

1852

L. 812

B
A
L
I

14956

B 42

191

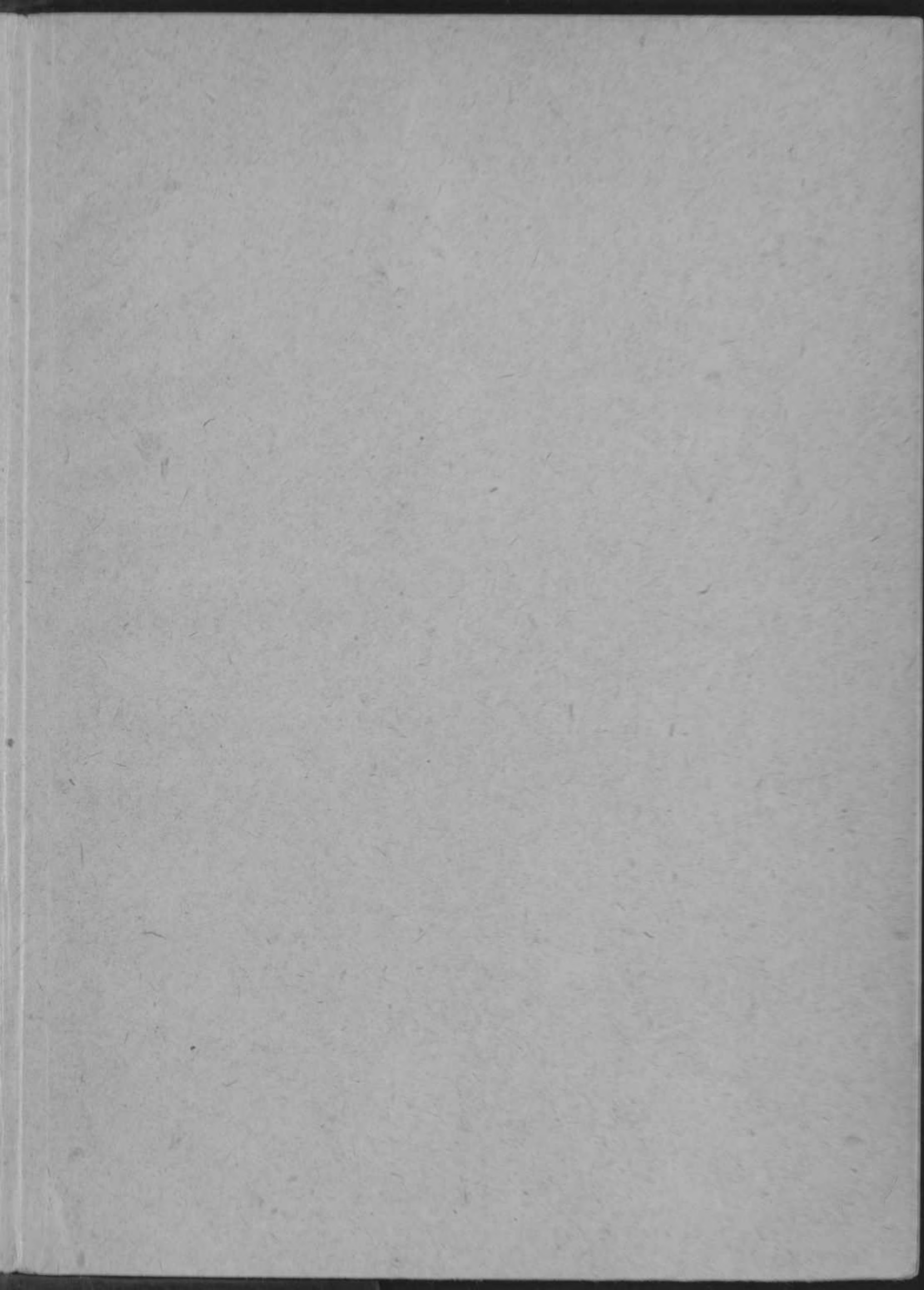
1852

B42

RIJKSUNIVERSITEIT LEIDEN

0745 5152

De
tem
Pur
the

B A L I

uitgegeven door de

Officieele Vereeniging voor Toeristenverkeer
in Nederlandsch-Indië.
BATAVIA-JAVA.

published by the

Travellers' Official Information Bureau
for Netherland India
BATAVIA-JAVA.

(Done into English by Dr. A. H. Hamilton, B. A., M. D., L. M. B. D., etc.)

De Poera Dalem (doodentempel) van Goeang, met
tempelwachters aan beide kanten.

Pura Dalem (Death temple) of Guang. Notice particularly
the Temple-guards on either side of the entrance.

ALGEMEEN OVERZICHT

door P. J. van BAARDA,

Secretaris van de Officieele Vereeniging voor Toeristenverkeer in Nederlandsch-Indië.

LIGGING EN KUSTEN:

Het Eiland Bali ligt tusschen $7^{\circ}54'$ en $8^{\circ}53'30''$ Z. Br. en $114^{\circ}26'$ en $115^{\circ}43'$ O. L. De oppervlakte bedraagt $5808,8 \text{ KM}^2$.

Het wordt in het Westen van Java gescheiden door de smalle Straat Bali, waarin een zeer sterken getijstroom staat. Tusschen Bali en het ten Oosten er van gelegen eiland Lombok, is de vrij breede en zeer diepe Straat Lombok. De kusten loopen voor een deel steil in zee af en vertoonen weinig baaien, waardoor er bijna geen veilige ankerplaatsen zijn. Deze kustformatie heeft waarschijnlijk bijgedragen tot het zoo lang ongemoeid laten van dit eiland. Slechts Benoa aan de Oostzijde van het Zuidelijke schiereiland „Tafelhoek", biedt een veilige ankerplaats. De toegang gevende geul, die smal en bochtig zich tusschen de koraalriffen doorwringt, biedt voor grotere schepen geen plaats. De Hoofdplaats is Singaradja in het Noorden van het eiland met Boeleng, de belangrijkste havenplaats, als voorstad.

BERGEN EN RIVIEREN.

In Bali vindt men de voortzetting van de reeks vulkanen, die in Ned.-Indië de ruggegraat vormt van Sumatra en Java.

De hoogste berg van het eiland is de Piek van Bali (Goenoeng Agoeng) 3200 M.

De bekendste vulkaan is de Goenoeng Batoer 1717 M. die door meerdere uitbarstingen groote vermaardheid heeft gekregen. De laatste was die van 1926, waardoor het dorp Batoer met zijn bekenden tempel onder den lavastroom werd bedolven.

Het bergstelsel van Bali is van West naar Oost in 3 groepen in te deelen.

1e. Het bergland van Djembrana, dat het geheele smallere, Westelijke deel van het eiland inneemt. Dit gebergte is met dicht oerbosch bedekt, waarin talrijke tijgers, wilde varkens en herten voorkomen; het is nagenoeg onbewoond en vrijwel onbekend.

2e. Het bergcomplex van Midden-Bali met de toppen Piek van Tabanan (Batoe-Kahoe 2370 M.) in het Z. W. en de niet ver vaneen gelegen kraterranden van den Goenoeng Bratan 2160 M. en den Goenoeng Pegilengan in het Noorden.

Deze kraterwallen omsluiten circelvormig hunne meren waarvan het Bratanmeer het grootste is, terwijl de beide andere, het Tamblingan en het Boejanmeer, vlak bij elkaar gelegen, veel kleiner zijn. Waarschijnlijk vormden voor 1818 deze beide meertjes één geheel, welk meer in dat jaar door een geweldige doorbraak van het omsluitende bergcircus is leeggelopen. De watermassa zocht zich een weg naar het Noorden en zelfs thans zijn sporen van de toen aangerichte verwoesting nog bewesten Boeleng te zien.

3e. De Oostelijke berggroep met de toppen Piek van Bali (Goenoeng Agoeng), Goenoeng Batoer en Goenoeng Seraja.

Het Zuidelijke schiereiland van Bali wordt gevormd door een hoogland van kalksteen, Tafelhoek genaamd.

Rivieren van beteekenis komen op Bali niet voor.

KLIMAAT.

Door het nagenoeg ontbreken van kustvlakten van beteekenis heeft Bali een zeer

BALI — A GENERAL OVERSIGHT

by P. J. van BAARDA,

Secretary of the Society for Promotion of Tourism in Netherland India and Director
of the Travellers' Official Information Bureau.

POSITION AND COAST LINE:

Bali lies between 7° 54' and 8° 53' 30'' South of the Equator and between 114° 26' and 115° 43' East of Greenwich.

The area of the island is about 2,243 square miles. It is separated from Java on the West by the narrow Straits of Bali in which there is a very strong tidal current. On the East it is separated from its neighbour, Lombok, by the rather broad and very deep Straits of Lombok. The coast rises for the most part steeply out of the sea and forms but few bays so that there are hardly any safe anchorages. This formation of the coast has, perhaps, not a little to do with the fact that the island was left so long unmolested. It is only at Benoa on the East side of the Tafelhook peninsula that safe water is to be found. Even here the entrance channel that winds, narrow and twisting, between the coral reefs offers no passage for larger ships.

The capital of the island is Singaradja to the North with Buleleng, on the most important roadstead in Bali, as its port.

MOUNTAINS AND RIVERS.

In Bali the series of Volcanoes that forms the backbone of Java and Sumatra in Netherland India is continued. The highest mountain of the island is the Peak of Bali, Gunoong Agoong, which is 10,560 feet high. The best known volcano is Gunoong Batoor with a height of 5,633 feet, which has won notoriety through many eruptions. The last was in 1926, in which the village of Batoor with its famous temple was buried under the lava-stream, as is elsewhere described in greater detail. (Page 85).

The mountain system of Bali may be divided from West to East into three parts:

1. The highlands of Djembrana that take up the whole of the narrower Western end of the island. This region is covered with thick virgin forest in which are found many tigers, wild boar and deer. It is practically uninhabited and almost unknown.

2. The mountain complex of Middle Bali with its highest point in the Peak of Tabanan (Gunoong Batu Kahu, 7,448 ft.) in the South West and the not far distant crater-walls of Gunoong Bratan with a height of 7,087 feet, and Gunoong Pengilengan in the North.

These crater-walls encircle lakes of which Lake Bratan is the largest while the other two, Lakes Tamblingan and Buyan lying close together are much smaller. It is possible that these two smaller lakes are the remains of a larger lake that ran partly dry in 1818 through a tremendous rift in the surrounding mountain ring. The mass of water burst through to the North and traces of the devastation that was then caused are still to be seen to the West of Buleleng.

3. The Eastern group with its highest point in the Peak of Bali, Gunoong Agoong, and containing Gunoong Batoor and Gunoong Seraya.

The Southern Peninsula of Bali is formed by a tableland of limestone that is called the Tafelhook.

CLIMATE:

The climate of Bali is extremely pleasant with fresh sea breezes, a fact which it

aangenaam klimaat met frissche zeewinden. De nachten zijn er koeler dan in de vlakten van Java en Sumatra, terwijl de regenval met dien van Oost-Java overeenkomt en in het Zuiden sterker is dan in het Noorden. In de bergen is de regenval rijkelijk, evenals op Java.

DE PLANTENGROEI

is bijzonder weelderig en veelzijdig, en vertoont dezelfde gewassen als op Java met een bijzonder grooten rijkdom aan kokospalmen. Een bijzonderheid vormt de zeer veel in Oost-Bali voorkomende lontarpalm, van welks bladeren door de bevolking sedert onheugelijke tijden gebruik wordt gemaakt als bij ons van papier. De oude verhalen en overleveringen evenals de heilige boeken zijn alle op lontarbladeren geschreven.

De Salak en Woeni vruchtboomen komen op Bali meer voor dan ergens anders in Nederlandsch-Indië. Bamboe daarentegen veel minder dan op Java, vandaar dat de Baliër dan ook, in tegenstelling met den Javaan, voor zijn huizen en grootere gebouwen gebruik maakt van hout en steenen.

De bergen zijn vooral aan de Zuidhellingen, die het rijkste aan regenval zijn, zwaar begroeid, terwijl in de hogere regionen de ook op Java bekende Tjemara-bosschen voorkomen.

DE UITVOER

van Bali ligt bijna geheel op landbouwgebied. De voornaamste gekweekte gewassen zijn kokosnoten, rijst, koffie en tabak. Veel wordt er aan veeteelt gedaan: Runderen, buffels, varkens en paarden. Deze worden dan ook geregeld geëxporteerd. De Hindoe-bevolking versmaadt het vleesch van runderen — echter niet dat van buffels! Varkensvleesch is het geliefkoosde, nationale gerecht.

WEGEN:

Daar er geen spoorwegen zijn op Bali geschiedt het geheele goederentransport per pakpaard, os of automobiel. Een zeer uitgebreid wegennet, dat behalve het westelijkste gedeelte het geheele eiland overdekt, maakt het zeer levendige goederenverkeer mogelijk. Er zijn niet minder dan 800 K. M. wegen op Bali, waarvan een belangrijk deel geasphalteerd. Het aantal auto's is dan ook groot en de busdiensten, waarvan druk gebruik wordt gemaakt door de bevolking, verbinden thans alle plaatsen van belang op het eiland. Voor bezoekers staan uitstekende 5- en 7-zits auto's ter beschikking, waarin men dagen lang tochten over Bali kan maken naar steeds nieuwe belangwekkende tempels, uitzichtspunten of wel naar de zoo veelvuldig voorkomende volksfeesten.

Wanneer men bedenkt hoe bergachtig het land is — hoe zwaar in den regentijd de riviertjes bandjiren, en de moeilijkheden ziet, die bij aanleg en onderhoud der verbindingen moet worden overwonnen, kan men niet anders dan eerbied hebben voor een bestuur, dat in korten tijd zulk een wegennet te voorschijn riep.

BEVOLKINGSCIJFERS:

De groote vruchtbaarheid van het eiland veroorlooft het aanwezig zijn van een zeer dichte bevolking. Volgens de laatste volkstelling, in 1930 gehouden, bedraagt deze niet minder dan 1.101.029 zielen — of wel ca. 200 menschen per KM²., hetwelk een bijzonder hoog cijfer kan worden genoemd. In 1920 bedroeg het aantal bewoners ca. 900.000 menschen, hoewel er daaromtrent geen betrouwbare gegevens beschikbaar zijn. In elk geval valt een geweldige vermeerdering te constateeren.

GESCHIEDENIS:

Omtrent de vroegste geschiedenis van Bali is, evenals van die van Java, betrekkelijk weinig bekend. De oudste gegevens wijzen er op, dat Bali zoowel zijn Hindoeïsme als zijn Boeddhisme direct van Hindostan ontving. — Invloed van Java kan voor die eerste tijden niet worden aangetoond. Het contact kwam eerst tot stand in den tijd van

owes in part to the practically unbroken coastline. The nights are cooler than on the plains of Java and Sumatra while the rainfall is similar to that of East Java and heavier in the South than in the North. In the mountains the rainfall is plentiful, as in Java.

FLORA:

Vegetation is especially luxuriant and diverse in form in Bali. The same class of crops is found as in Java with a particular abundance of coconut palms. A peculiarity is the "Lontar Plant" growing in profusion in East Bali, the leaves of which have been used for countless years by the people there as we use paper. The old tales and myths as well as the sacred books are all written on lontar leaves.

The Salak and Wuni fruit trees flourish better in Bali than in any other part of Netherland India. Bamboo, on the other hand, is found to a far less extent than in Java, which gives rise to the fact that the Balinese, in contrast with the Javanese, make a far greater use of wood and stone for their houses and larger buildings.

The mountains, especially on their Southern slopes, which are the richest in rainfall, are abundantly afforested and in the higher regions are found, as in Java, the well-known Tchemara (Casuarina) groves.

EXPORTS:

The exports of Bali are almost entirely agricultural. The most important cultivated crops are coconuts, rice, coffee and tobacco. There is a considerable interest taken in breeding, especially of cattle, carabao, pigs and horses. These are also regularly exported. The Hinduistic inhabitants shun beef, but not the flesh of the carabao! Pork is the favourite national dish.

ROADS:

Since there is no railway in Bali all freight transport is by pack-horses, oxen or motor vehicles. The very flourishing goods traffic is rendered possible by a widely spread road net that covers the entire island with the exception of the Western end. There are not less than 500 miles of roads in Bali of which a considerable portion is asphalted. The number of motor cars is also large and the bus-services, which are extensively patronized by the natives, now serve all the important places in the island. Excellent 5- and 7-passenger cars are available for the visitor, in which for days on end trips may be taken over Bali to ever new and interest-rousing temples, to points from which magnificent views spread themselves out and especially to the constantly occurring festivals of the people.

When the engineering problems and difficulties involved in the building and maintaining of these roads are taken into consideration, such as the mountainous nature of the country, the rapid and violent flooding of the rivers and streams in the rainy season, and so forth, it is impossible not to feel the highest respect for a government that in so short a time has achieved such a road system.

CENSUS STATISTICS:

The great fertility of the island permits the presence of a very dense population. According to the last Census, that of 1930, this amounted to no less than 1,101,029 persons — about 200 to the square kilometer or almost 500 to the square mile (491). In 1920 (at the time of the taking of the previous census in Java) the number of inhabitants was estimated at about 900,000, although there are no trustworthy data available in that connection. At any rate, it is evident that there has been an enormous increase.

HISTORY:

Just as is the case with Java, there is but little known of the early history of Bali. The oldest records point to the fact that Bali received its Hinduism as well as its Buddhism directly from Hindustan.

den beroemden Javaanschen Koning Erlangga en diens naaste bloedverwanten. In die tijden was Bali echter nog volkomen onafhankelijk van Java en bleef dit ook voorloopig tijdens Java's Kediri'sche periode.

In het jaar 1284 echter werd Bali door Koning Kartanagara, den laatsten vorst van Singosari (Java), onderworpen. Dit duurde echter slechts betrekkelijk korten tijd en spoedig herkreeg het zijne onafhankelijkheid, die tot 1343 duurde. In dat jaar overde de vorst van Madjapahit, Empoe Gadjah Mada, met zijn goed georganiseerde legermacht Bali. Dit was de tweede Javaansche vorst aan wien dit gelukte.

Toen begon op Bali de sterke Madjapahitsche invloed, die den val van het moederland op Java (ca. 1380) langen tijd overleefde. De stichting van verschillende kratons (poeri's), waaronder die van Gelgel nabij Kloengkoeng, bewijst dit ten volle.

Reeds van het jaar 1597 dateert de eerste kennismaking met Bali door de Hollanders. Toen brachten de schepen „Mauritius“, „Hollandia“ en het jacht „Duifje“ in de maand Februari van dat jaar een bezoek aan dit schoone eiland, dat door deze koene zeevaarders uitbundig werd geprezen als een land van melk en honing! Onder de Hollanders die er toen voet aan wal zetten, moeten vooral Cornelis de Houtman, Aernoudt Lintgensz, Emanuel en Jacob Claeszen benevens Rodenburg worden genoemd. De drie laatsten bleven er zelfs tot 1601. Zij gaven toen aan het eiland den naam van „Jong Holland“ en leverden aan de Hollanders de eerste en meest betrouwbare berichten over dit pronkjuweel in Insulinde's kroon.

Een eenigszins volledige beschrijving van Bali's geschiedenis sindsdien zou te veel plaats innemen in het kader van deze publicatie. Er moet daarom worden volstaan met de vermelding van het feit dat, na de overwinning van gewapenden tegenstand in 1906, in de daarop volgende jaren overeenkomsten worden gesloten met de vorsten van de verschillende kleine rijkjes, waarbij deze, tegen behoorlijke schadeloosstelling, het beheer van hunne gebieden overdroegen aan het Nederlandsch gezag, zoodat dit in 1912 overal op Bali was gevestigd. In 1914 kon de militaire bezetting geheel worden opgeheven om door een politiecorps te worden vervangen. Sedert vele jaren valt er de meest aangename samenwerking te constateeren tusschen de Baliërs en het Nederlandsch-Indische Bestuur, ten zegen van de vreedzame ontwikkeling van het eiland, die wel het beste tot uiting komt in den geweldigen bevolkingstoewas.

GIDSEN.

Er wordt bijzonder de aandacht gevestigd op het groote nut hetwelk de bezoekers aan Bali hebben van de Engelsch en Balineesch sprekende gidsen van de Officieele Vereeniging voor Toeristenverkeer. Meer dan in eenig ander deel van Nederlandsch-Indië heeft men hier de behoefte te begrijpen wat men ziet en den wensch allerlei vragen te stellen gedurende de tochten. Ook om bijvoorbeeld voor het nemen van foto's medewerking van de bevolking te ondervinden moet men met de menschen kunnen spreken en dat is zonder gids niet mogelijk. Men wende zich, om zich de diensten van deze goede kenners van het eiland te verzekeren, aan het kantoor der Officieele Vereeniging voor Touristenverkeer te Singaradja. Voorafgaande schriftelijke reserveering van een gids in aan te bevelen, daar dit bureau er slechts vier beschikbaar heeft.

De kosten voor een gids bedragen f 10.- per dag, alles inbegrepen.

The Influence of Java;

In the early days no trace can be found of the influence of Java. The first contact was established at the time of the famous Javanese King Erlangga and his near relatives. At that time Bali was still entirely independent of Java and remained so at least temporarily during the Kediri period in the latter island.

In the year 1284 Bali was subjugated by King Kartanagara, the last of the Princes of Singosari (Java). This subjugation lasted but a short time and Bali quickly recovered her independence, which she retained until 1343. In that year Prince Empu Gadjah Mada of Madjapahit with his well organised army conquered Bali. He was the second Javanese Prince to accomplish this.

Then there began in Bali the period of strong Madjapahit influence that survived for a long time after the fall of the mother state in Java in about 1380. The founding of several Palaces (Puris), amongst them that of Gelgel near Kloongkoong, proves this fully.

The year 1597 saw the first contact of the Hollanders with Bali. In February of that year the ships "Mauritius" and "Hollandia" and the yacht "Duifje" visited the beautiful island which was lavishly praised by those bold seafarers as a land of milk and honey. Among the Hollanders that then set foot on the island are specially mentioned Cornelis de Houtman, Aermondt Lintgensz, Emanuel and Jacob Claeszen as well as Bodenburg. The three latter actually remained in Bali until 1601. In those days they gave it the name of Jong Holland and gave the Hollanders their first and most trustworthy tidings about this gem of Insulinda.

An account in any way complete of the history of Bali since then would take up too much space in the limits of this publication. It must suffice to state that after the breaking down of all armed resistance in 1906, in the following years agreements were reached with the Princes of the various little states whereby these, for suitable considerations, handed over the government of their districts to the Netherlands. By 1912 Netherland rule was firmly established over the whole of Bali and in 1914 the military occupation force could be withdrawn and replaced by a police force. For many years now the most cordial co-operation has existed between the Balinese and the Netherland Indian Government resulting in the peaceful development of the island, which may best be seen in the enormous increase in the population.

GUIDES.

Special attention is drawn to the need that visitors to Bali have of the English and Balinese speaking guides of the Travellers' Official Information Bureau. In Bali, more, perhaps, than in any other part of Netherland India, it is necessary to understand what is seen. Many questions are also sure to arise during the trips. If one wants to take photographs the co-operation of the people is necessary and can only be obtained by speaking with them. Since Malay is not spoken in Bali, even a knowledge of that tongue is of no use to the visitor and he must fall back on the help of a guide. To secure the services of a competent guide, who is thoroughly familiar with the island and all phases of its life, the visitor should apply to the local office of the Travellers' Official Information Bureau at Singaradja. Since there are only four guides available, it is always desirable to write or telegraph in advance to reserve the services of one of them. This costs only f 10.- per day, inclusive of everything.

GODSDIENST EN GEBRUIKEN IN BALI

door Dr. R. GORIS,

Ambtenaar bij den Oudheidkundigen Dienst in Nederlandsch-Indië.

Wordt reeds de oppervlakkige toeschouwer getroffen door de groote rol, die het religieuze gevoel in het leven der Baliërs speelt, nog duidelijker blijkt dit aan een ieder, die zich wat meer in de Balische cultuur kan of wil verdiepen.

GODSDIENST EN MAATSCHAPPIJ.

Evenals in de Europeesche middeleeuwen vormen op Bali maatschappij en godsdienst een onverbrekelijk geheel, ja de gansche Balische samenleving wordt gedragen door den godsdienst. Dit geldt evenzeer voor de désa-huishouding als voor den désa-bouw, evenzeer voor de feesten in den tempel als voor den opzet en de indeeling van het tempelgebied. En zelfs in de ornamentale kunst, de muursculpturen, blijkt het godsdienstige, ook al hoort deze steenplastiek niet meer tot den godsdienst in engeren zin.

Waar moet men beginnen in deze zee van verschijnselen en verschijningsvormen van het alom tegenwoordige religieuze gevoel? Bij de feesten en den godsdienstigen kalender, die hun datum bepaalt? Of bij de heilige geschriften, die — veelal esoterisch — de diepere symboliek aan de ingewijden uitleggen? Bij de tempels, hun erven en gebouwen of hun verschillende beteekenis in het maatschappelijk leven? Of wel bij de talrijke offers bij alle publieke en private gebeurtenissen van eenige beteekenis gebracht?

Om eenigszins een leiddraad te hebben in de bonte veelheid van het Balische godsdienstige leven, is het wellicht het best hier reeds op te merken, dat de huidige Balische godsdienst is samengegroeid uit verschillende godsdienst-systemen, die alle hun aandeel hebben bijgedragen. In het kort zijn dit hoofdzakelijk oud-Inheemsche (prae-hindoeïstische, polynesische) voorstellingen, voorts Boeddhisme en Çiwaïsme. Het Boeddhisme is in twee perioden op Bali gebracht. In de oudste tijden rechtstreeks, later van Java, dus sterk gejavaaniseerd. Tenslotte treft men in de godsdienstige kunst trekken en elementen aan, die zoowel aan Babylonische als ook aan Chineesche culturen herinneren. Omtrent de herkomst van deze elementen en den weg, die deze gevolgd hebben, is nog niets met zekerheid bekend. Liederen, die in Mexico studie gemaakt hebben van de Inca-cultuur, werden op Bali getroffen door vele en velerlei overeenkomst.

BERG-VEREERING.

In de eerste plaats valt te noemen het oud-inheemsche geloof aan berg-, boschen en meergeesten. Dit gaf het aanzijn aan talrijke tempels, waarin de groote bergen, zooals Goenoeng Agoeng, Batoer en Watoe Kacoh, vereerd worden. Naast de vereering der berggoden komt die der heilige bosschen, boomen en meren.

Zoo is er de tempel Boekit-sári in het heilige bosch van Sangèh; die bij de waringin van Bongkása; die voor de meergodinnen, zooals Dèwi Danoe van het Batoer-meer, en ook die van het Bratan-meer.

Talrijk zijn ook de tempels voor heilige bronnen, zooals de Poera Yèh Gangga te Pèréan (Tabànan), Poera Tirtha Empoel (dicht bij de pasanggrahan van Tampaksiring), Poera Artja bij Bangli. Als bijzonderheid moet nog vermeld worden de heilige bron-tempel, Poera Tirtha Aroem, ten Zuiden van Taman Bali (Bangli), waarvan het water alleen springt of vloeit als de regeerende vorst van Bangli zal sterven.

Aan het water van zulke bronnen wordt bijzonder heilige kracht toegekend. Zoo reinigt dat van Tirtha Empoel van zonden. Ook als inwijdingswater wordt het gebruikt.

OBSERVATIONS ON THE CUSTOMS AND LIFE OF THE BALINESE

By Dr. R. GORIS,

Officer of the Netherland India Bureau of Antiquities, stationed in Bali.

Even the most superficial observer must be struck by the important part played by religion in the lives of the Balinese and he who can or will make a closer study of Balinese culture is sure to be still more deeply impressed.

Just as it was in Europe in the middle ages, so today in Bali the Church and Society form an inseparable whole; indeed life in Bali is carried on entirely along the lines of its religion. This applies as much to the private life of the desa folk as to the manner in which the desa itself is planned and built, to the feasts in the Temples and to the plan and detail of the Temple terrain. Even in the ornamental arts the wall reliefs depict religious subjects, although the sculptures no longer serve religious purposes in the slightest degree.

Where, then, should a beginning be made in a description of this sea of phenomena, of the varying forms of ever-present religious feeling? Perhaps with the feasts and the religious calendar that marks off their dates, or with the sacred writings that — often in a deeply esoteric manner — reveal the inner symbolism to the enlightened; perhaps with the Temples, their grounds and buildings and their varied importance in the social life of the people; or, perhaps, with the numerous offerings to the Gods that are a necessary concomitant of all happenings both public and private.

In order to have, at least to some extent, a guiding thread in the luxuriant fields of Balinese religious life, it is best to note here that the modern Balinese religion is an eclectic agglomeration of many different religious systems that have all, to a greater or less extent, had their share in forming the whole. Briefly stated, these are for the most part old native (pre-Hindu or Polynesian) forms with a superimposition of Buddhism and Shivaism. Buddhism was brought into Bali at two different periods; in the earlier times it came direct, later it was reimported from Java and then bore a strongly Javanese tinge. Finally, traits and elements may be found in the religious art of the Island that are reminiscent of Babylonian and Chinese culture. Nothing is known with certainty as yet as to the coming of these elements or the way in which they have followed one another. Again, persons who had made a special study of the Inca culture in Mexico have also been struck by the many and varied points of similarity they found in Bali.

MOUNTAIN WORSHIP:

In the first place it is necessary to notice the old aboriginal belief in mountain, wood and lake spirits. This gives rise to numerous temples in which the great mountains such as the Gunoong Agoong, Batoor and Watu Kaooh are worshipped. With the worship of the mountain Gods comes that of the sacred woods, trees and lakes.

Thus there is the temple of Bukit-Sari in the holy grove of Sangeh; that beside the sacred Banyan Tree of Bongkasa; those for the Lake Goddesses, such as that of the Dewi Danu of Lake Batoor and those around the shores of Lake Bratan.

There are also many temples for sacred springs, such as that of the Pura Yeh Gangga at Parean (Tabanan), the Pura Tirtha Empool near the Pasanggrahan of Tampak Siring, and the Pura Artcha near Bangli. As something out of the usual may be mentioned the Temple of the holy-spring called the Pura Tirtha Aroom to the south of

Taman Bali in Bangli, in which spring the water flows only when the reigning prince of Bangli is about to die.

Various sacred virtues are attributed to the waters of such springs. That at Tirtha Empool cleanses the bather from his sins. This water is also used for consecration ceremonials. The desa folk from the whole of the Gianyar region bring all their impedimenta, such as looms and other tools, each year to be blessed there anew. But other things of a less important nature, such as ornaments and the hobby-horses of the Sang Hyang Djaran (sacred temple dancers), the paraphernalia used in the Barong performances and so forth, are also brought in solemn processions to be sanctified there. The great temple beyond Apuan (also in the mountains) serves a similar purpose for the Barongs of Tabanan.

BATHING-TEMPLES:

After the temples built around sacred springs (and very similar to them) must be mentioned the caves and bathing-temples by the banks of rivers. The caves are, for the greater part, of Hinduistic origin. The best known are Goa Gadjah near Bedulu (Gianyar), Toya Pulu near the same place, Goa Krebing Langit near Sempidi (Badoong), and the caves of Kapal with their rock sculptures. In this class of temples should also be included Goa Lelawah, or Bat Cave, near Kusambé on the road to Karang Asem.

It should be specially noted that these bathing-temples are the bathing places of the Gods, but are frequently in the neighbourhood of baths laid out for the people (in the first instance for the quondam princes). Such bathing-temples are just as sacred as other Puras; they are always situated beside and usually higher up than the human bathing places (the panchorans). One of the best known is the Pura Bedji of Sangsit.

THE VILLAGE TEMPLES:

The old primitive beliefs are not less prominently displayed in the ordinary village Temples. These are called in all parts of Bali the "Pura Desa", but must be further differentiated into the Pura Pusan (the Temple of Origins) and the Pura Bale Agoong (the Temple of the Great Assembly).

In the Desa Temples an excellent idea may be obtained of the relationship between the aboriginal and Hindu beliefs.

DESIGN OF THE PURA:

The division of the Temple grounds and the disposition and form of the sanctuaries, shrines and altars undergoes so much major change and minor variation from place to place that it is almost impossible to give a general impression of these subjects. One who has personally investigated and studied several hundred temples, instead of feeling certain and safe in his utterances, is more prone than ever to speak with the greatest reserve.

The principal reason for this multiform variation must be sought in the autonomic character of the Balinese village that makes itself felt also in the temple designing. There appears to be as much difference in this as in the field of ornamental art, for instance between the many and varied motives used for sculpture.

But despite all this, it is possible to make a few general observations as to the typical village Temple, the Pura Desa. A visitor to Bali will soon enough find out the differences for himself when he has studied a few of them.

These temples usually consist of two courts, although those divided into three are also often found. The rearmost court is always reserved for the Gods themselves, the remainder of the terrain for the preparation of the offerings and for council meetings and public gatherings. Thus in the front or middle court is found the Balé-agoong, the large open hall for meetings of the Village Elders. Here is also a storehouse for that portion of the rice harvested from the sawahs that falls to the share of the temple. There are also balés for the music and often also for visitors. In this section is to be found the offerings-kitchen, where meat-offerings are made ready. The Village Clock (koolkool) stands either here or sometimes outside the temple gate. In the event of

Desa-bewoners uit heel de Gianjarsche streek brengen er hun gebruiksvoorwerpen, als bv. weefstoelen, om ze daar telken jare opnieuw te laten inzegenen. Maar ook andere gewijde voorwerpen, zooals de tooi en de stokpaardjes voor de sang hyang djaran (gewijde tempeldansers), de benodigdheden van het bàrong-spel, worden ter wijding daarheen gedragen in plechtigen optocht. Voor de barongs uit Tabanan vervult de groote tempel uit Apoean (eveneens in de bergen) dezelfde rol.

BADTEMPELS.

Naast de bron-tempels vallen de grotten en badtempels aan de oevers der rivieren te vermelden. De grotten zijn meerendeels van Hindoeïstischen opzet. De beroemdste zijn Goa Gadjah bij Bedoeloe (Giàñar), Tóya Poeloe (bij dezelfde plaats), Goa Krebing Langit bij Sempidi (Badoeng), de grotten bij Kâpal (met rotsteekeningen). Onder deze tempels kunnen wij ook rekenen de Goa Lelawah of vleermuizengrot bij Koesambi op den weg naar Karangasem. De badtempels (poera bédji) zijn de badplaatsen voor de goden, vaak in de nabijheid van aangelegde baden voor de menschen (in de eerste plaats dan de voormalige vorsten).

Zulke badtempels zijn natuurlijk evenzeer heilig als andere poera's; zij liggen dan ook altijd bezijden, veelal hooger dan de badplaatsen (pantjoran). Een der bekende badtempels is de poera bédji van Sangsit.

DESA-TEMPELS.

Het oud-inheemsche geloof komt zeker niet minder tot uiting in de gewone desa-tempels. Algemeen heeten deze poera-desa. Men onderscheidt nog nader poera-poeseh (oorsprongstempel) en poera balé agoeng (tempel van de vergaderzaal).

In den desa-tempel krijgt men een goed idee van de verhouding tusschen het inheemsche en het Hindoeïsche geloof.

INRICHTING VAN DE POERA.

De verdeeling van het tempelerf, de opstelling en den vorm van de godenhuisen, kapellen en altaren vertoont zooveel afwisseling en onderlinge verscheidenheid, dat algemeene beschouwingen bijna niet te geven zijn. Heeft men zelf eenige honderden tempels onderzocht en bestudeerd, dan voelt men inplaats van zeker en vast in zijn uitspraken te zijn zich steeds meer geneigd met allerlei reserve te spreken.

De grondoorzaak van deze bonte verscheidenheid moet gezocht worden in het autonome karakter van het Balische dorp, dat zich ook uit in de tempel-inrichting.

Evenals bij de ornamentale kunst de sculptuur uitmunt door talrijke en steeds variëerende motieven treedt diezelfde drang naar verscheidenheid ook hierbij sterk naar voren.

Toch kunnen wel enkele algemeene trekken van een typische dorpstempel (poera-desa) vermeld worden. De bezoeker zal bij het bezichtigen van meerdere tempels spoedig genoeg zelf de variaties ontdekken.

Gewoonlijk bestaat zoo'n desa-tempel uit twee gedeelten, vaak ook uit drie. Het achterste gedeelte is altijd voor de goden zelf bestemd, het overige erf voor de voorbereiding van de offers, en voor raadsvergaderingen. In voor- of middenerf vinden wij dus de balé-agoeng, de groote open loods voor den raad der Dorps-oudsten, verder den rijstschuur (voor de padi, die van de sawahs komt, welke behooren tot het tempelbezit), balé's voor de muziek, en vaak nog balé's voor de bezoekers. Ook is hier de offerkeuken, waar de vleeschoffers gereed gemaakt worden.

De dorpsklok (koelkoel) staat of hier, of soms even buiten de poort.

Zijn er twee poorten, dan is de buitenste gespleten (tjandi bentar), de binnenste is dan overkoepeld met een torendak (padoeraksa). Ook hierop komen uitzonderingen en afwijkingen voor.

In het achterste erf, voor de goden bestemd, vindt men dus de verschillende grootere en kleinere kapellen en altaren. Behalve deze gebouwtjes zijn daar dan nog de open balé's voor de offers; waarvan de balé piasan of paroeman de meest voorkomende is. Soms zijn de godenhuisen op één rij geplaatst, die dan langs den achtersten wand loopend vaak met een rechten hoek zich nog voortzetten langs een der zijmuren. Doch ook vele andere vormen van opstelling komen voor.

Type van een gespleten tempelpoort (Tjandi bentar).

Tchandi-bentar type of Temple gateway. This is one of the most typical features of Balinese architecture.

there being two gates, the outer gate is usually of the simple split type (tchandi bentar) (see below) while the inner is covered over with a tower (paduraksa). But this rule is also subject to many exceptions.

In the rearmost court set aside for the Gods the various larger and smaller shrines and altars are placed. Besides these small buildings are also the open Balés for the offerings, of which the Balé Piasan or Paruman is the most constant. Sometimes the shrines are set in one row along the rearmost wall, but often the row makes a right angle bend and is extended along one of the side walls. There are, however, many other methods of arrangement to be found.

In the first place, then, to consider the nature of these shrines, it must be observed that they are not the dwelling places of the Gods, but guest chambers for them. The Gods actually live in Heaven, or on thrones set high up the mountain sides. Only now and then will they come down to the level of the people. This takes place principally at the special invitation of the Pemangku, the Temple Guardian or Village Priest. On these special occasions the Gods take up temporary residence in the shrines. When referring to the temple feasts we shall revert to this subject.

The Gods worshipped in these Desa Temples are the Gods of the Gunoong Agoong and Gunoong Batoor, sometimes even those of smaller mountains as, for instance, the Gunoong Lebah. These gods are usually worshipped in a sanctuary with many gradually lessening superimposed roofs. Such structures are called "Merus", although there are also Merus that are not especially dedicated to the worship of the Mountain Gods. The roofs of a Meru are called "Toompangs". The number of toompangs in a Meru must always be uneven and varies from three to eleven. According to the ancient Asiatic idea, these Merus represent the Cosmic Mountain, the so-called

Binnenplaats van een tempel.
Inner court of a temple.

In de eerste plaats dan moet er gewezen worden op den aard dezer kapellen. Het zijn „niet de woonplaatsen" doch de „logeerkamers" der goden. De goden toch wonen in den hemel of wel tronen hoog op de bergen. Slechts af en toe willen zij zich onder het volk der vlakte ophouden. Zulks geschiedt hoofdzakelijk op speciale uitnoodiging van den pamangkoe (tempelwachter en dorpspriester).

Daartoe nemen zij dan hun tijdelijken intrek in die kapelletjes. Bij de bespreking van tempelfeesten zullen wij nader hierop terug komen. De in zoo'n desa-tempel vereerde goden zijn die van den Goenoeng Agoeng, van den Goenoeng Batoer, soms nog van kleinere bergen als bv. de Goenoeng Lebàh. Deze berggoden worden veelal vereerd in een huis met vele trapsgewijze kleiner wordende dakétages. Zulke gebouwen heeten meroe¹⁾, de daken toempang. Het aantal toempangs van een méroe moet altijd oneven zijn en varieert van 3 tot 11 toe. Volgens de oud-Aziatische idee stelt deze méroe den Kosmischen berg (z.g. Hemelberg) voor. Deze Hemelberg was ook reeds bij de oude Babyloniërs bekend, en de pagoden in China en Japan bieden er de meest Oostelijke vertegenwoordigers van. Zijn dus naar het volksgeloof deze méroe's de tijdelijke huizen van de inheemsche berggoden, naar bouwwijze behooren zij tot een groot, buiten-Balisch geheel, tot een oeroude Aziatische cultuur. Behalve deze berggoden is er verder vaak de Godin van het Meer (Dèwi Danoe). Dit zijn dus blijken van de reeds genoemde vereering van bergen en meren.

Een andere in den desa-tempel vereerde god is de Bhatára Máspait of Maospait, wiens kapel altijd te herkennen is aan een hertekop met gewei. Deze Heer van Máspait

¹⁾ Er bestaan echter ook meroe's, niet voor de berggoden bestemd.

"Mount of Heaven". This Cosmic Mountain was also known to the Babylonians, and the Pagodas of China and Japan are the most Easterly representatives of the symbol. So, although the Merus are considered by the natives to be the guest chambers of the indigenous mountain deities, yet architecturally they belong to a great family from outside Bali, to an era-old Asiatic culture. Beside these mountain Gods are often placed the Goddesses of the Lakes, the Dewi Danu. This is thus an example of the worship of hills and lakes, which has been mentioned above.

Another God worshipped in the Desa Temples is Bhatara Maspait or Maospait, whose chapel may always be recognised by a deer-head with antlers. This Lord of Maspait is co-related with the Javanese Kingdom of Madjapait (also sometimes spelt "Maospait").

Quite often also the main "gedong" of the temple (a stone building) is dedicated to the "God of the Desa" and here is to be seen an apotheosis of the actual ancestor or mythological forefather of the nucleus of the village. It should perhaps be remarked here in passing that a much clearer impression is given of this ancestor worship in the house temples or Sanggahs (q. v. below), wherein again the founder of the family is worshipped alongside of the Mountain Gods in the Sanggah Kamoolan.

An altar seldom absent from the Desa Temple is the high stone throne of the Sun God, Bhatara Suria. This throne is placed in all the South Balinese Temples in the North-East corner of the Temple. In the North Balinese Temples, on the other hand, it is in the South-East corner. This is because in this God is seen not only the Hindu Sun God, but also the God of the Island (considered as a whole), who lives in the centre of the island, which is, of course, to the South of North Bali and to the North of South Bali, and is the highest peak of the island, the Gunoong Agoong. Moreover, the course of the sun in the tropics is from the East past the Zenith to the West, so the Zenith is considered as the "Centre of Heaven" and falls over the central mountain range, which is, according to the Balinese, the Centre of the Earth. According to Eastern mysticism, it is quite equivalent to say "from the East through the Zenith to the West", "from the East through the middle to the West", or "from the East through the South to the West" and this last sequence is that of the solemn procession or circum-ambulation, of which we shall have more to say when discussing the cremation ceremonies.

The Chief of the Balinese Pantheon is, therefore, the Sun, who is identified with Shiva and called by both Hindu and Native names. At the same time, this is the only Hindu God who is worshipped in the Desa Temples. I have never come across shrines in these Temple for other Hindu gods with the exception, perhaps, of a small chapel for Vishnu in his character of God of Water and Fertility in the Pura Mastcheti, which is in reality a Temple of Agriculture and not a true Desa Temple at all.

On a somewhat different plane is the worship of the "World-Serpent", Antaboga, in Sanskrit "Anantabhoga", who is at the same time Lord or Guardian of the Nether-World. It is specially in the Kloongkoong district that altars to this World-Serpent are to be found.

The Sanggah Kamoolan Tiga Sakti, a shrine divided into three smaller alcoves that is often seen in the Desa Temples, is explained by the priests as a shrine for the Hindu Trinity (of which more later), but in reality this is also for an ancient indigenous God, the deified ancestor of the desa folk.

At the beginning and at the end of the row of shrines stands a smaller stone shrine for the Taksu, the Guardian Spirit of the Temple, also called the Ngurah Gede (the Great Protector). This person is not the God of the Temple, but is, as it were, his servant, and as such, a link between the Gods and men, since this Taksu can also animate the priests or speak through the mouths of others, as, for instance, the "Baliens" or Native Doctors, and so make known the will of the Gods or give medical or other advice.

STATUES OF THE GODS:

It must be stated most emphatically at this point that of all the Hindu Gods it is only for the Sun God and occasionally for the Trinity that shrines have been built in Bali.

wordt in verband gebracht met het Javaansche Rijk Mād̄japait (ook wel Maospait). Zeer vaak is de hoofdedong (een gebouw van steen) in den tempel gewijd aan de „Godheid van de désa”, waarin wij wel een vergoddelijkten stamvader of oervader van den désa-kern te zien hebben. Van die voorouder-vereering wordt — dit moge hier even vermeld worden — nog veel duidelijker getuigenis afgelegd door de huistempels of sànggah's, waarin ook weer naast de berggoden de stamvader vereerd wordt in de sànggah kamoelan. Een in den désa-tempel zelden ontbrekend altaar is de hooge steenen zetel voor den Zonnegod (Bhatára Soeria). Deze zetel staat in alle Zuid-Balische tempels steeds in het Noord-Oosten van den tempel. In Noord-Balische tempels daarentegen in het Zuid-Oosten. Dit hangt samen met het feit, dat in deze godheid niet alleen de Hindoe-Zonnegod, maar ook nog de Godheid van het eiland (als geheel) wordt gezien, die in het centrum heerscht, en dit centrum toch is voor Noord-Bali Zuidwaarts, voor Zuid-Bali Noordwaarts gelegen, zijnde tevens de hoogste berg Goenoeng Agoeng. Bovendien is de zonneloop in de tropen Oost-Zenith-West, waarbij het Zenith als hemelcentrum overeenkomt met het midden-gebergte, volgens de Baliërs het aarde-centrum. Volgens Oostersche mystiek is het volkomen gelijkwaardig te zeggen: Oost-Zenith-West, Oost-Midden-West, dan wel Oost-Zuid-West (deze laatste volgorde is die der plechtige rondgang of cirkel-processie, waarover wij bij de lijkverbranding nog zullen spreken).

De hoofdgod der Baliërs is dus de Zon, identiek met Çiwa, die zoowel met Hindoeïstische als met inheemsche namen aangeduid wordt. Tevens is deze Zonnegod feitelijk de eenige Hindoe-god, die in den désa-tempel vereering geniet. Kapellen voor andere Hindoe-goden trof ik nimmer aan, met uitzondering wellicht van een huisje voor Wisnoe als Water- en Vruchtbaarheidsgod in den Poera Mastjèti, een agricultureelen tempel, niet een désa-heiligdom. Apart dient vermeld te worden de vereering der Wereldslang Anta-boga (Skt. Anantabhoga), die tevens heerscher of hoeder der onderwereld (sapta-patāla) is. Altaren van deze Wereldslang vindt men vooral in het Kloengkoengsche (zie pag. 34). De in vele désa-tempels voorkomende sànggah kamoelan tiga sàkti, een in drie kleinere hokjes verdeeld godenhuisje, wordt door de priesters wel uitgelegd als een kapel voor de Hindoe-Drieëenheid (waarover nog later), doch in werkelijkheid is dit ook weer een oud-inheemsche godheid, n.l. een vergoddelijkte stamvader der désa-lieden. Aan het begin en het einde der rij staat een kleiner steenen altaar voor den tàksoe, den beschermgeest van den tempel, ook wel Ngoerah Gedé (groote beschermer) geheeten. Deze is dus niet de god van den tempel, doch als het ware diens dienaar, en zoo de schakel tusschen de goden en de menschen. Want deze tàksoe kan ook in den dorpspriester varen, of door andere, als b.v. den bálian (inheemsche dokter), spreken en zoo de wensch der goden te kennen geven, dan wel medisch advies uitbrengen.

DE GODEN-BEELDEN.

Uitdrukkelijk moet er hierbij op gewezen worden, dat van alle Hindoe-goden slechts voor den Zonnegod en wellicht ook voor de Drieëenheid altaren zijn opgericht. Hindoeïstisch kan men den désa-tempel dus zeker niet noemen. De gewoonte bij Voor-Indische en Javaansche Hindoe-tempels, n.l. het vereeren van godenbeelden, vroeger ook op Bali algemeen gebruik, is geheel niet meer bekend op het tegenwoordige Bali.

HINDOEÏSTISCHE TEMPELS.

Waar min of meer gaaf gebleven „Hindoe”-beelden nog vereerd worden, geschiedt dit met en naast vereering van allerlei natuurlijke-, vaak riviersteen. Deze vereering geschiedt of wegens het feit, dat zoo'n steen op een ongewone plaats werd aangetroffen, of wegens den opvallenden vorm. In beide gevallen ziet men er (na een dorpsgeestelijke geraadpleegd te hebben) een geschenk van de goden in (soms taoelan genoemd; in Noord-Bali pa-itja, in Zuid-Bali soms petoeroen). Een groep tempels, waar meer van Hindoeïsme blijkt, zijn de Poera Poeser ing djāgat, letterlijk „tempels voor den Navel (centrum, as) der aarde” en Poeser ing tāsik (Navel der Zee). Ongetwijfeld zijn dit oudtijds Hindoeïstische tempels geweest, die later echter weer in het Balische systeem terugvielen. Enkele bekende tempels van dit type zijn die van Pèdjēng

De mythische Schildpad, vastgehouden door twee Naga's in een der tempelhoven op Bali. Het geheel heet: „Bedawang Nala.”
 Bedawang Nala — The mythical Tortoise encircled by two Naga snakes as the base of a temple shrine.

The Desa Temples can in no way be called Hinduistic. The custom observed in the British Indian and Javanese Hindu temples of worshipping the images of the Gods, a custom that formerly obtained also in Bali, has been entirely forgotten there in modern times.

There are indeed one or two places where more or less well preserved Hindu images are still worshipped, but this takes place merely in parallel with the worship of natural stones, often from river beds. Veneration is given to such a stone either because it was found in an unusual place or because of its unusual form. In each case, after due consultation with the village sacerdotal authorities, the folk saw in it a gift from the Gods, sometimes called “ta-ulan”, in North Bali “pa-itja” and in South Bali sometimes also “peturun”.

THE HINDUISTIC TEMPLES:

A group of temples in which more of Hinduism remains is that of the Pura Puser ing Djagat, literally “Temples for the Navel (centre or axis) of the Earth”, and the Pura Puser ing Tasik, “Temples for the Navel of the Sea”. Doubtless these were old Hindu foundations that later were absorbed into the Balinese system. Certain well-known temples of this type are those of Pedjeng (Gianyar) and Bangbang (in Kloongkoong). In the grounds of these Temples many large stone Hindu images are to be found.

Closely allied to these “Temples of the Axis” are the „Royal Temples” or Pura Panataran, that date from the times of the old Hinduistic Princes of Bali. The Royal Temples are to be found, for instance, at Pedjeng (the Pura Panataran Sasih), at Bangli (the Pura Kehen) and at Sukawati.

Speler van de Gong van de beroemde Gamelan van Blaloean (Wesia-type).
A Vesia who plays the gong in the famous Gamelan of Blaluan.

(Giànjär) en van Bangbang (in Kloengkoeng). Op de terreinen van zulke tempels worden veelal groote steenen „Hindoe“-beelden aangetroffen.

Nauw verwant aan deze Centrum-tempels zijn de Rijks-tempels of poera Panatáran, die dateeren uit den tijd der Hindoeïstische vorsten op Bali. Zulke rijkstempels vindt men o.a. te Pèdjèng (P. panatáran sàsih), te Bangli (P. Kehen) en te Soekawàti.

VERSCHILLENDE TYPEN VAN TEMPELBOUW.

Keeren wij terug tot onzen désa-tempel, dan moet nog de aandacht gevraagd worden voor het groote verschil in uiterlijken bouw, dat hierbij gevonden wordt. Het alleroudste type is zuiver Inheemsch (zelfs Soeria, de Zonnegod, wordt hier niet vereerd); dit vindt men in kleine bergdorpen in Noord-Bali, als b.v. Tigawása, Tjempága, Tetádjoen, Sembiran. Bij dit type maakte men onderscheid tusschen 4 groepen van tempelbezoekers: de volwassenen, getrouwde mannen, leden van den désaraad, gezeten in de balé-agoeng, verder de getrouwde vrouwen, die zitten in de balé-loeh. Dan de jongelui, weer verdeeld in twee groepen (b. taroena voor jonge mannen, b. daha voor de maagden).

Een jonger type kenmerkt zich door een buitengewoon groote balé agoeng (désaraadzaal), ook hier is nog alles van bamboe, hout en idjoek (palmvezels als dakbedekking), slechts de soubasementen der gebouwen zijn van steen. Zulke tempels

DIFFERENT TYPES OF TEMPLE BUILDINGS:

Hiing back to the Desa Temple, the question arises as to the great differences to be seen here in the plan of the buildings. The oldest type of all is purely indigenous (even Suria, the Sun God, is not worshipped here) and is found in the smaller mountain villages in North Bali such as Tigawasa, Tchempaga, Tetadjoon, Sembiran and others. In this type a division is made between four groups of persons; the adult married men, members of the Desa Council, sit in the Balé-Agoong; the married women sit in the Balé-lu; the young persons are then divided into two sections, the youths sitting in the Balé-Taroons and the maidens in the Balé-Daha.

A rather more recent type of temple is recognised by its unusually large Balé-Agoong (the meeting chamber of the Desa Council) and here the whole structure is made of bamboo, wood and "idjook" or palm fibres, which latter is used as a covering for the roof, only the foundations of the building being of stone. Such temples as these are to be found in Taro (district Tegal-lalang), in Wongaya Gedeh (Pura Watu Kaooh, a mountain rather than a desa temple) and in Kintamani. In point of time, these were followed by the Hinduised desa temple with stone walls, stone gedongs and large stone gateways, the "padu-raksas". Examples of this latter form of building may be found in any number all over Bali. Some of these stand out above the others owing to the excellence of the reliefs on their walls, others for those on their doorways, as in the Pura Madruweh Karang in Kubu Tambahan (North Bali), the temples in Singaradja, Bangli, Bandjar Angkan, Abian Baseh, Batuan, Sukawati, Guwang (near Ketewel), Tegal (near Darmasaba, Badoong), Blahkiuh and Sempidi.

TEMPLE GATES:

In connection with the temple gateways, mention must be made of the two different types. First there is the gateway consisting of steps, side posts and lintel, all of stone. These closed-in gateways have a wooden door swung in them, often beautifully worked. They are called Padu-raksa. This type of gate is also ornamented on the façade by a fantastic figure-head called in Bali the "Bhoma". The Balinese Bhoma is a development of the lower Kala-makara ornament as found in the Boro Budoor. Above the lintel in a niche is often found the relief of a god from whose body magic flames are springing. This god is sometimes called Tchintia (in Sanskrit: Acintya, the Unthinkable) and sometimes Sang Hyang Toonggal. He is also often found depicted on the back of the Sun God's Throne (the Padma Sana). Separate small wooden images of this god are also quite common. The Balinese call him by the two names mentioned above, but in fact he leads the iconographer rather to think of Shiva as "Nataradja", in his supreme "World-dance".

The other type of gateway is called the Tchandi-bentar and consists of a pair of perpendicular halves; as it were a solid sculpture split in two and the halves pushed apart one from the other. It is constructed entirely of stone and is perfectly symmetrical. There are no wooden leaves swung in these Tchandi-bentars.

It is not unusual to find on either side of either of these types of gateways Raksasas as „Watchers“.

THE PURA DALEM:

Among the village sanctuaries are also found the Temples of the Dead or Pura Dalem. The main structure of these temples is usually a stone gedong for the Death God. This Temple of the Dead is usually situated close to the cremation-ground or cemetery (sema). As is so often the case, not only with these temples but also with other temples, there is a marked difference between those in South and in North Bali. In North Bali the Pura Dalem very often has three large stone buildings standing side by side on a stone terrace approached by a flight of steps. Examples of this form are the Temples of the Dead at Singaradja and Sangsit and also the Pura Bukit at Sangsit, which is built on the same plan, the Pura Dalem at Bila, Djagaraga, Bebetin and other places. Another characteristic of many of the North Bali temples is the inartistic superfluity of the stone-carving work, through which the main architectural lines are lost

vindt men in Taro (distr. Tegàl-lalang), in Wongája gedé (P. Watoe Kaoeh, een berg-, niet een désa-tempel), in Kintamàni. Dan volgt de gehindoeïseerde désa-tempel, met steenen muren, steenen gebouwen (gedòngs), groote poorten van steen. Over heel Bali vindt men talrijke voorbeelden van dezen tempelbouw. Enkele munten uit door bijzonder fraaie reliefs op de muren, dan wel op het poortgebouw, zooals b.v. de Poera Madroewé Karang van Koeboetambahan (Noord-Bali), de tempels in Bandjar Angkan, Abian Basé, Batoean, Goewang (bij Ketèwèl), Blahkioeh, Sempidi.

TEMPELPOORT.

Wat de poorten betreft, moet nog gewezen worden op de twee verschillende typen, nl. het poortgebouw, bestaande uit trappen, zijposten en overkapping, alles van steen; deze gesloten poorten hebben ook deuren van hout, vaak zeer fraai bewerkt. Zij heeten padoe-raksa. Bij deze gesloten poorten heeft men een monsterkop in den gevel aangebracht, op Bali „Bhoma” geheeten. De Balische Bhoma is een uitlooper van het oude Kàla-makara ornament zooals bv. van de Boroboedoer. Boven op het poortdak vindt men in een nis vaak een beeld van een godheid, uit wiens lichaam magische vlammen slaan. Deze grootheid wordt soms Tjintia (Sanskrit: Acintya, de ondenkbare) soms Sang Hyang Toenggal genoemd, men vindt hem ook vaak afgebeeld in de rugleuning van de Zonnetel (padmasana). Ook losse houten beeldjes van deze godheid zijn zeer talrijk. De Baliërs geven er de beide bovengenoemde namen aan (vaak Tjintia, soms Sang Hyang Toenggal); echter doet hij den iconograaf veel meer denken aan Çiwa als Nataraja, in zijn opperste wereld-dans.

Het andere type heet Tjandi-bentàr en bestaat uit loodrecht in tweeën gespleten, als het ware uitéén geschoven helften, beide van steen en volkomen symmetrisch. Bij deze tjandi-bentar is geen houten deur aanwezig. Ter weerszijden van de poort vindt men zeer vaak ràksasa's als wachters.

POERA DALEM.

Tot de dorpsheiligdommen behoort ook de doodentempel of poera dalem. Het hoofdgebouw van dezen tempel is vaak een steenen huis (gedòng) voor den Doodengod. Meestal ligt deze Doodentempel dichtbij de crematieplaats, tevens kerkhof. (semá). Hierbij (en dit geldt ten deele ook wel voor andere tempels) is een opvallend onderscheid waar te nemen tusschen Noord- en Zuid-Bali. In Noord-Bali toch heeft de poera dalem zeer dikwijls drie groote steenen gebouwen, naast elkaar en gezamenlijk op een steenen terras gelegen, dat men langs trappen bestijgt. Typische voorbeelden van deze bouwwijze bieden de doden-tempels van Singaradja, Sangsit (ook de poera boekit te Sangsit is zoo aangelegd), Bila, Djagaraga, Bebetin, enz. Wat tevens opvalt aan Noord-Balische tempels is de overdadige toepassing van steen-sculptuur, waardoor de architectonische hoofdlijnen van het bouwwerk soms verloren gaan onder het alles-overwoekerende reliefwerk, en niet minder de toepassing van polychrome schildering dezer reliefs, vaak met leelijke Europeesche verfsoorten, waarvan het eenige voordeel is, dat ze er weer zeer snel afregenen. Een zeer streng in stijl gehouden tempel, die nog duidelijk de architectonische lijnen doet uitkomen, is de P. Madroewé Karang te Koeboe Tambahan.

WATERSCHAPSTEMPELS.

Naast de désa staat op Bali het waterschap, te vergelijken met den Hollandschen polder. Evenals de polders in Holland hun eigen bestuur hebben met hun dijkgraven en hun ingelanden, geheel staande buiten het dorps- (gemeente) verband, evenzoo staat het Balische waterschap (soebak) buiten het désa-verband.

Eigen organisatie brengt vanzelfsprekend eigen tempels mee ter uitdrukking van het religieuze element ook in dezen.

De tempels van de soebak (waterschap) hebben verschillende namen; meestal zijn ze zeer klein en hebben een of twee altaren. Vaak vindt men ze midden tusschen de sawah's, in andere gevallen naast den désa-tempel, terwijl ook soms de waterschaps kapellen een onderdak vonden binnen den muur van den dorps-tempel. De in den waterschapstempel vereerde hoofdgodin is Dèwi Serí, godin van de Rijst. Een der fraaiste

Een paar jonge Bramaansche meisjes in feesttooi met rechts Bramaansche priesteressen en links bedienden.
Two young Brahmin girls in festal dress with Brahmin priestesses (right) and servants (left).

en meest typeerende waterschapstempels vindt men in Bila (Boelèlèng), op den weg naar Kintamani. Hier heeft Dèwi Seri een groote steenen zetel (zooals anders slechts den Zonnegod, Batára Soeria, toekomt). Zeer verwant aan den soebaktempel is de Poera Mastjèti, waarin Wisnoe vereerd wordt als god van het regenwater, dat vruchtbaarheid geeft aan de akkers.

In dit verband van agricultureelen eeredienst hooren ook de bedehuizen van Dèwi Melànting, de godin van het uit de vruchtbare moederschoot der aarde opschietend gewas.

Dèwi Melànting geniet vereering in de poera Melànting Kebòn, hare tempels op of bij de klappertuinen, en in de poera Melànting Pasar, haar heiligdom op de markt (waar de veldproducten verkocht worden). Deze Melànting-tempels zijn meestal zeer klein en onaanzienlijk, doch zij ontbreken nooit, en vormen een der meest echte representanten van het oud inheemsch geloof.

POERA SAD KAYANGAN.

Spraken wij reeds over de Poeser- en Panatáran-tempels als Hindoe-Balische heiligdommen; een andere groep van deze soort zijn de Poera Sadkayangan. Deze worden geacht de heiligste van heel Bali te zijn. Bovenaan staat dan de poera Besàkih op de helling van den Goenoeng Agoeng, staatsheiligdom voor geheel Bali. Als Sadkahyangan gelden de reeds genoemde tempels van Watoe-kaeoh (bij Wongaja-gede in Tabanan), ook de Poera Oeloe Watoe bij den Tafelhoek ten Zuiden van Denpasar, en de poera Panataran Sasih te Pèdjèng.

Deze tempel (P. Oeloe Watoe) is beroemd om zijn prachtige ligging op een landtong van de Zuidkust; niet ver van daar heeft men de P. Oeloen Siwi te Djimbaran

in a maze of "ginger-bread" relief work. This is in no way improved by the polychrome painting of these reliefs with ugly European paint, the only advantage of which is that it is soon washed off by the rain. A temple that is kept in strictly good taste, that was well built and in which the architectural lines are clearly to be seen, is that at Kubu Tambahan, the Pura Madruweh Karang.

"SUBAK" TEMPLES:

Next to the desa in Bali comes the "Water-Board" or "Irrigation district" which corresponds roughly to the Netherland "Polder". Just as in the Netherlands the Polders have their own administration with Dyke-reeves and Land-holders that stand entirely outside the village or municipal authority, so in Bali the Subak (Water-Board district) stands outside of and apart from the desa administration. And wherever in Bali there is a division of administration there are, as a matter of course, separate temples to carry out the religious ceremonies necessitated by this division of authority.

The Subak temples have various names; for the most part, however, they are very small and have but one or two altars. Often enough they are built in the middle of sawahs (irrigated rice fields), in other cases close to the Desa Temples. In still other instances the Water Board temple actually finds a housing within the walls of the Desa Temple.

The Goddess primarily worshipped in the Subak temples is Dewi Seri, Goddess of the Rice. One of the handsomest and most typical Subak temples is found in Bila (Buleleng) on the way to Kintamani. Here is a great stone seat for Dewi Seri such as only the Sun God, Bhatara Suria, has a right to in other places. Much like the Subak temples are the Pura Mastcheti, in which Vishnu is worshipped as God of the Rainwater that Brings Fertility to the Fields.

In the category of Temples of Agriculture are included the Temples of Dewi Melanting, the Goddess of the Plants that Spring up from the Fruitful Bosom of Mother Earth. Dewi Melanting is worshipped in the Pura Melanting Kebon, her temples on or near the coconut plantations, and in the Pura Melanting Pasar, temples in the market-places where the produce of the fields is sold. These Melanting temples are for the most part poor, but they are never absent and are one of the most faithful descendants of the old indigenous beliefs.

PURA SAD KAYANGAN:

We have already spoken of the Puser and Panataran Temples as Hindu-Balinese shrines; another group of the same nature is that of the Pura Sad Kayangans. These are reputed to be the most holy temples of all Bali. Most sacred of all is the Pura Besakih on the slopes of the Gunoong Agoong, the National Shrine for the whole of Bali. Among the Sad Kayangan Temples are included that already mentioned of Watu Kacoh near Wongaya Gedeh in Tabanan and also the Pura Ulu Watu on the Tafelhook Peninsula to the South of Denpasar and the Pura Panataran Sasih at Pedjeng.

The Pura Ulu Watu is renowned for its wonderful situation on a tongue of land jutting out from the South coast. Not far off lies the Pura Uluon Siwi at Djimbaran, famous for its high Meru (the structure with superimposed roofs similar to a Pagoda) which is believed to be the loftiest in all Bali.

The Pura Panataran Sasih at Pedjeng numbers among its temple treasures the "Moon of Pedjeng", an old kettledrum such as may also be found on the Dieng Plateau and in one or two places in the East of the Archipelago. The legend concerning this drum at Pedjeng runs that the Moon once fell out of the sky and was caught and held suspended in a tree. Came a thief who was so worried in his work by the shining of the Moon that he climbed up the tree and befouled it in the hopes of quenching its brilliance. The Moon promptly burst and lost its brilliance, but both Moon and man came tumbling down out of the tree and the latter paid for his sacrilege with his life.

THE OATH OF PURIFICATION BY THE GODS OF THE SAD KAYANGAN:

The sacredness of the Pura Sad Kayangans is clearly shown from the fact that these temples are invoked in the Oath of Purification of the Balinese. This oath, which may be called a daughter of the Old-Javanese anathematising formula, dooms him who

beroemd om zijn hooge meroe (het gebouw met stapeldaken of daketages), daar het de hoogste van heel Bali zijn zou. De P. Panataran Sasih te Pèdjèng bevat onder zijn tempelschatten de „maan van Pèdjèng“*), een oude keteltrom, zooals er ook op het Dièng-gebergte en verder in het Oosten van den Archipel enkele gevonden zijn.

ZUIVERINGSEED BIJ DE GODEN DER SAD-KAHYANGAN.

De heiligheid der P. Sad-Kahyangan blijkt wel het duidelijkst hieruit, dat zij bij de zuiveringseed vermeld worden. Deze eed die een Balische dochter van het bekende Oud-Javaansche vervloekingsformulier genoemd zou kunnen worden, bedreigt den-gene, tegen wien hij uitgesproken wordt met allerlei straffen in het hier- en het hierna-maals, als hij niet de waarheid spreekt. Vele goden worden hierbij als getuigen aangeroepen; onder deze getuigen worden ook de goden van de Sadkahyangan-tempels vermeld. Van vele, zoo niet van alle Poera Sad-Kahyangan, geldt, dat de padanda's niet mogen binnen treden.

HET BALINEESCHE HINDOEÏSME.

Het is hier wellicht de plaats iets over het Hindoeïsme, zooals dat thans nog op Bali aangehangen wordt, mede te deelen.

De Baliërs ontvingen hun Hindoeïsme eerst (dat is vòòr het jaar 1000) rechtstreeks van de Hindoe's zelve, (of mogelijk als onderdeel van het Sumatraansche Javaansche Rijk der Çailendra's), daarna opnieuw van de Oost-Javanen. Een tweede Hindoeïstische Oost-Javaansche instrooming na 1350 heeft zeer krachtig ingewerkt op de litteratuur, op de rechtspraak, op het kastenstelsel en ook op het tempelsysteem.

Het Hindoeïsme, zooals dat op Java gebracht werd, was in hoofdzaak van drieërlei vorm, nl. de orthodoxe richting (zg. Smárta's die een groep van vijf goden vereerden, nl. Wisnu, Çiwa, Doerga, Ganeça en Soerya), ten tweede het Çiwaïsme, dat Bhatara Çiwa als hoofdgod vereerde en alle andere goden onder hem stelde, veelal als andere (lagere) verschijningsvormen van dezen Allerhoogste; ten derde het Wisnoeïsme, dat in Bhatára Wisnoe de hoogste godsopenbaring beleed, en dus op zijn beurt van Çiwa, Doergá en de andere goden nevenfiguren maakte.

Wat op Java het op den duur won, was het Çiwaïsme, doch in den loop der eeuwen (8e tot 15e eeuw) merken wij toch nog herhaaldelijk van Wisnoeïsme, o.a. onder koning Erlangga ($\pm 1020 - \pm 1040$), wiens vader een Balische prins was en die zodoende een krachtige band legde tusschen Java en Bali. Voor het Balische huwelijksrecht is het merkwaardig op te merken, dat deze Balische prins (Erlangga's vader) introuwde in de Javaansche koninklijke familie van zijn vrouw; dus een soort prins-gemaal werd in het Oost-Javaansche Koningshuis.

Merkwaardig is, dat vaak het Wisnoeïsme zich nauw bij het Boeddhisme aansluit, terwijl het Çiwaïsme en de orthodoxe school samensmolten.

OVER ELK DER GODEN HIER EEN ENKEL WOORD NADER:

Çiwa als hoogste godheid wordt nog als zoodanig op Bali vereerd. Hij is de Oppermachtige Heer ook van den Goenoeng Agoeng, welke berg door de Balineezen gelijk gesteld wordt met de heilige Maháméroe der Hindoes. Tevens is hij identiek met den Zonnegod. Hij draagt nog vele andere namen, al naar zijn openbaringen, gunstig-genadig of vreeselijk-verwoestend. Zoo is Kála of Mahákála zijn verwoestende gestalte, de alles vernietigende Tijd, tevens dus Doodengod.

Als Hoogste Leeraar heet hij Bhatára Goeroe; zijn leerlingen zijn dan de „Brahmanen“ (dit in Balischen zin), met name de Brahmaansche priesters (padànda). Deze priesters zijn echter nog meer dan louter leerlingen van hem; tegenover de gewone menschen, de leeken dus, zijn zij tevens de aardsche belichaming of gestalte van den Hemelschen Leeraar. De hier besproken Hindoe-priester moet men dus wel onderscheiden van den tempelwachter of dorpspriester (pamangkoe).

Bij Çiwa hooren Doergá zoowel als Ganéça en Koemára. Bhatári Doergá is de godin,

*) De legende is, dat de maan van den hemel gevallen was en in een boom was blijven hangen. Eens was er een dief, die bij zijn voorgenomen diefstal hinder had van de heldere glans van deze maan in den boom. Uit woede urineerde hij op deze maan. Daarop barstte de maan en verloor zijn glans. Beide, maan en man vielen uit den boom; de man betaalde zijn euvelen moed met den dood.

Baliër uit het volk, zittend voor een tempelpoort.
Balinese boy taking life easy, resting on a temple stairway.

utters it to all kinds of terrible punishments both here and in the Hereafter if what he is about to say is not the truth. Many of the Gods are called to witness in this oath, and amongst them are the Gods of the Sad Kayangan Temples. Into some (though not all) of the Pura Sad Kayangans even the Pedandas may not enter.

HINDUISM AS FOUND IN BALI:

This seems an opportune moment for saying something about Hinduism as it is now found in Bali. The Balinese received their Hinduism in the first place, that is before A.D. 1000, direct from the Hindus themselves, or possibly as an offshoot from Shailendra's Sumatro-Javanese Kingdom. At a later date they received it anew by way of Java, and a second Hindu-Javanese invasion after A.D. 1350 left a deep impression on the literature, jurisprudence, caste system and temples in Bali.

Hinduism as it was brought to Java fell in the main under three sects: the orthodox form (as that of the Smartas) where a group of five Gods is worshipped, Vishnu, Shiva, Durga, Ganesha and Suria; the Shiva-istic form that held Bhataras Shiva to be the Chief of the Gods and all other Gods under him, often, indeed, regarding them merely as manifestations of this one High God; and thirdly Vishnuism that saw in Bhataras Vishnu the highest manifestation of God and therefore made of Shiva and Durga and the other gods mere co-ordinate figures beside him.

What won out in Java in the end was Shivaism, but for all that, in the course of the centuries (8th to the 15th) we repeatedly come across periods of Vishnuism, for instance under King Erlangga (about A.D. 1020 to 1040), whose father was a Balinese Prince and who therefore laid the foundations of a strong bond between Bali and Java. In

Balineesche meisjes uit het volk.
Two young Bali Belles.

de groote godin, moeder van al het geschapene, zooals Çiwa de vader aller schepselen is.

Doerga geniet een aparte vereering als verschrikkelijke godin der Dooden en is als zoodanig godin van Kerkhof (verbrandingsplaats, *semá*) en Doodentempel (poera dalem). Evenals Çiwa-Goeroe zich in de aardsche gestalte van een padanda-goeroe kan belichamen, evenzoo kan Doergá-Káli, de verschrikkelijke, intrek nemen in het lichaam van een toovenares, een booze weduwe, Rangda, waarvan de heks Tjalon-arang de meest bekende is. Zij is dus tevens de godin der donkere machten en zwarte magie. Ganéça of Bhatara Gana is de geestelijke zoon van Çiwa, de god van het Rechte Inzicht; in de theologie staat hij tusschen Çiwa als Groot-Leeraar (Maha-goeroe) en den aardschen priester; ook is hij de opruimer van alle hindernissen (*wighna*), zoodat vooral bij moeilijke en gevaarlijke punten op de wegen (vroeger) Ganabeelden geplaatst werden.

Koemára, bij de Hindoes ook Oorlogsgod, is op Bali de speciale beschermheer der zuigelingen geworden. Bij het feest der drie maanden (dat voor alle Balische zuigelingen plechtig gevierd wordt) krijgt deze godheid een speelwieg vol met speelgoed, die gehangen wordt boven de slaapplaats van den zuigeling zelf. Ook al eerder worden deze voorwerpen gegeven, echter bij het feest wordt deze speelwieg vervangen door een mooiere. In bepaalde aspecten identiek met Çiwa is op Bali ook de Zonnegod, Bhatára Soeria. Aan hem is de groote steenen zetel in de tempels gewijd, de Pádma-sána of Lotustroon. Als Zonnegod wordt hij met Çiwa gelijkgesteld; veel meer dan eenig andere god krijgt hij offeranden. Bij elk tempelfeest, ook bij ieder huiselijke

connection with the Balinese marriage customs it is noteworthy that this Balinese Prince (Erlangga's father) married into the Javanese Royal House and thus became a kind of Prince Consort. It is also notable that the Vishnu cult often bound itself strongly in alliance with Buddhism, while Shivaism blended with the orthodox Hinduism.

THE GODS:

Here, perhaps, is also the place to say a word or two about each of the more important Gods. Shiva as the Highest God, was also worshipped in that capacity in Bali. He is the Supreme Deity of the Gunoong Agoong which is revered by the Balinese in the same manner as the Holy Mahameru of the Hindus. He is often identical with the Sun God. He has many other names in his various manifestations, either propitious and merciful or terrible and destructive. So in his manifestation as the Destroyer he is called Kala or Maha-Kala, the All Destroying, and in this manifestation is the God of Death.

As the Highest Teacher he is called Bhatara Guru; his pupils are the "Brahmins" (in the Balinese rather than the Hindu significance of the term), with the name of the Brahmaistic Priests, the Pedandas. These priests are held to be, in reality, even more than mere pupils of the God; as contrasted with ordinary men, the laity, they are at the same time the earthly incarnations or figures of the Heavenly Teacher. The Hindu priests here spoken of must not be confused with the Temple Watchers or Village Priests, the Pemangkus.

To the cult of Shiva belongs also that of Durga, Ganesha and Kumara. Bhatara Durga is the Goddess, the Great Goddess, Mother of All Nature, just as Shiva is Father of All Mankind. Durga is worshipped separately as the terrible Goddess of the Dead and is, as such, the Goddess of the Burial Places (cremation-places, sema) and of the Temples of the Dead, the Pura Dalems. And just as Shiva-Guru may incarnate in the earthly form of a Pedanda-guru, so Durga-Kala, the Terrible One, may enter into the body of a Sorceress, a wicked old woman, Rangda, of which manifestations that of the witch Tchalon-Arang is the best known. Durga is therefore also Goddess of the Dark Powers and Black Magic.

Ganesha (the Elephant Headed) or Bhatara Gana, is the spiritual son of Shiva, and the God of Right Insight. Theologically he stands between Shiva as the Great Teacher, Maha-guru, and his Earthly Priests. Above all things Ganesha is the solver of difficulties (Wighna), so that formerly statues of Ganesha were placed at all difficult or dangerous points along the roads.

Kumara, by the Hindus worshipped as the War God, is in Bali the special protector of infants. At the time of his "Feast at the Third Month" that must be celebrated in Bali for each infant this God is offered a toy cradle full of toys which is hung over the sleeping-place of the infant. Even though these things have long since been provided for the infant, yet at the time of the special feast they must be replaced by prettier ones.

In certain aspects the Sun God, Bhatara Suria, is identical in Bali with Shiva. For him the great stone throne in the temples is reserved, the Padma Sana or Lotus Throne. As the Sun God he is worshipped on a par with Shiva and receives many more offerings than any other God. At every feast in the temples as well as at every sacred occasion in the homes, as for instance cremations, there are offerings (banten) for the Sun Lord "High in the Heavens" (Duhoor ing Akasha, as the Balinese say).

As "Sang Hyang Duhoor ing Akasha" a constellation, or, perhaps, the Pole Star, Dhroova, is also worshipped. It is impossible to go deeper here into the similarities between this and other ideas prevalent among the people of Bali on this subject.

Bhatara Vishnu in Bali is the God of the Waters of Tartarus. He brings fruitfulness to the fields, bounty to the land and is in many ways analogous to Pluto. Even in the regions of the cult of Shiva he is worshipped. In Old Java it was particularly the Princes, who, feeling themselves to be the human guardians of the welfare of the land, held him in especial reverence. The little lucky images called "Ramboot Sedana", that is to say, the Spirit of Success, bear witness today in Bali to this cult. At the times of the temple feasts these are set on cushions made of sacred flowers. The white "djepoon"

plechtigheid (in de eerste plaats dus bij de lijkverbranding) zijn er offers (bànten) voor den Zonneheer, „hoog in het luchtruim” (doehoer ing akáça), zooals de Baliërs zeggen ¹⁾).

Bhatára Wisnoe is op Bali de god van de Onderwereldsche Wateren. Hij schenkt de vruchtbaarheid aan de akkers, de welvaart van het land. (In vele opzichten te vergelijken met Pluto). Ook binnen het Çiwaïsme geniet hij vereering. Speciaal de vorsten, de menschelijke beschermers van 's Lands Welvaart, vereerden hem in het Oude Java. Van deze vereering getuigen nog heden de kleine voorspoedsbeelden, Rámboet Sedána geheeten, dat wil zeggen de Geest van Welvaart. Bij de tempelfeesten worden deze neergezet op kussens van heilige bloemen gemaakt. Hiervoor wordt o.a. de witte djepoen-bloem gebruikt, wier boomen altijd op tempelerven geplant worden. Deze beelden zijn soms van goud en heeten dan artja mas, meestal zijn het echter van koperen munten gemaakte poppen. Maar ook Wisnu kan in toernige gedaante optreden, heet dan Krodha-moerti of Tiwi-krama (Sanskrit: Tri-wikrama) en wordt als zoodanig afgebeeld met negen hoofden.

Wisnu, op Bali als god van de vruchtbare wateren, heeft naast zich Dewi Seri (bij de Hindoe's Çri) de godin der vruchtbaarheid, vooral van het hoofdgewas de Rijst (dus de Ceres der Romeinen). Bij Seri hoort Dewi Melánting, godin van het in de zwarte aarde verborgen Zaad en het uit die aarde weer opschietend gewas. Dewi Melánting is de Proserpina of Perséphonè der Baliërs.

Onder de goden, die niet tot het vijftal hooren, maar toch vereering en offers ontvangen zijn te noemen:

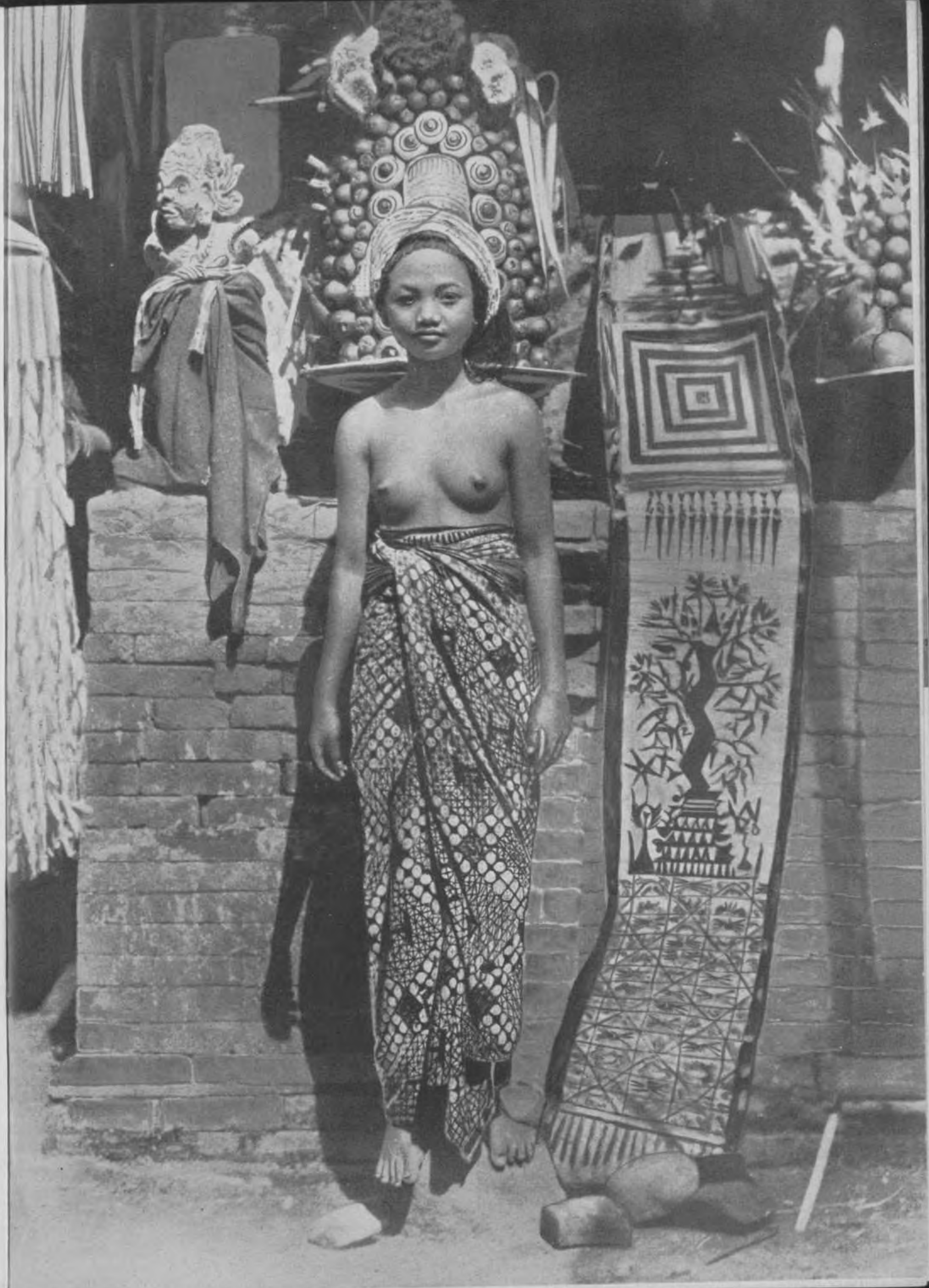
Brahma, die echter geheel op de tweede plaats gekomen is tegenover de reeds genoemde. De beelden van Brahma hebben vier hoofden (tjatoer moeka), elk hoofd naar een windstreek gericht. Bij de huidige Brahmanen echter is Brahma in een merkwaardige positie gekomen: als Siddhánata-Çiwaïten was Çiwa wel hun hoofdgod, doch door een vermenging met de orthodoxe Smárta's die Brahma als hoofdgod hadden, viel Brahma soms met Çiwa samen. De behoefte der Baliërs om aan elk godenaspect een aparte „persoon” te verbinden, deze te personifiëren, scheidden dan soms weer Brahma en Çiwa opnieuw. Van logische helderheid, van rationeel denken is hierbij natuurlijk geen sprake. Wel van classificatie-behoefte. In enkele gevallen heeft Brahma zich dus vereenigd met andere goden, o.a. met Çiwa als Goeroe (leeraar, god van het Zuiden) ook met Agni, god van het vuur, verder wordt Brahma als Heer der schepselen vereerd in de doodentempels der hoogere adel en heet Pradja-pati. Deze tempel wordt dan op Bali Poera Pradja-pati genoemd, waarin dus tevens voor Balisch besef een aanwijzing ligt, dat daar aan den vorst (radja) der gestorvenen (pati) hulde wordt gebracht. Brahma's naam bleef ook bewaard bij de Drie-eenheid, die Wisnoe (links) Içwara (= Çiwa; in het midden) en Brahma (rechts) omvat.

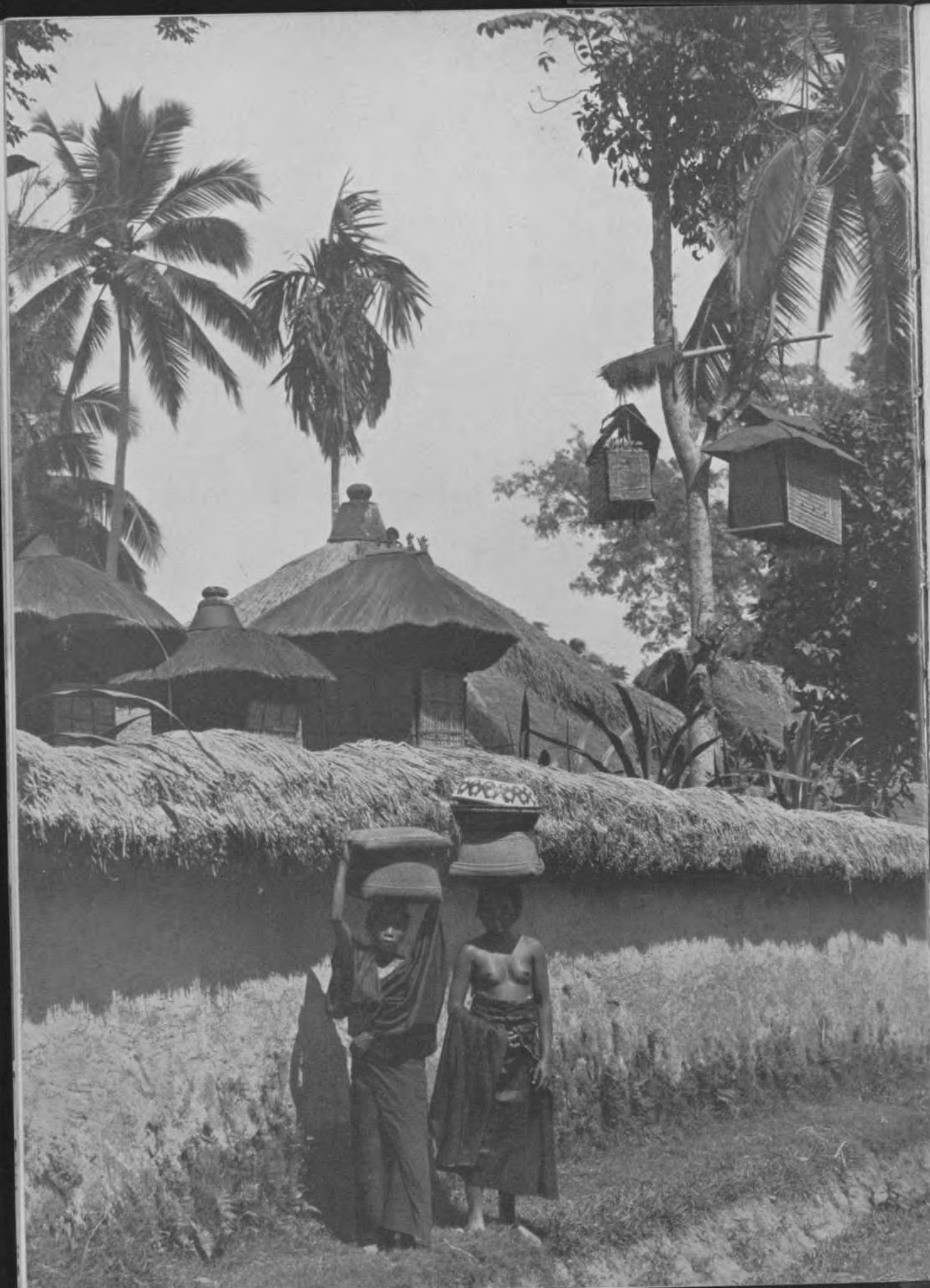
Deze Drie-eenheid wordt in vele dorpstempels vereerd, de populaire naam is Sang(h)yang Tiga Sàkti. Uit den aard der zaak leggen de Çiwaïstische priesters, deze Triniteit uit als drie vormen van Çiwa. (vergelijk het vroeger opgemerkte op p. 26).

Een godheid, die nog steeds groote offers ontvangt, is de Zeegod, Bhatara Baroena. Eens per Balineesch jaar (van 210 dagen) gaat de vorst naar het strand om daar te baden en na het reinigingsbad een eerbiedige hulde, bestaande uit vele, bonte offeranden, aan Baroena aan te bieden. Deze plechtigheid wordt opgeluisterd door gámelan-muziek en tooneelspel. Met Yama, Hoogsten Eindrechtter in het Doodenrijk, hebben wij wel de rij der op Bali vereerde Hindoe-goden voltooid.

De wijze, waarop Bhatára Yama de verschillende zonden en zondaars straft, is het mooist afgebeeld in de Rechtszaal te Kloengkoeng, (Kerta-ghósa geheeten). Met een enkel woord moet ook Tjintya vermeld worden, wiens andere naam Sanghyang Toenggal (de Eenige) is. Boven in de rugleuning van de Padma-sana, en ook in de boven-gevel van tempelpoorten vindt men deze godheid afgebeeld. Zeer vaak dansend op een rad. Talrijk zijn ook de kleine, van hout gesneden beeldjes, die van deze godheid gemaakt worden; meestal met magische vlam-ornamenten, uitschietend uit alle

¹⁾ Als Sang yang doehoer ing akáça wordt ook een sterrebeeld, wellicht de poolster, Dhroewa, vereerd. Op de samenvloeiing van deze met nog andere voorstellingen kunnen wij hier echter niet dieper ingaan.

flower is used amongst others for this purpose and this flower is always found planted in profusion around the temple grounds. These little images are sometimes made of gold and are then called "artja mas", but as a rule they are small dolls made of copper coins. But even Visanu may take on an angry form and in such guise is known as Krodha Murti or Dewi Krama (in Sanskrit Tri-wikrama) and in this manifestation is depicted with nine heads.

Vishnu, who on Bali is the God of the Fertile Rain Water, has in parallel to him Dewi Seri, called by the Hindus "Çri", the Goddess of Fertility, whose particular province it is to care for the principal product, rice. She is, therefore, the counterpart of the Roman Ceres. With Dewi Seri belongs Dewi Melanting, Goddess of the Seed that is Hidden in the Black Earth and the Shoots that Sprout Therefrom. Dewi Melanting is the Proserpina or Persephoné of the Balinese.

Among the Gods who are not numbered with these principal five, but who receive veneration and sacrifices in Bali, must be mentioned Brahma, who has come to take a second place to the Gods described above. The images of Brahma have four heads (Tchatoor Muka), each head turned towards one of the Cardinal Points. By the present day Brahmins Brahma has been placed in a most peculiar position. As Siddhanata-Shiwaiten, Shiva was their chief God, but through association with the orthodox Smartas, who regarded Brahma as the Chief of the Pantheon, they have sometimes blended Brahma with Shiva. Now the need that the Balinese feel of personifying each aspect of a God as a separate "person" sometimes tends to separate Brahma from Shiva again. Of course, there is no question here of logical clarity or of rational thinking, it is merely a necessity felt for classification. In any event, Brahma has blended in certain cases with other Gods; for instance with Shiva as Guru, Teacher and God of the South, and with Agni, God of Fire. Further Brahma is worshipped as the Lord of Cremation in the Temples of the Dead of the higher nobility and is then called Pradjapati. These temples are called in Bali the Pura Pradjapati which is for the Balinese an indication that herein the deceased (pati) kings (radja) are also worshipped.

The name of Brahma is also preserved in the Great Hindu Trinity composed of Vishnu on the left, Ishwara (that is Shiva) in the middle and Brahma on the right. This Trinity is worshipped in many of the Village Temples; the popular name for it is Sang Hyang Tiga Sakti. The Shivaistic priests, logically enough, explain the Trinity as being three manifestations of Shiva, which may be compared with the facts already mentioned on the previous two pages.

A deity who still receives extensive sacrifices is the Sea God, Bhatara Baruna. Once in the Balinese year of 210 days the local Ruler proceeds to the sea-shore to bathe and after the bath of purification, offers to Baruna his sacred offerings consisting of quantities of many-coloured gifts. This ceremony is made more impressive by means of gamelan music and theatricals.

With Yama High Judge of the Kingdom of the Dead, we have completed the roll of Hindu Gods worshipped in Bali. The way in which Bhatara Yama punishes the different sins and sinners has been expressively pictured on the ceiling of the Court of Justice at Kloongkoong (the Kerta-Ghosa).

But a word must also be given to Tchintya, whose other name is Sang Hyang Toonggal, the Solitary. In the middles of the backs of the thrones of the Sun God (the Padma Sanas) and in the centres of the façades of the gateways appear carvings of this God, very often dancing on a wheel. Numerous small images of him are carved out of wood, usually with ornaments of magic fire bursting forth from all his joints, his wrists, shoulders, elbows, knees, ankles and so forth. As we have already mentioned, iconographically he strongly resembles Shiva-Nata-Radja.

Before leaving the Hindu pantheon, mention must be made of a group of beings who play a many-sided and often sinister role in the Balinese mythology and mysticism. These are the Seven Saints or Sapta Reshi. These Saints lived in the early days of the world and have now been exalted into constellations. In some of the older temples, especially in the old Kingdom of Gelgel and later of Kloongkoong, is found a great stone altar, which can be differentiated at once from the high stone throne of

De muur welke elk Balineesch huis omringt om de booze geesten buiten te houden. Het versierde deksel dat door één der vrouwen op den mand wordt gedragen heet: "Sahab Bora".

The "Magic wall" surrounding a typical Balinese Home-
stead to keep out evil spirits. Note the ornamental cover
to the basket of the woman on the right. This is called a
"Sahab Bora".

gewrichten (pols, elleboog, schouder, knie, voet enz.). Wij wezen er reeds op dat hij iconografisch sterk aan Ćiwa-Natarádja doet denken.

Voor wij afstappen van het Hindoe-pantheon moet nog een groep wezens vermeld worden, die een veelzijdige en vaak duistere rol spelen in de Balische mythologie en mystiek. Het zijn de Zeven Heiligen of Sáp̄ta-resi. Deze Heiligen leefden in den oertijd op aarde en zijn thans verheerlijkt tot sterren.

In enkele oudere tempels, vooral in de oude rijken van Gél̄gél en later Kloengkoeng, vindt men een groot steenen altaar, direct te onderscheiden van den hoogen steenen troon van Soeria, daar het breeder en lager is, meer vierkant en minder hoog-opgaand, en ook de hooge rugleuning van diens pádmasána ontbreekt.

Op dit altaar worden offers gebracht voor de Zeven Heiligen, die tevens als symbool voor de onderwereld in zijn zeven geledingen (sáp̄ta-patála of zeven Hellen) gelden. Merkwaardig is deze combinatie van onderwereld met sterrenhemel, die echter haar verklaring vindt in het begrip van het „Jenseits” tegen over de aarde en dit leven hier als het „Diesseits”.¹⁾

De slang, die als drager van het altaar uitgebeeld is, is de wereldslang, bij de Hindoe's An-anta-bhoga, de oneindig-bochtige, door de Baliërs uitgesproken als anta-bóga.

Tegelijk met deze wereldslang wordt meestal een schildpad afgebeeld, die ook als schragende macht geldt. Onder aan vele altaren ziet men dan ook beiden, schildpad en slang, in steen uitgehouwen.

OUDE HINDOE-TEMPELRUINES.

Onder de tempels kan men ook verschillende Hindoe-oudheden rekenen. Als oudere tempels moeten genoemd worden de Tjándi Bakoengan, gelegen op de Noord-West-punt van Djembrána, thans reeds bereikbaar per auto. De eenige wijze er vroeger te komen was per prauw van uit Negára (hoofdplaats van Djembrána). Van deze tjándi staat nog het hoofdgebouw, een tjándi of bijzettingstempel, echter massief, zonder cella dus. Thans is dit bouwwerk niet meer dan een verwaarloosde ruïne. Gaver bewaard bleef de Tjándi van Poera Soesoehoenan Wádon op het eiland Serangan. Een derde, betrekkelijk goed gespaarde tjándi is de Tjándi Dása, gelegen aan den weg van Kloengkoeng naar Karangasem. Het is een op een hoog terras gelegen heiligdom, waartoe men langs vele trappen toegang krijgt. Het is een fraai gespaard gebleven beeld van Hariti, de vrouw van Kubéra, godin der vruchtbaarheid (kinderzegen).

Bij het volk staat Bhatári Hariti als Mèn Brajoet, moeder van 18 kinderen, bekend.

Van de vele andere Hindoe-monumenten, dat wil dus zeggen, tempels uit den Hindoe-Balischen en Hindoe-Javaanschen tijd ($\pm 900 - \pm 1400$), zijn slechts de beelden over, of hier en daar brokstukken van de fundeeringen.²⁾ Zulke fundeeringen vindt men o.a. dichtbij Kápal, de z.g. Poera Prasáda, waarvan de prasáda, het hoofdgebouw, nog gedeeltelijk, doch zeer ruïneus aanwezig is, ook de vervallen poort is van ouden bouwstijl. Onder de tjandi's zijn ook te rekenen de beroemde rotsgraven van Goenoeng Kawi van Tàmpaksiring. Deze in de steen uitgehouwen bijzettinggebouwen hebben de asch bevat van een overleden vorst en zijn vier gemalinnen. De tjandi's aan de andere oever bevatten wellicht de asch van 's Konings ministers. In de onmiddellijke nabijheid van deze rotsgraven, van dit koninklijk mausoleum, bevindt zich een klooster, voormalige woonplaats van heiligen en monniken.

LOSSE STEENEN BEELDEN.

Onder de zeer talrijke losse beelden, die wijzen op een vroeger heiligdom, noem ik het beeld van Doergá in den tempel van Póndjok Bátoe (op den weg naar Tédjakoela), en een nog grooter en fraaier Doergá-beeld op het heiligdom Boekit Dárma in Gianjar.

Naar alle waarschijnlijkheid is dit de bijzettingstempel van de moeder van den beroemden Javaanschen Koning Erlangga, den grondlegger van den band tussen Bali en Java.

¹⁾ Hierbij geldt het boven opgemerkte, nopens een samensmelting van Zon, Poolster en ook deze groepen Sterren-heiligen.

²⁾ Zij die meer willen weten over de oude Hindoe-kunst op Bali worden verwezen naar „Oudheden van Bali” door Dr. W. F. Stutterheim. en Publicaties van de Kirthya Liefcrinck-van der Tuuk stichting te Singaradja, 1929.

Type van een Baliër uit de Wesya-kaste (Goesti), met mooi bewerkte kris.

Type of Balinese Nobleman of the Vesia Caste: a Goesti. Note the highly ornamental hilt and scabbard of the kris.

Suria because it is broader and lower, more square and less steep and because the high back of Suria's Padma-Sana is lacking. On this altar offerings are made to the Seven Saints, who appear to be symbols of the Underworld in its seven stages (Sapta Patala, the Seven Circles of Hell). This combination of the Underworld with the Firmament (the Sapta Reshi are also constellations) is rather remarkable but is undoubtedly to be explained in an understanding of the bonds between the "Jen-seits" (those on the other side) who have passed from the Earth and the "Dies-seits" (those on this side) who are still living here. In this connection may also be mentioned the blending of the Sun and the Pole Star with this group of Stellar Deities.

The snake who is depicted as the supporter of this altar is the "World Snake", An-anta-bhoga of the Hindus, the circle without beginning or end, which by the Balinese is pronounced as Sang Hyang Antaboga. With this snake is usually also depicted the Tortoise who is also regarded as a supporting power. Under many of the altars one sees both tortoise and snake carved in stone.

OLD HINDU TEMPLE RUINS:

Many Hindu relics are to be found among the temples of Bali. Among the older temples must be mentioned the Tchandi Bakoongan on the North-West point of Djembrana, which may now be reached by motor car, though formerly the only way to reach it was by prahu from Negara, the capital of Djambrana. Of this Tchandi the main building is still standing. It is a Tchandi or Burial Temple, but is built of solid masonry

Deelneemster aan den "Djanger" dans, met den leider van het spel, den "Dag".
A female dancer from the "Djanger" with the leader, the Dag.

KLUIZENARIJEN.

Geen tempels doch kluizenarijen zijn verder behalve het reeds genoemde klooster te Tampakiring, de Goa Gadjah bij Bedoeloe. Boven den ingang van deze kluizenaars-grot is een groote Raksása afgebeeld, die de rots met krachtige handen uitéensplijt.

Goa Gadjah dankt zijn naam aan de rivier, die in den ouden (Hindoeschen) tijd Lwa Gadjah of Olifants-rivier heette, Goa Gadjah licht dichtbij het dorp Bedoeloe, in welks nabijheid nog een tweede kluizenarij, althans Hindoegrot zich bevindt, n.l. Tóya Poeloe, met fraaie rotsreliefs, voorstellende een jacht op wilde zwijnen.

Over andere grot- en badtempels spraken wij reeds hierboven.

TEMPELFEESTEN.

De verschillende feesten, in den tempel gegeven, zijn ten eerste het verjaarsfeest van den tempel, eens per odalen (Balisch jaar van 210 dagen). Deze tempelfeesten volgen dus den z.g. weekoe-kalender van 30 weken, ieder van zeven dagen. Sommige tempels volgen in hun verjaarsfeest het Hindoe-jaar (Sáka-jaar) van 12 maanden, met varieerend dagen-tal, in totaal 354 of 355 dagen tellend met om de 30 maanden een schrikkelmaand (sasih tampil). Hun verjaardag valt dan meestal op een volle maan. Deze regeling komt het meest voor bij tempels in Boelélèng (Noord-Bali) en ook talrijk in Karangasem. De astrologische berekeningen van deze maanden en van de volle manen lopen echter op Bali nog al uiteen. Thans is men bezig in deze verwarring opheldering te brengen en een algemeen erkend Hindoe-Balisch jaar (z.g. sáka-jaar) in te voeren.

without the usual chamber in it where the body should have rested. At present it is a neglected ruin.

In a better state of preservation is the Tchandi Pura Susuhunan Wadon on the island of Serangan. A third relatively well preserved Tchandi is Tchandi Dasa on the road from Kloongkoong to Karang Asem. This shrine is situated on a high terrace to which many flights of steps give admittance. Here has been preserved a beautiful statue of Hariti, the wife of Kubera and Goddess of Fertility (in the matter of children). Bhatari Hariti is popularly known as Men Brayoot, the mother of eighteen children.

Of many other Hindu monuments, that is to say temples of the Hindu-Balinese and Hindu-Javanese eras (approximately A.D. 900 to 1400), only the statuary remains and in some places remnants of the foundations. (Those who wish for further information on this subject — and can read Dutch — are referred to the publications of the Kirthya Liefrinck-van der Tuuk Institution, Singaradja, 1929, and the work entitled "De Oudheden van Bali" — The Antiquities of Bali — by Dr. W. F. Stutterheim). Such foundations as were just mentioned are found, for instance, near Kapal, the so-called Pura Prasada, of which the Prasada, or main building, is still standing in part, albeit in ruins, and the gate of which, although fallen in, is of the old-style construction. Among the Tchandis must also be included the famous rock graves of Gunoong Kawi at Tampaksiring. These burial places are hewn out of the living rock and contained the ashes of a dead Prince and his four wives. The Tchandi on the other side probably contained the remains of the King's Ministers. In the immediate neighbourhood of these rock graves, of this Royal Mausoleum, is a cloister, probably the former residence of Hermits and Monks.

ISOLATED STONE STATUES:

Among the very interesting isolated statues that point to a former sanctuary should be mentioned the statue of Durga in the temple of Pondjok Batu on the road near Tedjakula and the even larger and finer statue of Durga in the sanctuary of Bukit Darma in Gianyar. In all probability this last is the burial temple of the mother of the famous Javanese King Erlangga, the founder of the bond between Bali and Java.

HERMITAGES:

Not so much temples as hermitages (aside from the cloister at Tampaksiring just mentioned) are those at Goa Gadjah near Bedulu. Over the entrance of the hermit's cave here is a great statue of a Raksasa carved in such a way that it seems to be splitting the rock open with its mighty hands.

Goa Gadjah owes its name to the river that was formerly (in the ancient Hindu times) called Lwa Gadjah, the Elephant's River. It lies close to the village of Bedulu, in the neighbourhood of which is still another hermitage, or, at any rate, an ancient Hindu cave-dwelling, the Toya Pulu, with fine rock carvings in relief, depicting a hunt for wild boars.

We have already spoken of other cave and bathing-temples and need add nothing further here.

THE TEMPLE FEASTS:

Among the feasts given in the various temples are first and foremost the Anniversary Feast of the foundation of the temple, held once per "Odalë", a Balinese year of 210 days. These temple feasts therefore follow the so-called "Wuku" calendar of thirty weeks each of seven days. Some of the temples follow the Hindu calendar and use the "Saka" year of twelve months of various lengths giving a total of 354 or 355 days for the year, with an intercalary month (sasih tampit) every 30 months to restore the seasons. The anniversary falls usually on the night of the full moon. This latter arrangement is principally found in the temples at Buleleng in North Bali and often in Karang Asem. However, the astrological calculation of these months and full moons is entirely at odds in Bali to-day and at present there is a movement on foot to simplify this tangle and to introduce a standard and well-recognised Hindu-Balinese year into use, for instance to concentrate on the "Saka" year.

Naast het verjaarsfeest van den tempel hebben wij het zuiveringsfeest (mabálik soempah) gegeven na een of andere ramp of ongeval. Na herstellingen aan den tempel of bij herbouw en voltooiing is er een inwijdingsfeest (malaspàsin poera).

Is bij het jaarfeest de padànda (dat is de Hindoe-priester) niet noodzakelijk, bij de zuiverings- en inwijdingsfeesten is deze onmisbaar. Bij die gelegenheid neemt deze priester plaats in de balé pawédan, waar hij zijn Sanskritspreuken (wèda, mántra, djápa, stoeti geheeten) opzegt onder rinkelen van zijn priesterschel (gantha), terwijl hij wijwater sprenkelt en bloemen en rijstkorrels strooit.

Een veel meer essentiële figuur, die bij geen enkel tempelfeest ontbreekt, is de in het wit gekleede pemangkoe of mangkoe, die de offers aan de verschillende goden aanbiedt. Hierbij dient het volgende opgemerkt te worden: in den vóór-Hindoeïstischen tijd was de dorpspriester tevens dorpshef. Deze functionaris heette pasek. Thans komt hij alleen nog in enkele bergdorpen voor. Door den invloed der Hindoe-Javaansche vorsten kwam een geheele reformatie. In het dorp kwam de Klian of perbèkel als hefd, in den tempel de pemangkoe als tempelwachter-dorpspriester, terwijl aan het hof de padanda's, als officiële Rijkspriesters dienst deden en verder bij de groote algemeene feesten optraden.

De genoemde feesten verschillen voornamelijk in aantal en samenstelling der offers. Hun namen en samenstellende deelen op te sommen zou een vrijwel eindelooze reeks termen opleveren, die hier geen zin heeft. De fraaie kleuren van bloemen, koekjes en vruchten spreken voor zich zelf. Niet alleen in de gebruikte offers, doch ook in de samenstelling ervan bestaan nog al ver uiteenlopende verschillen tusschen Noord- en Zuid-Bali, terwijl bepaalde streken, zooals Giàñar of Bangli weer typische eigen offers hebben.

De wijze van offeren is de volgende:

De vrouwen, allen feestelijk gekleed en vooral in Kloengkoeng rijk met gouden sieraden opgesmukt, en daar ook met zwaar vergulde gewaden uitgedost, brengen de offers in lange kleurrijke stoeten naar den tempel. Daar worden zij in de balé piàsan (paroeman), waarover wij reeds spraken, neergezet. De pemangkoe wijdt ze dan aan de godheid door er wijwater over te sprenkelen en er het wierookvat over te zwaaien. Daarna brengen de offerdraagsters zelve hun hulde (mèbakti). Hiertoe knielen zij neer, ontvangen wijwater en heilige bloemen (o.a. witte of roode djepoen, de witte of roode tjempaka enz.). Driemaal worden hefd, gezicht en handen geheilgd, waarbij ook drie teugjes wijwater gedronken worden. Na deze wijding wordt soms nog een oud gezang gezamenlijk gereciteerd (ngatoerang kidoeng). Hieraan doen ook de mannen mede, die daarna zich veelal met hanengevechten of met dobbelen onledig houden. Deze hanengevechten worden gehouden na afloop van het geheele feest en na verkregen toestemming van het Bestuur. Evenals uit de dieroffers bij het menjepi blijkt (zie beneden), was het schenken van gedoode of te dooden dieren aan de goden vroeger niet zeldzaam op Bali. Thans zijn de dierlijke offers beperkt tot offeranden van gebraden kippen en varkensvleesch. Bij groote plechtigheden komen ook nog andere dieroffers voor, o.a. een karbouwenoffer; de kop wordt dan met rissen duiten bedekt. Omtrent verdere dieroffers verwijs ik naar het meegedeelde onder menjepi (p. 42.). Ook de Hindoe's hadden oudtijds vele dieroffers, ja zelfs menschenoffers kwamen voor.

De gewijde offers worden weer naar huis meegenomen, slechts de essentie (Sàri) is voor de godheid bestemd.

Bij sommige gelegenheden zijn er ook gemeenschappelijke maaltijden, waarvoor de betrokkenen zelf hun bijdragen meegebracht hebben.

Een tempelfeest wordt altijd met gamelan-muziek opgeluisterd.

Tooneelvoorstellingen van verschillenden aard komen vaak voor, noodzakelijk zijn zij echter niet. Zijn zij er wel, dan duurt dit gedeelte van het feest nog tot laat in den nacht door, terwijl er voortdurend een levendige drukte bij en om de warongs valt waar te nemen. Dat de tempelfeesten, volkomen gelijk aan de Europeesche kerkmissen (kermissen) een uitgezochte gelegenheid zijn voor ontmoetingen tusschen de jeugd van beiderlei geslacht, behoeft nauwelijks gezegd te worden.

In vele gevallen zijn er laat in den nacht nog krisdansen van de in trance gebrachte

Balinesische Gamelan met de beroemde danser I. Maria.

Balinese "Gamelan Orchestra": the famous dancer, I. Maria, playing the Gamelan, (Gongs).

Next to the Anniversary Feast come the Feasts of Purification celebrated after something unusual, such as a serious accident, has happened. This is the "Mabalik Soompah" and is followed by the Feast of Consecration, the Malaspasin Pura, which is also held after extensive alterations or repairs have been made to a temple or whenever a new temple has been completed.

For the Anniversary Feast the Hindu priest, the Pedanda, is not necessary; for the Purification and Consecration festivals, on the other hand, he is essential. On those occasions the priest takes up his post in the Balé Pawedan where he recites his Sanskrit ritual (verses from the Vedas, Mantras, Djapas and Stutis) to the tinkling of his little priest's bell (gantha), while he sprinkles holy water and strews flowers and rice grains about the temple.

A much more essential figure that is never absent from any temple ceremony is the white-clad Mangku or Pemangku, who presents the offerings to the various Gods. It is worth remarking that in pre-Hindu days the village priest was at the same time the village head-man. This compound functionary was called the Pasek. At the present time he is found only in a few of the mountain villages in this dual capacity. A marked reformation was introduced by the Hindu-Javanese Princes. The Perbekel or Klian was placed in the village as Chief; in the temple came the Pemangku as temple guard and village priest, while in the palace the Pedanda, as the official Court Priest, performed his duties and was occasionally called in to officiate at important general festivals in the public temples.

The various feasts differ markedly in the number and complexity of the offerings. To give the names and countless subdivisions of these would entail the presentation of an almost endless string of words that have really but little interest here. The tasteful blending of the colours of the flowers, cakes and fruits speaks for itself. Deep-seated differences are seen between the customs of North and South Bali, not only in the sorts of offerings brought but also in the arrangement of them, while certain special localities, such as Gianyar and Bangli, have typical offerings of their own.

Trommel bespeler van de Balineesche Gamelan.
Drummer of the Balinese "Gamelan Orchestra".

permadé's of permás, deze kris- of speer-dansen heeten ngoerek. Meestal worden zij voorafgegaan door dansen met de offeranden (mèndèt). Duurt een tempelfeest den geheelen nacht door, dan komen de priesteressen 's ochtends (tusschen 5 en 7 uur) in staatsie gekleed weer in den tempel; dit noemt men gabor. Dit geldt voor Noord-Bali; in Zuid-Bali zijn gabor gewone desavrouwen, die offeranden, al dansende met de pemangkoe voorop, aan de godheid aanbieden.

In veel zeldzamer gevallen vindt een opvoering plaats van de eveneens in trance gebrachte Sang-yang dansers of danseressen, die allerlei mediamieke prestaties verrichten, zooals op vuur loopen, in trance-toestand uren lang dansen, en dergl. Deze sang-yang dansen zijn thans echter heel zeldzaam; zij komen in de streken tusschen Giánjar en Badoeng echter nog wel voor.

HANENGEVECHTEN.

Als een overblijfsel van een bloedoffer, dan wel een substituut daarvoor, zijn de hanengevechten te beschouwen. Zij zijn verplicht bij verschillende tempelfeesten. Daar het Europeesche bestuur ze in het algemeen verboden heeft en ze slechts onder zijn bijzondere goedkeuring thans nog toestaat, zijn de hanengevechten veel zeldzamer geworden dan voorheen. De meeste Baliërs houden er echter nog evenveel van als vroeger.

Er wordt niet alleen tusschen de spelenden gewed, doch ook tusschen de omstanders. In dit opzicht zijn deze kakeletjån of tatadjèn dus te vergelijken met races, stierengevechten, bokswedstrijden en dergl. in Europa. (slechts met dit verschil, dat in Europa en Amerika om nog veel hoogere bedragen gegokt wordt dan op Bali, en dat het in

The method of making the offering is as follows: — women, all in festal garb and, especially in Kloongkoong, richly ornamented with golden jewels and trinkets and (at least in that district also) often attired in heavily gilded garments, bring the offerings to the temple in long and vividly coloured processions. When the procession has arrived at the temple, the offerings are placed in the Balé Piasan (Paruman), of which we have already spoken. The Pemangku then dedicates them to the deity by sprinkling holy-water and by swinging a thurible of incense over them. Afterwards the offering-bearers themselves pay homage to the God in the ceremony of Mebakti. To this end they kneel down and take holy water and sacred flowers in their hands. For this purpose the white or red Djepoon, white or yellow Tchempaka or some other of the recognised "sacred" flowers is used. Three times are their heads, faces and hands blessed and at the same time three sips of the holy water are taken. After this blessing, on some occasions, an old sacred song is chanted in unison (Ngaturang Kiding). The men also take part in this and after the ceremonials of the feast are over busy themselves with cock-fighting and gambling, for which relaxations special permission has, of course, been previously obtained from the local government officers.

As is shown by the animal offerings at the Menyapi (see below), the offering of dead animals (or animals to be killed) to the gods was formerly not uncommon in Bali. At present animal offerings are largely restricted to the offering of cooked chickens and pork. At great ceremonials there are also other animal offerings made, as, for instance, the offering of a Carabao with its head decked out with strings of coins. Further details are given in connection with the Menyapi. In former times the Hindus also had many animal offerings — indeed it is a proven fact that even human sacrifices were made on occasion.

The blessed and consecrated offerings are then taken back to the houses of the offerers; it is only the spiritual essence (sari) of the offering that is intended for the God. Sometimes there are communal meals partaken of for which the partakers bring their own contributions with them.

A temple feast is always embellished with gamelan music. Stage performances of various kinds are frequent, but they are not essential. If they are held, this part of the feast continues late into the night whilst there is a continuous and lively trade done in the small booths nearby. It need hardly be said that the temple feasts, just as the European "Church Fairs", provide exceptional opportunities for young people of both sexes to make acquaintances.

In many cases kris dances are given late into the night by Permadis or Permas, who have worked themselves up into a state of fanatical ecstasy. These kris or spear dances are called Ngoorek and are, as a rule, preceded by dances with offerings (Mendet). If a temple feast lasts throughout the entire night, in North Bali priestesses come back in the morning between five and seven o'clock in full dress to the temple. This is called "Gabor". In South Bali the Gabor is performed by ordinary desa women, who, led by the Pemangku, present the offerings to the God in a ritual dance.

In much rarer instances there is a performance of the Sang Hyang dancers, male or female, who have been put into a condition of trance. The dancers then perform all sorts of mediumistic phenomena, such as fire-walking, dancing in a trance for hours at a time and so forth. These Sang Hyang dances are, however, very rare indeed now-a-days, but they still occur occasionally in the district between Gianyar and Badoong.

COCKFIGHTS:

Cockfights must be regarded as the surviving reminiscence of blood-sacrifices, or else as a later introduced substitute therefor. At various kinds of temple feasts they are obligatory, but as the European government has prohibited them generally and only allows them by special permit on special occasions, the cockfights have become much rarer now than they were in the past. Most of the Balinese, however, are still as passionately fond of them today as formerly.

het Westen om groote dieren, ja zelfs om menschenlevens gaat en op Bali slechts om een hoen.)

De open loods, waarin de wedstrijden geschieden, heet wantilan. De vechthanen krijgen een stalen spoor (tadji) aan den rechterpoot gebonden. De wedstrijd geschiedt volgens vaste voorschriften en op overtredingen staan boeten.

Degenen, die veel van deze wedstrijden houden, zijn veelal in het bezit van lontar geschriften over kleuren en andere lichaamskenmerken van de vechthanen.

De vechttime van één kamp wordt geregeld door een soort wateruurwerk; dit wateruurwerk wordt echter eerst in werking gezet, als één der hanen reeds gevallen is („knock out”); staat de gevallen haan nog vóór het luiden van de kemòng op, dan mag hij opnieuw vechten; als het water echter de kokosdop gevuld heeft, is één ronde uit en wordt op een kemòng geslagen. (kemòng = koperen slaginstrument).

GALOENGAN.

Buiten de tempels worden andere groote feesten gevierd. Het Galoengan-feest (het Balische Allerzielen) kenmerkt zich door levendigheid, vele tooneelopvoeringen, vooral van de bårong (pagina 62) en natuurlijk gamelan-muziek. Ten tijde van dit feest worden groote, metershooge bamboestammen naast de huispoort opgericht met afhangende versierselen van bladvechtwerk. Naast deze pendjor is een bamboehuisje op hooge staken opgericht voor de offers. Kenmerkend van het Galoenganfeest zijn ook de breede onderloopers, die van het offerhuisje tot aan den grond toereiken.

Deze loopers (lámak) zijn gevlochten van verschillende boombladeren (meestal arèn-blad). De in kleuren uitgevoerde patronen stellen een vrouwenfiguur voor, of wel een boom, ze zijn echter sterk gestyleerd en varieeren in details met iedere andere desa opnieuw.

Na Galoengan komt tien dagen later Koeningan, dat zich voornamelijk onderscheidt door toevoeging van gevlochten schilden bij de overigens zelfde versieringen. De voorstelling is daarbij deze, dat bij Galoengan de geesten der Voorouders uitgenoodigd worden neer te dalen op aarde, daar dan 10 dagen vertoeven, om bij Koeningan, onder afscheidsoffers wederom de aarde te verlaten.

In scherpe tegenstelling tot de levendigheid van Galoengan is de stilte van het zuiveringsfeest van Menjepi.

MENJEPI.

Dit is een feest tot jaarlijksche zuivering van de desa, een Jaarwende, of Oud- en Nieuw-feest. De leiding bij de groote offerplechtigheid hieraan verbonden, gaat ook weer uit van een niet-priester, van een niet-Brahmaan. Hier treedt n.l. de senggohoe op, die de op de viersprong tentoongestelde offers wijdt met talrijke Sanskrit-spreuken. Sanskrit is de taal der oude Hindoe's, op Bali als heilige ritueel-taal gebruikt, en door het volk in het geheel niet, door de priesters slechts zeer gedeeltelijk verstaan. Merkwaardig is, dat deze veelal niet begrepen spreuken gedurende 2000 jaar betrekkelijk zuiver bewaard zijn, zoodat men zonder veel moeite deze wéda's in veel gevallen zeer goed tot zuivere Sanskrit-verzen kan terugbrengen.

De offers hierbij gebracht zijn voor de booze geesten bestemd, de z.g. kala of boeta. Hierbij worden aan de vier Windstreek-hoeders dieroffers gebracht. Beginnen wij bij het Oosten, dan krijgt Mahéçwára (oudtijds Indra) een witte gans. De reeks volgens zonnegang vervolgend, komt in het Zuiden een hond, die rood moet zijn, aangezien dit de verplichte kleur is; thans heet de god van het Zuiden Bràhma of Goeroe, oudtijds was het Agni, het vuur. In het Westen een geel kalf, gewijd aan Mahádéwa, oudtijds Waroena de zeegod, thans gelijkgesteld met Boeddha soms zelfs met Moehamed. Het Noorden, de plaats van de Zwarte Nacht, thans de zetel van Wisnoe, ontvangt een zwarte geit. Om aan het feest ook de hoogere sanctie van den pedànda te verleen, en om bovendien aan den algemeenen regel om bij elke gelegenheid aan den Zonnegod Soeria te offeren, te voldoen, is eenerzijds een hooge bid-stellage (pawédan) opgericht, vis à vis met een hoog bamboealtaar voor Zonneoffers.

Tijdens het menjepi mag niemand buiten zijn woonerf treden, vuur mag niet gestookt, eten niet gekookt worden. Het toezicht hierop wordt gehouden door een groep

Bets are made not only between the owners of the birds, but also by the onlookers. In this respect, therefore, these "kekeletchan" or "tetadjen" are comparable with coursing, bull-fights, boxing and other sports in various parts of the world.

The open "pit" in which these cockfights are held is called the Wantilan. A steel spur (Tadji) is bound to the right leg of the fighting-cocks and the main is held according to fixed and most rigid rules, breaches of which are heavily penalised by fines.

Those who are particularly enthusiastic about cockfighting are very often in possession of "lontar" writings (ancient palm-leaf books) dealing with the colours and other bodily peculiarities of superior birds likely to win their mains.

The fighting time of these mains is regulated by a kind of waterclock that is not set working until one of the cocks is knocked down, just as in boxing a "knock-out" is counted only after one contestant has fallen. If the bird that was floored gets up before the sounding of the gong he may continue the fight. If, however, the water completely fills the coconut shell, one main is completed, the gong is sounded and the fallen bird has lost. This gong is of copper and is called locally a "kemong".

"GALOONGAN":

A number of other great feasts are celebrated outside the temples called the "Galoongan" feasts (the Balinese "All-Souls" feasts), which are characterised by vivacity, many stage performances, especially of the "Barong" (which will be explained later), and, of course, music of the gamelans. At the time of these festivals large bamboo poles, yards in height, are erected next to the house entrances and decorated with streamers of twined leaves. Next to these pendjors a small bamboo structure is erected on high poles to receive the offerings and a special characteristic of the Galoongan festivals is the use of broad strips of matting, which reach from the offering-house to the ground. These matting "runners" (lemak) are woven of various kinds of leaves, usually Aren leaves. The coloured patterns represent a female figure or a tree, but they are highly conventionalised and with each Desa they vary markedly in detail.

Ten days after Galoongan comes "Kuningan", which is distinguished from the former in particular by the addition of woven shields to the otherwise similar decorative scheme. The idea seems to be that at Galoongan the spirits of the ancestors are invited to descend to Earth there to remain for ten days and to depart again with a suitable "send-off" at Kuningan.

"MENYEPI":

In sharp contrast to the vivacity of Galoongan and Kuningan is the solemnity of the Purification Festival of Menyepi.

This feast is held for the annual purification of the Desa at the turning of the season and is commemorative of the passage from the old to the new year. The celebration and the consecration of the offerings connected with this feast is under the charge of a layman, one of the non-Brahmins, for here the "Sengguhu" functions and sanctifies the offerings set out at the cross-roads with numerous Sanskrit texts. Sanskrit is the language of the old Hindus and is used in Bali as the holy ritualistic tongue. It is not understood at all by the people and only slightly by the priests themselves. It is, therefore, remarkable that these texts, so little understood, have remained during two thousand years in such a pure condition that with but slight difficulty these Vedic verses can be restored to the original pure Sanskrit by one learned in that tongue.

The offerings on this occasion are intended to propitiate the spirits, the so-called Kala or Buta. In this connection animal offerings are made to the four Lords of the Cardinal Points. Beginning with the East a white goose is offered to Mahashwara (formerly, in the old times, Indra). Then following in the direction of the motion of the Sun, in the South is offered a dog, who must be red as this is the ritualistic colour for him who is now called Brahma or Guru, but was formerly Agni, God of Fire. In the West is offered a yellow calf in honour of Mahadeva, in ancient times Baruna, the Sea

désa-lieden (Sambangan), op den eersten grooten offerdag gekozen en gewijd voor hun taak. Om het einde van een periode symbolisch te kenmerken, moeten alle vuren gedoofd, alle lichten uitgedaan en uitgelaten worden; hiermee toch duidt men aan, dat het gewone, alledaagsche leven in zijn voortdurende rondwenteling voor één moment gestopt, gestremd, wordt, opdat het met nieuwe krachten daarna weer in een nieuwe periode voortgezet worde.

Door Westersche invloeden duurt het Menjépi, dat voorheen drie dagen achtereen gevierd werd, thans slechts één dag.

HET HINDOEÏSME IN HET DAGELIJKSCHE LEVEN DER BALIERS.

Het is wellicht hier de plaats iets te zeggen over de mate, waarop het Hindoeïsme in het dagelijksche leven der Baliërs een rol speelt.

Spijsverboden.

Van vegetarisch dieët of het verbod van dierdooding (ahimsa) geen spoor op Bali; wel bestaat er echter bij vele ouderwetsche Baliërs een vermijden van rundvleesch. De Ciwapriesters mogen het beslist niet eten. De Boeddha-priesters daarentegen kennen geen enkel spijsverbod. Merkwaardig is bij moderne Baliërs, vooral in Boelélèng den tegenzin in het eten van varkensvleesch, die ook bestaat in niet-moslimsche kringen.

De gewone Baliër eet echter niet veel vleesch, zuiver uit economische overweging. Zijn dagelijksch maal bestaat uit rijst met als toespijken zwaar gekruide groenten en zeer kleine stukjes vleesch (varkens- en kippevleesch), zeer verschillend klaar gemaakt. Eerst bij groote feesten wordt het geroosterde speenvarken (bé goeling) toe-bereid. Eerst dan eet hij wat meer dierlijk voedsel; is hij rijk, dan zal hij ook schild-padden klaarmaken, in verschillende vormen opgediend.

Kastenstelsel.

Hier willen wij de belangrijkste punten van het kaste-stelsel, dat vooral in de lijk-verbrandingsplechtigheden tot uiting komt, in herinnering brengen.

Het huidige Balische kaste-stelsel kent drie adellijke standen, gezamenlijk tri-wàngsa geheeten, tegenover een grooten vierden stand, het gewone volk. De verhouding van de gezamenlijke triwàngsa tot het volk is ongeveer van 1 op 16 ($\pm 6\%$).

Het Balische kaste-stelsel is in zijn geheel overgenomen van het Oud-Javaansche uit den bloeitijd van Madjapait (± 1350). De hoogste adel is die der BRAHMANEN. Bij dezen stand valt onderscheid te maken tusschen de priesters (pedànda) en de niet-priesterlijke brahmanen; vele brahmaansche families zijn thans zeer arm; sommige geslachten, waarvan vele leden priesters zijn en (of) soms tegelijkertijd lid der Bali-sche rechtbanken (Raad-Kerta), zijn vermogend.

De taak der pedànda's op Bali is niet die van den tempelpriester elders. De pedànda komt lang niet bij alle tempelfeesten, en als hij komt, beperkt zijn aandeel in de godsdienstige verrichtingen zich tot het prevelen van gewijde, oude Sanskrit-formulieren, waarbij hij in een aparte open balé (de reeds genoemde balé pawèdan) plaats neemt.

Voor zijn reciet ontvangt hij een loon, dat soms zeer hoog is. Zijn verdere taak en tevens bron van inkomsten is het geven van wijwater (tóya tirtha) voor de huwelijks-inzegening en voor het doodenfeest (lijkverbranding).

Het echte priesterlijke werk in de tempels wordt door den pemàngkoe of mangkoe (tempelwachter, tevens dorps- of volkspriester) over wien wij reeds spraken, verricht. De Pedànda verleent slechts de hoogere, Hindoe-sanctie aan het geheel.

Op de Brahmanen volgen in adelstand de Sàtria's of Ridders, met den titel Tjo-korda, Déwa, Anak Agoeng, enz.

Uit hun geslachten komen de vorsten voort en ook vele poenggáwa's (thans districtshoofden). Het komt herhaaldelijk voor, dat de adel van een poenggáwa van thans hooger is dan die van de huidige vorsten.

De volgende kaste vormen de Wesia's met den titel Goesti; oorspronkelijk waren de Wésia's op Bali evenals bij de oude Hindoes, rijke kooplieden, doch voornamelijk groot-grondbezitters. Echter komen thans vele overgangen tusschen Sàtria's en Wésia's (Tjokòrde's en Goesti's) voor, evenals tusschen Wésia's en het gewone volk. De meeste Tjokòrde-geslachten wonen thans in het Giánjarsche en Kloengkoengsche, in Noord-Bali daarentegen treft men talrijke Goesti's aan, meestal van Mengoewische

Djanger dans.
Dancing the Djanger.

God, who is now in some cases confused with the Buddha or even Mohammad. In the North, the direction of Black Night, now the demesne of Vishnu, must be offered a black goat as its symbol. So as to give the feast the higher sanctity afforded by the presence of a Pedanda and also to satisfy the general rule that on every possible occasion offerings must be made to Suria, the Sun-God, there is erected on one side a high prayer dais (Pawedan) for the Pedanda face to face with a high bamboo altar for solar offerings.

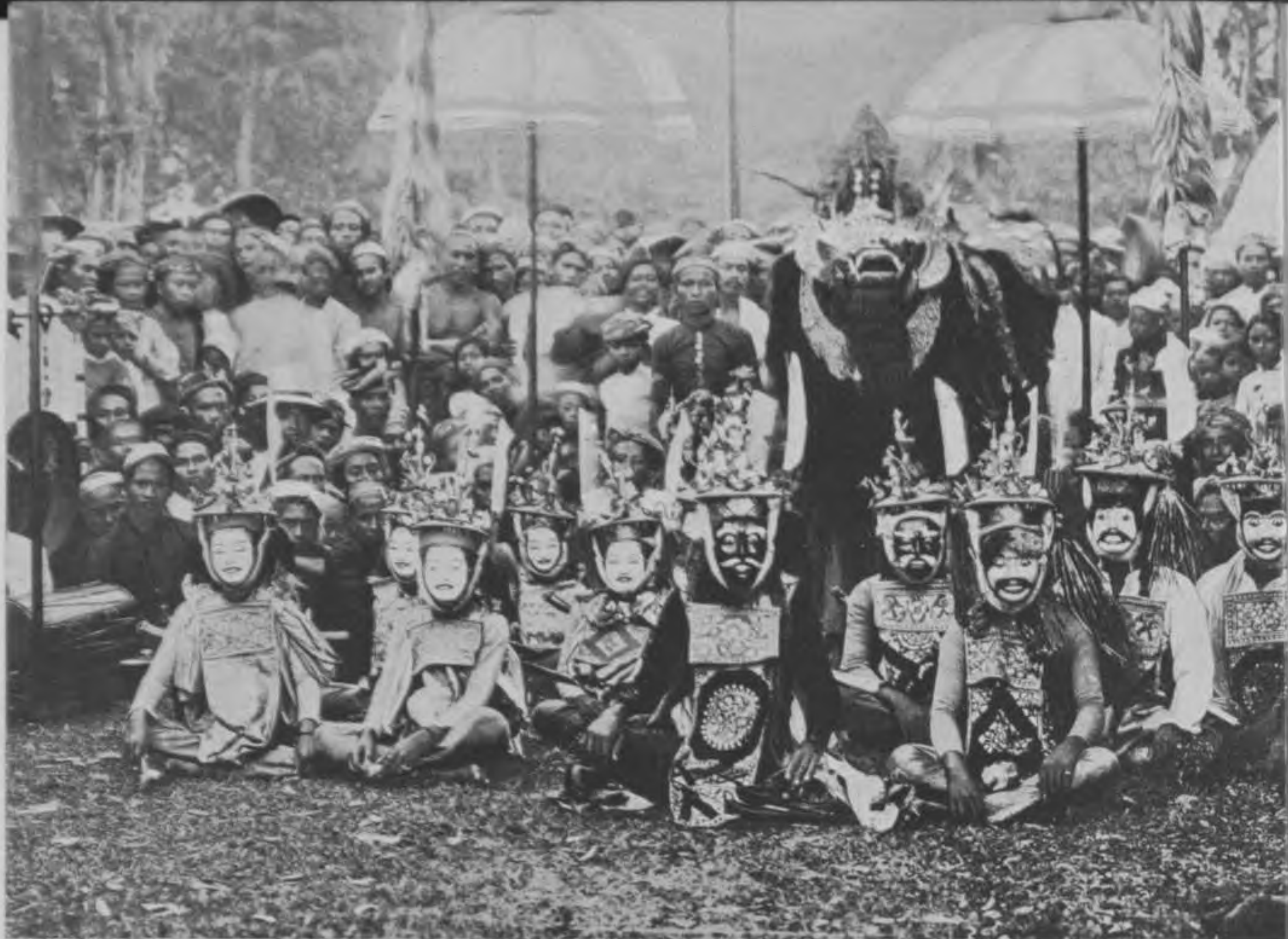
During the time of the Menyepi no one may leave his homestead, no fire may be lit and no food must be cooked. This is supervised and controlled by a group of the desa folk called Sambangan, chosen on the first day of the ceremonial and consecrated to its task. To indicate symbolically the termination of a cycle, all fires must be put out and all lights extinguished, to show that the ordinary every-day life in its normal continuity is stopped for an instant, so that the new cycle may be entered upon with renewed vigour. Through Western influences, the Menyepi festival, which formerly lasted three days, has now been confined to one.

HINDUISM IN THE DAILY LIFE OF BALI:

This is, perhaps, a good opportunity for saying a few words about the extent to which Hinduism influences the daily life of the Balinese.

Ritual food restriction:

Of vegetarianism or the prohibition from killing animals (ahimsa) there is no trace in Bali, but amongst many old-style Balinese there is a tendency to shun beef:

Een "Barong Kekek" met op den voorgrond de gemaskerde spelers van den "Djaok".
A Barong Kekek with players masked for the Djaoek sitting in the foreground.

afkomst, evenals de huidige Regent van Karangasem. Al de overige Baliërs worden tegenover de triwàngsa of drievoudigen adelstand samengevat als Soedra. Zij zelf noemen zich echter wong djába, buitenlieden tegen de hof-adel.

Uit alles blijkt, dat deze adel-indeeling van buiten af opgelegd is, en niet met de oud-inheemsche volksgroepen overeenstemt. Deze toch waren geheel gesteld op het désaverband. In de désa waren van oudtijds de pandé's, pàsek en bendésa's de voor-aanstaande lieden. Dit zijn alle ambachtsgroepen, o.a. ijzer-smeden (pandé wesi), die bijzonder aanzien genoten. Dit neemt niet weg, dat het tot vóór de komst van Westersche invloeden algemeen aanvaard is; thans echter heeft westersch onderwijs scheuren en breuken in het Middeleeuwsch systeem gebracht.

Wij willen nu nog enkele typische verschijnselen noemen, samenhangend met het dagelijksch leven van den Baliër.

Dagelijksch leven.

Een Balisch erf vormt één geheel. Daarop wonen in den regel vele huisgezinnen, afstammende van denzelfden grootvader of overgrootvader. De eenheid van zoo'n woonerf vindt zijn materiele uitdrukking in den muur van steen of wel van klei, die het geheel omsluit. Deze omsluiting is tevens een magische afperking van het woonerf, een buitensluiten van allerlei kwade geesten en invloeden, die op de open wegen, op de akkers en in de bosschen rondwaren. Veilig voor deze is men pas binnen eigen omwalling, mits de poort goed gesloten zij.

Is de poort van grooter model, zooals in de adellijke burchten, dan maakt men

the Shivaistic priests are definitely prohibited from eating it. The Buddhistic priests, on the other hand, have not a single food prohibition. Amongst the modern Balinese, especially those living in Buleleng, there is a curious distaste for pork, which extends even to non-Moslem circles.

Solely for economic reasons, however, the ordinary Balinese does not eat much meat. His daily diet consists of rice with some highly spiced vegetables and tiny pieces of meat, usually pork or chicken, prepared in various ways. It is only at large feasts that a roast sucking-pig (*Bé Guling*) is cooked and then alone the Balinese can eat a preponderance of animal food. If he is well-to-do, he may sometimes have turtle, served in different ways.

The caste system.

A few words should also be said concerning the most important points of the caste system which is especially noticeable in the cremation ceremonials.

The present day Balinese caste system recognises three noble castes, which together are called the *Triwangsa*, as against a very large fourth caste, the common people. The proportion of the collective *Triwangsa* to the commons is about as one to sixteen, or approximately six per cent.

The many privileges which the members of the *Triwangsa* enjoyed formerly are today rapidly diminishing under pressure of Western institutions, such as school instruction, so that the position of the common people (*Sudra*, *Wong Djaba* or *Kaoula*) is now entirely freed from irksome or oppressive influences.

The Balinese caste system was in its entirety taken over from the old Javanese one existing in the heyday of *Madjapait* (about A.D. 1350). The highest nobility is that of the Brahmins in which caste must be distinguished the priests (*Pedandas*) and the non-priestly Brahmins. Many Brahmin families are at present very poor; some families of which many members are priests, and sometimes at the same time officials of the Balinese Courts of Justice (*Raad Kerta*), are well off.

The tasks of the *Pedandas* in Bali are not the same as those of the temple priests elsewhere. The *Pedanda* does not always attend all the temple festivities and, if he does come, his share in the religious proceedings is confined to the mumbling of sacred Old-Sanskrit texts, at which time he is seated in a separate open *Balé*, the *Balé Pawedan*, which has been mentioned above. For this recital he sometimes receives a very high remuneration, not so much at the ordinary temple feasts as at the cremations. His further task, which is also a notable source of income for him, is the giving of consecrated water (*toya tirtha*) for the sanctification of marriages and for use at the cremation ceremonials.

The real priestly work in the temples is done by the *Pemangku* or *Mangku*, the so-called "Temple Guardian", who at the same time is the village or public priest, concerning whom we have already spoken above. The *Pedanda* provides no more than the higher Hindu element in the various assemblies.

Next in order of nobility after the Brahmins come the *Satryas* or Knights with such titles as *Tchokorda*, *Dewa*, *Anak Agoong* and so forth. To these families belong the Princes and also a number of the *Poonggawas*, now the heads of districts. It happens quite often that the grade of nobility of a present-day *Poonggawa* is higher than that of a present-day Prince.

The third caste of the *Triwangsa* is the *Vesia* and its members have the title of *Goosti*. Originally many of the *Vesias* of Bali, just as amongst the ancient Hindus, were rich merchants, but here even more of them were great land-owners. Now, however, there are many stages of transition between the *Satryas* and *Vesias* (*Tchokordas* and *Goostis*), just as there are between the *Vesias* and the common people. Most of the old *Tchokorda* families live at present in the *Gianyar* district and around *Kloongkoong*; in North Bali, however, many *Goostis* are to be found mostly of *Mengooish* descent, as is the present Regent of *Karang Asem*.

All the other Balinese, other, that is to say, than the *Triwangsa* or tripartite nobility, are referred to as "*Sudras*". They call themselves, however, the "*Wong Djaba*", or "*Outsiders*" in contrast to the Court nobility.

vlak daarachter nog weer een afschutmuur (aling-aling), om de booze geesten den ingang te versperren.

De poort, vaak een groot gebouw, is als het ware het geheele wooncomplex in verkleind symbool. Bij of naast de poort vindt men dan ook allerlei kenteekenen van den (magischen) toestand der bewoners. Heerscht er onder de kippen op het erf ziekte dan worden één of meer kippen met de vlerken uitgespreid bij of naast de poort aan den muur gespijkerd. Ook wil men de geesten, die bedorven eieren (semboeboek) veroorzaken, buiten de poort houden, door eierdoppen op een stokje te steken en deze dan buiten het erf op te stellen. Ziet men naast de poort een bamboe-altaar met een groote bamboestaak, waaraan een witte lampion hangt, dan weet men, dat er een doode in het huis bewaard wordt, die nog niet verbrand is. Zulk thuisbewaren van een lijk duurt soms jaren. Reden om de verbranding uit te stellen is veelal het ontbreken van contant geld. Want ook de rijke Baliër, de sawahbezitter beschikt niet over veel contant Westersch geld. Lampion met altaar heeten „damar koeroeng". Over de pëndjor en de lāmak (bamboe-stok met altaar en afhangenden looper van gevlochten arèn-blad) spraken wij reeds hiervóór bij de behandeling van het Galoengan-feest.

Treedt men de poort binnen, dan vindt men eerst het voorerf met rijtschuren en andere loodsen, balé's voor de ontvangst van vreemdelingen, ook wel hokken en kralen voor vee. Varkens en kippen lopen echter vrij rond over het geheele erf, en het zijn meestal paarden, sapi's en eventueel geiten, die hun eigen stallen hebben.

Achter het voorerf komt het woonerf met woonhuizen en slaapvertrekken (pesarean), hier is ook de keuken.

Huistempel.

Het achterste (heilige) gedeelte van het woonerf is de huistempel (sanggah). In deze sanggah worden de voorouders der huidige bewoners vereerd. Ook hier is een zetel voor den Zonnegod vrijwel het eenige altaar, dat aan Hindoeïsme herinnert. Naast de vaak talrijke kapellen voor verschillende voorouders treft men weer de huisjes voor de Berggoden en de Meergodin aan. Ook heeft iedere erfbewoner, die tevens lid van den huistempel (sanggah) is, zijn eigen speciale schutspatroon, die hij in tijden van nood en ziekte of als hij een grootere reis zal gaan ondernemen, aanroept, en voor elken schutspatroon wordt een huisje of kapel ingericht, zoodat het aantal altaren in de sanggah soms zelfs 30 of meer bedraagt.

Het vorstelijke woonerf, de poeri, is geheel in den zelfden geest ingericht, echter is alles uitgebreider, mooier en meer bewerkt. De leemen huizen der gewone lieden zijn daar steenen gebouwen met voorgalerijen en vaak zwaar vergulde houten deuren. Zuilen en pilaren worden bewerkt en besneden, plafonds van balé's voorzien van schilderstukken. De sanggah's der dorpelingen zijn in de poeri de huistempels of poera pamerådjan. Bij hogere adellijke families treffen wij in deze pamerådjan soms iets meer van Hindoeïsme aan, o.a. kapellen voor Soeria (zonnegod) en de Drieëenheid, maar de oud-inheemsche goden ontbreken ook hier nooit.

Huiselijke Feesten.

In het huiselijk en dagelijksch leven der Balineezen moeten als bijzondere feesten vermeld worden het feest van drie maanden na de geboorte; hierbij toch komen vrienden en verwanten op bezoek bij de ouders van den zuigeling; offers aan de goden met name aan Bhatára Koemara, zoowel als geschenken voor de ouders worden gebracht. De genoodigden worden onthaald op spijs en drank.

Het eigenlijke feest begint 's middags en duurt tot 's nachts door. Na het ritueel, dat bestaat in het sprenkelen van wijwater (tóya tirtha) op moeder en kind en inwijding der offers (hierbij treedt zoowel een pedānda als ook een of meer pemangkoes op), volgt het gezellige gedeelte. Een merkwaardig onderdeel van dit ritueel is nog het plechtig driemaal rondlopen om een aarden vat met water, kris, gouden munten, offers enz. Hierbij gaat de vader voorop, de moeder is ook in de stoet doch de baby wordt door een ander gedragen. Behalve de vader zijn alle andere deelnemers vrouwen. Een muziekkuitvoering van de gamelan, een tooneel opvoering van dansmeisjes (årdja) of van een historisch drama (tāntri), soms djogèd (publieke dans), of wel een voor-

Deelnemers aan het „Ardja” spel te Oeboed. Sommige speelsters vervullen mannenrollen.
Part of the Caste of the „Ardja” dance at Ubood. Note that some of these girls are dressed for male parts.

Everything points to the conclusion that this division of the nobility has been imposed from without (just as Hinduism itself was something definitely imported into Bali) and does not correspond to the original native grouping of the people. This was entirely dependent on desa connections, and in the desas from the most ancient times the Pandais, Paseks and Bendesas were the most important personages. All these were groups or guilds of artisans such as the ironworkers (Pandai Wesi) who were particularly respected. The fact is not altered, however, that the caste system was firmly established long before the coming of Western influences; at present Western education has rent great gaps in the mediaeval ideas.

Daily life in Bali.

And now let us consider a few facts connected with the typical daily life of the Balinese.

A Balinese homestead forms one complex. On it as a rule live quite a number of families descending from the same grandfather or great-grandfather. The unity of such a homestead finds its material expression in the stone or clay wall surrounding it. This enclosure forms also a magical delimitation of the homestead to exclude all sorts of evil spirits and influences that hover about on the open roads and in the fields and woods. Safety is only to be found within this enclosure and then only when the gate is properly closed. When the gate is of a larger type, as in the castles of the nobility, there is placed a second wall, the Aling-aling, immediately behind it to prevent the evil spirits from entering.

Lijck
Crem

The gate, often a considerable structure, is, as it were, the entire complex in symbolic miniature. At or near it are to be found at all times all sorts of indications concerning the (magic) conditions of the inmates. If amongst the fowls on the homestead there happens to be an epidemic or disease, one or more of the dead birds with outspread wings is nailed at or near the gate against the wall. Then, too, those spirits which cause eggs to addle (*sembok*) are kept at bay by placing egg shells on little sticks and setting them up at the entrance to the homestead. If close to the gate a bamboo altar has been erected having in its construction a long bamboo pole on which is hung a white lantern it shows that a corpse is being kept in the house pending cremation. Such a corpse may be kept in the home for years, the usual reason that cremation is postponed being a lack of the needful money, for even the richer Balinese, the sawah owner, as a rule does not have much ready money available at his disposal in the Western sense of the word. Such lamps with the altars on which they are hung are called *Damar Kuroong*. We have already referred to the "*pendjor*" and the "*lamak*" (bamboo pole with altar hung with matting of woven Aren leaves) when we were dealing with the *Galoongan* feasts.

On entering the gate, one first finds the front court with its rice barns and other storehouses, *balés* for the reception of strangers and also, sometimes, stalls and byres for cattle. Pigs and fowls, however, are running about freely over the entire homestead and it is usually only the horses, *sapi* (native cattle) and possibly goats that have stalls of their own.

Behind this front yard come the living quarters with the sleeping apartments (*pesarian*) and also the kitchen.

Household temples:

The rearmost (sacred) part of the living compound is the household temple, the *Sangghah*. In this *sangghah* the ancestors of the present-day inmates are worshipped. Here stands also a throne for the Sun God, usually the only altar that reminds one of the Hindu religion, although sometimes there is also a small shrine for Shiva. Next to the chapels erected for the various ancestors, often quite numerous, are the little shrines dedicated to the Mountain Deities and the Gods of the Sea. Each inmate of the compound who is a member of the household temple (*sangghah*) has his own patron saint whom he addresses in time of stress or illness or if he intends to undertake a trip of some importance, and for each patron saint a little house, shrine or chapel is erected, so that the number of altars in the *sangghah* finally amounts to perhaps some thirty or more.

The house of a prince:

The living compound of a Prince, his *Puri*, is arranged on the same general lines, except that everything is more extensive and better worked and more artistic. The clay houses of the commons have become stone structures with verandahs and often with heavily gilt wooden doors. Columns and pilars are worked and sculptured; the ceilings of the *balés* have paintings on them. The *Sangghahs* of the villagers have become in the *Puri* the house temples or *Pura Pamaradjans*. Something more of the Hindu tradition is to be found here in the *Pamaradjans* of the higher nobility, such as shrines dedicated to *Suria*, the Sun God, and to the *Trimurti*, but even in the *Puris* shrines for the ancient native gods are never absent.

Household feasts:

In the household and daily life of the Balinese, the feast held three months after the birth of a child deserves special mention, for at this feast friends and relatives visit the parents of the baby and offerings are made to the various Gods, especially *Bhatara Kumara*, and presents are given to the parents. The invited guests in their turn are treated to food and drink.

The feast proper begins in the afternoon and lasts through the night. After the ritual, which consists of sprinkling holy water (*toya tirtha*) upon mother and child and the dedication of the offerings (for which ceremonial not only a *Pedanda* but also one or more *Pemangkus* are needed), the more social part of the feast begins. A notable

stelling van de wájang koelit, het schimmenspel waarbij de dálang tusschen de op-eenvolgende tooneelen heel wat grappen weet te plaatsen, die zeer in de smaak van het publiek vallen vinden hierna plaats. Vooral de Noord-Balische dàlangs breiden deze comische entre-actes soms zeer ver uit, zoodat zij door hun toepassingen op het jongste gebeuren veel overeenkomst vertoonen met de Europeesche revues.

Voor een buitenstaander hebben de andere huiselijke plechtigheden veel gemeen met het driemaandsche feest. Deze andere immers, zooals het tandenvijlen, de bruiloft, en ook de aan de lijkverbranding voorafgaande feestelijkheden hebben allen hetzelfde verloop van aanbieden van offers, brengen van geschenken, gezamenlijke maaltijden en avondvoorstellingen.

Het verschil, want dit is wel degelijk aanwezig, bestaat in het ritueel gedeelte: in de soort en de samenstelling der gebrachte offers (bànten).

Bruiloft.

Het is bijna onnoodig op te merken, dat de bruiloft zich onderscheidt door een plechtigen optocht, waarbij de bruid in een gouden draagstoel in haar fraaiste kleederen getooid, met gouden armbanden en bloemen in het haar, gedragen wordt naar de woning van haar ouders na eenigen tijd vertoefd te hebben in het huis van haar aanstaanden gemaal. Deze bruidloft — ook het hollandsch woord brui-loft beteekent immers niets anders dan bruid(s)-loop, bruidsgang ¹⁾ — worden tegenwoordig helaas zelden met zulk een statie gevierd als weleer, de fraaiste ziet men nog bij den ouden adel in in de onderafdeeling Giánjar.

Tanden-vijlen.

Het tandvijlen geschiedt bij voorkeur op jeugdigen leeftijd hoewel het ook wel bij oudere personen voltrokken wordt. Thans is het echter niet meer verplicht. Het bestaat in het wegvijlen van een klein gedeelte van de zes, voorste snijtanden uit de bovenkaak. Onder de hierbij voorvallende ceremoniën is zeer merkwaardig de zalving met rood sirih-sap van 3 punten van het lichaam, die als mystieke centra beschouwd worden. Deze zalving heet mebhàsma tiga.

Een huiselijk feest dat meer dan alle andere de aandacht van vreemdelingen trekt, is de lijkverbranding. Een beschrijving van deze plechtigheden zou, wil ze ook maar eenigszins volledig zijn, een boekwerk op zich zelf vormen. Wij kunnen ons hier slechts tot het essentiële beperken, en dat is de crematie zelve op de verbrandingsdag (palebòn).

Lijkverbranding.

's Ochtends vroeg wordt het lijk van het praalbed binnenshuis genomen en met de doodkist, waarin het dan reeds enkele dagen ligt, onder vele witte lijkwaden ²⁾, overdekt met een groot staatsiekleed, geplaatst in de lijktoren. Ondertusschen spelen verschillende gamelans zooals g. gong, g. angkloeng en de oeroude gambang ³⁾.

Deze lijktoren (wàdah, báde) bestaat uit een vierkanten onderbouw, een smal middenstuk en een bovenbouw van vele daken.

De onderbouw stelt „de grondvesten der aarde” voor met den bekenden slang en schildpad als aardedragers; de aarde toch rust als een eiland in de Wereld-Oceaan, waarvan slang en schildpad de symbolen zijn (zie p. 34); op het smalle middenstuk, op „de hals” is de open zetel met zijleuningen, waarin de lijkstaf geplaatst wordt.

Hierboven verheffen zich de dakétages, wier aantal altijd oneven is (van 5 tot 9, bij zeer hooge adel 11).

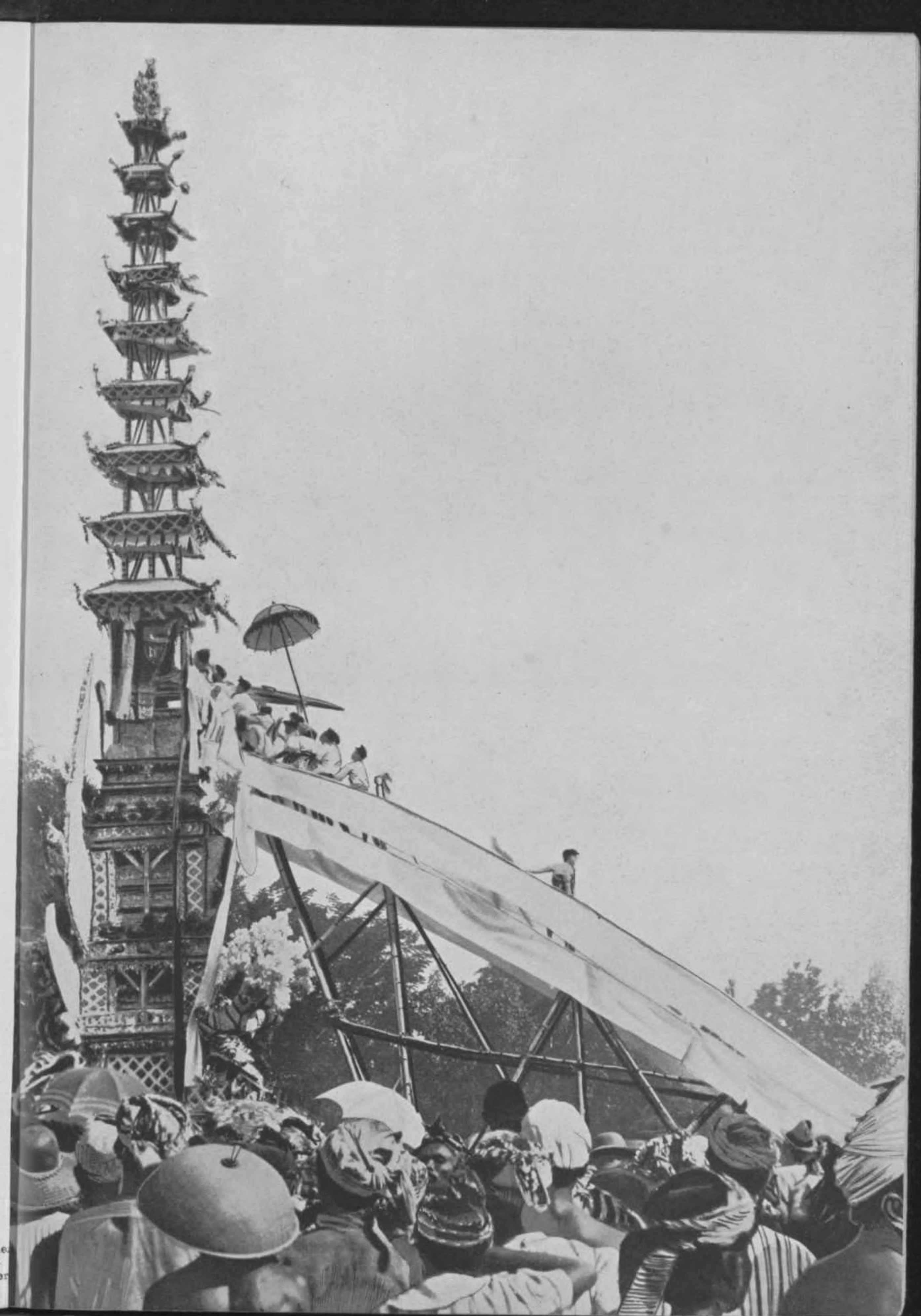
In het onderste gedeelte zijn soms groote vierkante, soms ook vele kleinere ronde spiegels ingezet, in casementen terugliggend.

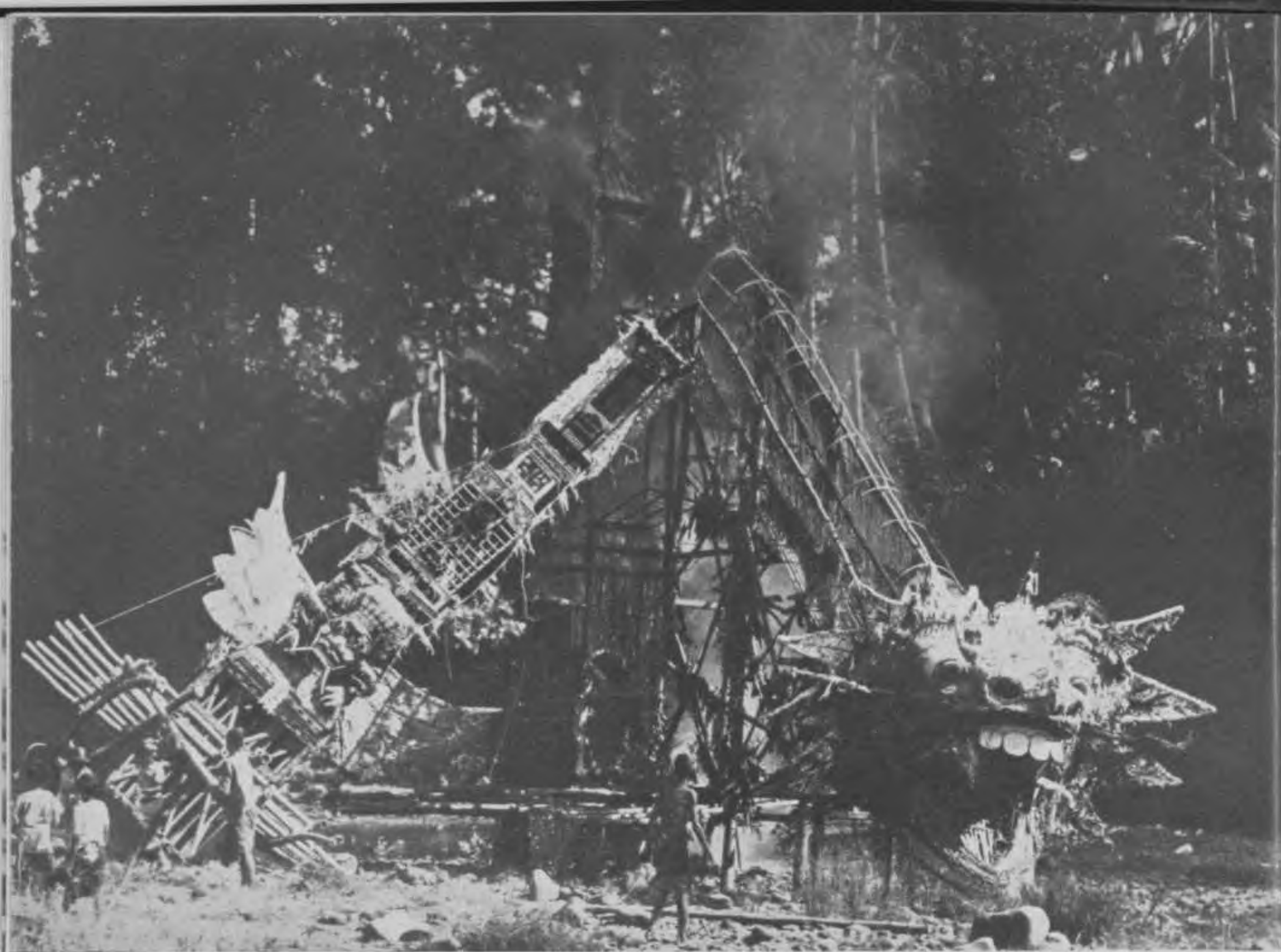
Op de hoeken van deze vaak drievoudigen onderbouw zijn bouquetten van kunst-

¹⁾ In dezen stemmen vele volkeren overeen; de Hindoe's spreken van wiwaha, ontvoering der bruid, de oude Romeinen van uxorem ducere, het wegleiden der gemalin. Op Bali is schaking (met instemming van het meisje) de meest gewone huwelijksvorm.

²⁾ Het lijk van den Vorst van Karang Asem ($\pm$ 1916) b.v. had niet minder dan 108 zulke witte waden.

³⁾ Deze gamelan gambang is al op reliëfs van Javaansche tempels uit de 14e eeuw in de zelfde samenstelling en vorm als nog heden afgebeeld.

De crematieplaats. Op den achtergrond de verbranding van het lijk. Links de lijktoren, welke nadien afzonderlijk wordt verbrand. Rechts de trap (tragtag) met Nagakop, waarlangs het lijk uit den toren is gedragen.
 At the cremation place. Balé Pabasmian with burning animal casket in the background. To the left the casket tower falling. This is later burned separately. To the right the special bamboo ladder, down which the body was carried from its former resting place in the casket tower.

bloemen bevestigd en overal zijn sierlijke decoraties van gekleurde watten en goudpapier aangebracht.

De wong djába, de gewone desa-lieden, mogen slechts behoudens bepaalde uitzonderingen één dak op hun lijktoren (wadah) hebben, de adellijken meerdere.

Voor een priester gebruikt men een hooge troonzetel zonder dak, (padma sana), doch met hoog-opgaande leuning (prabhá).

Lijktoren.

De adellijke badé's stemmen overeen met de oud-Javaansche méroe, dat is dus het bouwwerk in drie verdiepingen; soubasement middenstuk (z.g. „teerling'') en stapeldak, waarbij moet opgemerkt worden, dat het typisch Oost-Javaansche verschijnsel, de insnoering van het middenstuk, ook op Bali gevonden wordt. Immers hier bij de badé is er tusschen onderbouw (gegoenoengan) en dakétages (toempang) slechts een klein halsvormig gedeelte, waarop de balé-baléan (de plaats van de lijk-kist) gebouwd is. En deze balé-baléan is de representant van de cella (het vertrek met de godenbeelden) der Hindoe-Javaansche tempels.

Deze lijktoren wordt door talrijke desa-lieden op de schouders naar de semá (crematieveld) gedragen. Vlak voor het vertrek van den stoet schiet de priester 4 pijlen in de 4 windrichtingen en een vijfde op den kop van de slang. Vooraf gaat de balé nága-bandha, waarin de priester zit, naast zich het hoofd houdend van een grooten draak,

feature of the ritual on these occasions is the circum-ambulation in procession three times around an earthenware jar of water, with a kris, gold coins, offerings and so forth. The father leads this procession which includes the mother also, but the baby is carried by another person. The father excepted, all the participants are women. Then a musical performance on the gamelan is given, a stage performance of dancing girls (Ardja) or of a historical drama (Tantri), sometimes a "djoget" (a public dance) or a performance of the Wayang Kulit, the shadow play, during which the Dalang (speaker) interjects between the successive scenes a number of witticisms that are very much to the public taste. Especially in North Bali the Dalangs spread these comic interludes out to such an extent that their skits on local events of recent date remind one of a European "Revue".

To an outsider the other domestic solemnities seem to have very much in common with the Feast of the Third Month described above, for these other festivals, such as that of tooth-filing, marriage and those preceding cremation are more or less built on the same plan and consist in the presentation of offerings, the giving of presents, meals eaten in company and evening amusements, such as dances and stage performances. The real difference is in the ritual and the way in which the offerings (banten) are grouped and their type.

Marriage ceremonies:

It is hardly necessary to remark that marriage festivals are distinguished by a solemn procession in which the bride, decked in her finest apparel and wearing gold armlets and flowers in her hair, is carried in a gilt sedan-chair to the house of her parents after she has spent some time in that of her intended husband. The Netherland word for marriage is "brui-loft" and is no more than a corruption of "bruid(s)-loop", the procession of the bride, and is evidently a perpetuation of the memory of a custom coming down from very ancient times; the old-Hindus spoke of "wiwaha", the stealing away of the bride, the Romans of "uxorem ducere", the leading away of the bride. In Bali the most usual form of marriage is a sort of planned elopement or abduction with the consent of the bride, the ceremonial taking place on her triumphal return home. At present this marriage procession is rarely celebrated with the same pomp that formerly characterised it and this is a regrettable circumstance. The finest marriages today may be witnessed amongst the old nobility who live in the district around Gianyar.

Tooth filing:

The filing of teeth is practised preferably at an early age, although in some cases older persons undergo this ordeal; now-a-days, however, it is no longer regarded as essential. In Bali it consists in filing off a small portion of the upper incisor teeth and the upper canines. One of the ceremonies occurring in connection with this is very remarkable and is the anointing of three parts of the body, which are regarded as mystical centres, with red betel-juice. This anointing is called the "mebhasma tiga".

Cremation:

A household ceremonial that, more than all others, attracts the attention of strangers is the cremation ceremony, a description of which, were it to be at all complete, would require a volume by itself. We can give here no more than a few of the important points which are characteristic of the cremation itself on the finally appointed day (palebón).

In the early morning the body is lifted from the bier inside the house together with the coffin in which it has been lying for several days under many white palls (in the case of the body of the Prince of Karang Asem, in 1916, for instance, the number was more than 108). It is then covered with a large ornamental coverlet and is placed in the casket-tower. In the meantime various kinds of gamelans are played such as the gamelan gong, the gamelan angkloong and the very ancient gamelan gambang, whose antiquity is vouched for by the fact that on some of the Javanese temples of the fourteenth century it is found depicted in the reliefs as of exactly the same composition and form as is still in use today. The casket-tower above referred to, the "wadah"

wiens staart in de badé eindigt en wiens lange lichaam door talrijke familieleden van den gestorvene vastgehouden wordt.

Balé nágabándha en badé vormen het achterste gedeelte van den lijkstoet. Vooraf gaan een lange rij offerdragende vrouwen, piekeniers, vaandeldragers, draagsters van de wijwaterpotjes en van de sieraden van den overledene (oepatjára). De begeleidende orkesten worden als volgt megedragen: vooraan een angkloeng, op de lijktoren zelve opgesteld: gendérs en aan het slot van den stoet een gamelan gong, doch deze volgorde is geen vaste regel.

Is deze stoet op de semá aangekomen, dan wordt driemaal rond de balé pabásmian geloopt.

Deze plechtige ommegang geschiedt zóó, dat men de balé aan de rechterhand houdt. Het is een pradaksina of ommegang, gebracht aan den god van het vuur: Agni, Brahmágni, Āiwagni geheeten. Dat wil zeggen: het Vuur, zetelend in het Zuiden, is zoowel uitbeelding van den Al-God Āiwa als ook van den Priesterlijken God Bráhma of Bráhma-Goeroe: God, priester. Altaar en altaarvuur toch vormen een onverbreekelijke eenheid, en zijn elkaars representanten.

De genoemde balé pabásmian is een open plaats, waarin het lijk verbrand zal worden. In deze balé zijn de verbrandingsdieren (van hout gemaakt, overtrokken met fluweel en rijk versierd met gouden ornamenten, spiegeltjes en veel kleurigen tooi) reeds te voren opgesteld.

De vroegere vaste regelen voor de keuze van deze dieren worden thans niet meer streng gehouden. Heden ziet men den stier gebruikt zoowel voor de priesters en de Brahmanen als voor den hooger adel (sátria dalem), de leeuw (singha) voor den lageren adel.

Een soort mythologisch dier, door de Baliërs gadjah-mina genoemd, wordt bij het gewone volk gebruikt. De meest voorkomende vorm van dit mythologisch dier is als volgt: de kop is die van een olifant; de romp en staart die van een visch (met duidelijke schubben).

De lijkstaf wordt dan langs een bamboestap, die in den stoet is megedragen uit de hooge badé genomen en neergezet in de balé pabásmian. Onderwijl is er een opvoering van baris gedé (speerdans) (zie pag. 62).

In den rug van het lijkdier bevindt zich een deksel, echter onder het fluweel, waarmee het geheel overtrokken is. Thans wordt dit fluweel van het deksel opengesneden, en dit wordt opgetild. Het lijk wordt uit de kist genomen en in de lichaamsholte van het lijkdier neergelegd terwijl de kist weer terug wordt gebracht naar den lijktoren, en nu volgt de wijding met talrijke vaatjes toya pengentás; de vaatjes zelf (van terra cotta) worden na geledigd te zijn, stuk gestooten. De meegebrachte offers worden op hun bestemde plaatsen opgesteld. Het deksel wordt daarna opnieuw gesloten.

De priester reciteert in de balé pawédan zijn Sanskrit-hymnen. Tegen het vallen van den avond worden de lijkdieren en ook de groote lijktoren in brand gestoken. 's Nachts worden asch en beenderen verzameld en bewaakt. Den volgenden dag ¹⁾ worden de asch en enkele speciaal uitgezochte en fijn gemalen beenderen in een urn gebracht naar den priester (die dan weer in zijn balé pawédan zit) en door dezen gewijd en beschreven met heilige syllaben.

Daarna wordt deze urn in een daarvoor speciaal gemaakte draagstoel plechtig onder begeleiding van gamelan muziek naar zee of bij grooten afstand naar de rivier gedragen, waar beide, urn en draagstoel, weggeworpen worden. Het rivierwater brengt de asch naar zee. Zoo is de dubbele loutering door Vuur en door Water voltrokken.

TOONEEL EN MUZIEK.

Op Bali mocht voor kort het tooneel zich in gestadigen bloei verheugen. Doordat verschillende ouderwetsche Oostersche belastingen, die verschillende groepen kunste-

¹⁾ Soms geschiedt deze plechtigheid nog op denzelfden dag. Het spreekt natuurlijk vanzelf, dat in verschillende streken afwijkingen in details voorkomen.

Hanengevecht in vollen gang.
Kakaletchan in progress.

or "badé", consists of a cubical understructure, a narrow middle section and a superstructure of several superimposed roofs.

The understructure here symbolises the fundament of the Earth resting on its "island" in the midst of the Cosmic Sea with the well-known snake and tortoise as its bearers. On the narrow middle section, the neck, is an open throne-like structure with arms on which the coffin is placed. Above this come the roof tiers, whose number is always odd and from one to eleven, the latter only in the case of the highest of the nobility. In the lower section of this tower are sometimes found large square mirrors, sometimes also numbers of small round ones let into the structure in recesses. At the corners of this three-fold structure are placed bunches of artificial flowers, whilst coloured cotton and gold-paper ornaments decorate the whole.

The Wong Djaba, the ordinary desa folk, with special exceptions, may have only one roof on their casket-tower (wadah), the more noble persons may use a plurality of roofs. In the case of a priest, a high, unroofed open throne is used, a Padma Sana, which has, however, a very high back to it, the Prabha.

The Badés of the nobility correspond to the ancient Javanese Meru, that is to say their structure also consists of the three stories, the lower, middle (the so-called *teerling*), and upper, the latter pagodaform with multiple roofs, and here it must be remarked that the typical Eastern Javanese narrowing of the middle section is also found in Bali. For here in the balé between the under-structure, the *gegunungan*, and the steeplelike roof stories, the *toompang*, there is usually nothing more than a very narrow neck portion, the *balé-baléan*, the place on which the body in its coffin is to

petern
Ta
Terrac
Temp

rest. This balé-baléan is the remnant of the cella (the hall containing the statues of the Gods) of the Hindu-Javanese temples.

The whole casket-tower is carried on the shoulders of numerous desa folk to the "Sema", the actual cremation place. Just before the procession departs, the priest shoots four arrows towards the four points of the compass and a fifth into the head of the Naga-snake. Before the casket-tower goes the "balé Naga bandha" in which the priest sits holding next to him the head of a great Naga-dragon whose tail ends in the badé and whose long body is held up by numerous members of the family of the deceased.

The "balé Naga bandha" and the badé itself actually bring up the rear of the procession. At its head march a long row of women carrying offerings, men carrying lances, men with flags and banners, women with little pots of holy water and others with the ornaments and jewelry of the deceased (upatchara). The musicians are also carried in the procession, first an angkloong is placed actually on the casket-tower itself and at the extreme end of the procession a full "gamelan gong" orchestra, but it must not be forgotten that the actual order of the procession is not absolutely fixed.

As soon as the procession arrives at the Sema, the participants walk three times around the Balé Pebasmian. This solemn circum-ambulation is carried out in such a way that the participants keep the balé on their right hand side. It is a pradaksina, or circum-ambulation, in honour of the god of fire, Agni, Brahmagni, or Shivagni, that is to say, the Fire Residing in the South is at once the representation of the Supreme God, Shiva, and of the Priestly deity Brahma or Brahma-guru. In this respect God, priest, altar and altar-fire form an indissoluble whole and are each the representative of the others.

The "Balé Pebasmian" referred to above is an open space where the corpse is to be burned. In this balé the cremation-animals have already been placed. These representations of various animals are made of wood covered with velvet and richly ornamented with gold, small mirrors and many-coloured decorations, and serve as a final casket to contain the corpse while burning. Formerly there were definite rules governing the choice of these animal representations, but they are no longer strictly followed. The bull is now used both for priests and for Brahmans and also at times for members of the higher nobility (Satrya Dalem) and the lion (singha) for the lower nobles. The commons use a kind of mythological creature which the Balinese call the "Gadjah Mina". The usual form of this beast has the head of an elephant, the body and tail of a fish with the scales very much in evidence.

At this stage of the proceedings, the coffin is taken out of the casket-tower down a bamboo ladder that was carried in the procession, (Tragtag), and is then placed in the Balé Pabasmian. At the same time a spear dance is performed (Baris Gedeh).

In the back of the cremation-animal casket to be used is a lid, carefully hidden under the velvet, which is tightly drawn over the whole. This velvet is now slit open over the lid and the latter raised. The corpse is then taken out of its former coffin and deposited inside the animal-casket while the coffin is put back in the casket-tower. Now follows the consecration for which many water-bottles of "toya pengentas" are used. These water-bottles, which are made of terra-cotta, after being emptied are immediately broken to pieces. The offerings that were brought in the procession are now placed where they belong and the lid again fastened down over the animal-casket.

The priest now in his place in the Balé Pawedan recites his Sanskrit verses. Towards evening, the animal-casket and also the large casket-tower are separately set alight. During the night the ashes and bones are gathered up and preserved. The next day (sometimes on the same day, since it goes without saying that slight differences of detail are to be found in different districts), the ashes and a few specially selected and pulverised bones are placed in an urn and given to the priest who again has taken his seat in the Balé Pawedan and who consecrates the remains and blesses them with sacred texts.

Later this urn is carried with great solemnity in a specially prepared sedan-chair, with the accompaniment of gamelan music, either to the sea, or, if the place is too far

naars vrij stelden, in den tegenwoordigen tijd vervangen worden door nieuwerwetsche Westersche, die dergelijke privilegiën niet eerbiedigen, dreigt de kunst vele harer beoefenaars kwijt te raken.

In Noord-Bali, waar Westersche invloeden al ongeveer drie kwart eeuw werken, is dat dan ook het sterkst te bespeuren.

Als men vooral in de dagen van odalen, verjaardagen van de verschillende tempels, door het eiland reist, zal men dikwijls op het voorplein van den betrokken tempel barong-tooneel aantreffen.

Barong.

Deze barong wordt opgevoerd door twee personen, die daar toe een enorm raamwerk van bamboe, overspannen met paardenhaar of vlas en kippenveeren (soms zelfs pauwenveeren) op de schouders dragen. Dit raamwerk heeft den vorm en gestalte van een reusachtigen mythologischen leeuw, of ook wel van een zwijn, tijger of olifant, opgetooid met uit leer gesneden opschik, rijk met goud versierd en gecrusteerd met talloze spiegeltjes, die sprookjesachtig fonkelen bij het walmen der flambouwen.

Djaoek.

Samen met de barong wordt vaak djaoek opgevoerd een dans van mannen, die maskers dragen en tooneelhandschoenen, die van buitengewoon lange vingernagels voorzien zijn. Bij djaoek-spel wordt niet gesproken, geciteerd of gezongen.

Baris.

Ook ziet men bij poera-feesten wel baris dansers. Dit zijn krijgsdansen met kris en schild. Bij lijkverbrandingen heeft men een andere soort: baris gede, waarbij speren en lansen in plaats van krissen gebruikt worden.

Topeng.

Evenals bij het djaoek-spel gebruikt men bij de topeng maskers. De maskers, hierbij gedragen, vertoonen veel meer verscheidenheid en bij de uitbeelding van elke nieuwe rol hoort een ander masker met andere gelaatsuitdrukking. De opgevoerde stof vormen historische romans, waarbij slechts door de clowns gesproken en gezongen wordt.

Legong.

Lègong wordt gedanst door twee meisjes, waarbij een dalang, buiten het dansspel staande, zingende en sprekende text en uitleg geeft en zoo de verschillende figuren introduceert. Soms treden drie meisjes op, waarbij dan het derde meisje (tjondong) de leiding heeft.

Tjalon-Arang.

Een bij de Baliërs zeer geliefd spel is voorts de Tjalonarang-legende, opgevoerd door meisjes (soms jongens) en mannen. De dans is een combinatie van légong met gamboeh (zie hierna). Het stuk behandelt een episode uit de geschiedenis van den populaireren Oud-Javaanschen Koning Erlangga, onder wiens regeering een kwade tooverheks, een weduwe uit de désa Girah, met haar leerlingen (sisia) allerlei onheil brengt over het bloeiende rijk.

Bij het tooneel wordt deze heks (Rangda) vertolkt door een man met een schrik-aan-jagend masker, waarvan vooral de zeer lange tong, de wilde en verwarde haardos en de griezelig lange nagels het publiek met afgrijzen vervullen en van angst doen sidderen.

Het stuk eindigt met den dood van de heks, aan wie eerst haar tooverkracht door den ridderlijken zoon van den hofpriester ontfroefd is.

Parwa.

Een tooneelspel, dat zich in vele opzichten met de Javaansche wajang wong laat vergelijken is de parwa. Het op te voeren stuk is meestal een fragment uit het groote Hindoe Heldendicht Mahá-bhárata of Bhárata-yoeddha, op Bali brata-yoeda genoemd.

away, to the river, into which both urn and chair are thrown. The river carries the ashes to the sea and in this way the double purification of the deceased by fire and water is accomplished.

DRAMA AND MUSIC:

 Drama in Bali flourished up to quite recent times, but this art is now threatened by the fact that in modern times various ancient Eastern forms of taxation that specifically exempted certain groups of artists have been replaced by newer Western taxes that do not concede such privileges of exemption. For this reason the Muse is losing many of her former exponents. This is most noticeable in North Bali, where these Western influences have now been in operation for about three quarters of a century.

Barong:

Travelling through the island, especially at the time of Odalan, the Anniversary Feasts of the various temples, the visitor may frequently see Barong plays being given on the square in front of the particular temple celebrating its feast.

This Barong is performed by two persons, who, for that purpose, carry on their shoulders enormous frameworks of bamboo covered over with horse-hair or flax and chicken feathers, sometimes even peacock feathers. This framework has the shape of a gigantic mythological lion or of a boar, a tiger or an elephant and is decorated with small figures cut from leather and with gold tinsel-work and is encrusted with numerous little mirrors that glitter fantastically in the flickering and smoking torchlight.

Djaoók:

Along with the Barong is often given a performance of the Djaoók, which is a dance by men in masks and wearing gloves fitted with extraordinary, long fingernails. At the Djaoók dance nothing is spoken, recited or sung.

Baris:

Sometimes at the Pura feasts Baris dances may be seen. These are war-dances performed with kris and shields. At cremations there is yet another sort of Baris called the "Baris Gedeh", at which, instead of the kris, spears and lances are used for the dance.

Topeng:

As in the Djaoók dance, so here masks are used, but the Topeng masks are much more varied and each new rôle as it is formulated requires the use of a new mask with a different facial expression. The material for the stories is provided by the historical romances, but only the clowns speak or sing.

Legong:

The Legong is danced by two girls, whilst a Dalang, who is standing aside, sings and speaks the text and comments upon it. In this way he introduces the various figures and characters as they are to appear. Sometimes three girls perform, in which case the third (tchondong) is the leader.

Tchalon-arang:

One of the plays much favoured by the Balinese is the Tchalon-arang legend, performed by girls (sometimes boys) and men. This play is a combination of the Legong and the Gambuh (see below). The story deals with an episode from the history of the popular ancient Javanese King Erlangga, in whose reign a wicked witch, a widow from the desah Girah, with her pupils (sisia) brings all manner of ill-luck to the flourishing kingdom.

At a performance, this witch (Rangda) is represented by a man with a terrifying mask and costume, of which the very long tongue, the wild and tangled hair and the disgusting, long nails, never fail to fill the public with horror and to make them tremble with fear.

Hoofdinhoud is dus een of andere episode uit den bekenden strijd tusschen de 5 goede Pandáwa's tegen de vele slechte Koráwa's. Ook de andere lotgevallen van de Pandawa's, en hun nakomelingen worden opgevoerd, vóór alles de Ardjoena-wiwáha.

Wajangwong.

Een soortgelijk tooneel, waarbij de Ráma-cyclus speciaal wordt gespeeld, heet op Bali wajang wong. Hierbij hebben slechts de reuzen en de apen maskers voor.

Gamboeh.

Bij de gamboeh treden ongeveer 40 tooneelspelers op. De stof is ontleend aan de Pándji-cyclus.

Pándji is de Javaansche dolende ridder; deze hoofdpersoon is altijd een „jeune premier", te herkennen aan een halve maan in zijn hoofdtooisel. Het orkest bestaat in dit geval uit rebab (Balische viool), vier soelings (fluiten) en voorts als bij de gewone gamelan-orkesten.

Tantri.

Een verkorte vorm van dit gamboehspel is de tantri, waarbij ook weer Pandji de hoofdrol vervult. Bij deze laatste soorten ¹⁾ tooneelspel wordt door alle spelers gesproken en gezongen.

Ardja.

Soortgelijk is ook het árdja-spel, een dans vertolkt door meisjes en mannen. De rollen zijn prinsessen, prinses en koninginnen, een koningsrol ontbreekt; dit in tegenstelling met Tántri en Gàmbóeh. Het orkest hierbij is hetzelfde als bij het gamboehspel, doch bij árdja worden zg. „goentangs" (bamboe slaginstrumenten) gebruikt, die de gamelan árdja kenmerken. De meisjes zijn meer modern gekleed, met prachtige diademen, bestaande uit goudkokertjes, waarin versche bloemen gestoken worden.

Djanger.

Een zeer populair, maar in zijn huidigen vorm geheel nieuw spel is de djangèr.

Het meest opvallend in de djangèr is de kleeding der spelers en niet minder het feit, dat deze in een vierkant gezeten zijn, zoodat jongelingen tegenover jongelingen, en meisjes tegenover meisjes telkens in twee rijen plaats nemen. In het midden zit de tooneelleider, „dag" geheeten. Deze djangèr-opvoeringen zijn veel minder aan traditie-eischen en voorschriften gebonden dan andere tooneel vormen. Er is veel vrijheid in de opgevoerde stof, ook in de muziek. Uitvoerige entre actes van allerlei aard worden ingelascht.

Schimmenspel (Wajang koelit).

Evenals de Javanen kennen ook de Baliërs de wajang koelit, het spel met uit leer gesneden poppen, waarvan de schaduw op een groot vierkant uitgespannen doek valt. Bij deze wajang worden zoowel Brata-yoeda als Rama-stukken opgevoerd. Ook Pandji- en Tjalon-Arang-verhalen. Hiervoor hebben de Baliërs speciale wajangs. Het verschil bij een opvoering is, dat bij de eerste groep verhalen het begeleidend orkest bestaat uit slechts 2 of 4 gendèrs, terwijl bij Rama-verhalen ook nog een trom, bekkens en een kleine gong bespeeld worden.

Gamelan.

De gamelan-orkesten op Bali worden onderscheiden in:

- 1) De gamelan gong gedé (gamelan met groote gong) wordt bespeeld bij lijk-verbrandingen, tempelfeesten, processies, bruiloften en andere groote huiselijke feesten.
- 2) De gamelan semar pagoelingan is meer in gebruik bij kleinere huiselijke feesten, voorts als begeleiding bij de bàrong, lègong, tjalon arang en eventueel bij Tantri.
- 3) De gamelan angkloeng wordt bij dezelfde gelegenheid als de gamelan gong gedé bespeeld. Het kenmerk van gamelan angkloeng is een andere stemming met veel kleiner klankvolume (4 tonen); de indruk ervan is zachter en liefelijker.

¹⁾ Tjalon arang, Parwa, Wajang wong, Gamboeh en Tantri.

The play ends with the death of the witch, whose magical power was taken from her by the Knightly son of the Court Priest.

Parwa:

A stage performance that can be compared in many respects with the Javanese Wayang Wong is the Parwa. The story enacted is usually a fragment from the great Hindu epic, the Mahabharata or Bharata-yuda, in Balinese called the "Brata-yuda". Its principal content is, therefore, one of the scenes from the well-known struggle between the five good Pandhawas against the many wicked Korawas. The further ventures of the Pandhawas and of their descendants are also sometimes performed, especially the Ardjuna-wiwaha.

Wayong Wong:

This is a similar performance, which, however, specialises in the Rama cycle. In this performance only the Giants and Apes are provided with masks.

Gambuh:

At a performance of the Gambuh about forty actors appear. The material is taken from the Pandji cycle.

Pandji is the Galahad of the Javanese. The leading character is always a "jeune premier" to be recognised by the half-moon in his hair. The orchestra in this case consists of a rebab (Balinese violin), and four sulings (flutes) in addition to the usual instruments of the gamelan orchestra.

Tantri:

The Tantri is an abbreviated form of the Gambuh in which Pandji is also the hero.

In the last mentioned forms of stage performances, the Tchalong-arang, Parwa, Wayang Wong, Gambuh and Tantri, all the actors both play and sing.

Ardja:

The Ardja performance is also something similar, a dance by girls and men. They represent princesses, princes and queens, but usually there is no king, in contradistinction to the Tantri and Gambuh. The orchestra is much the same as at the Gambuh, but a special Xylophone-like instrument of bamboo is added that forms the special feature of this Ardja orchestra. The girls are dressed in a more modern style and are adorned with beautiful diadems, consisting of golden tubes in which fresh flowers are inserted.

Djanger:

A very popular, but in its modern form, entirely new performance is the Djanger. Here the most noticeable feature is the dress of the performers and also the fact that they are seated in a square in such a way that the men face the men and the women the women, each group in two rows. In the centre of the square sits the leader called the "Dag".

The Shadow Plays or Wayang Kulit:

In Bali as in Java performances of the Wayang Kulit may be seen. This is a show given with dolls cut from leather, whose shadow is thrown onto a large screen from behind. In this performance stories from the Brata-yuda and also from the Rama cycle are given, and also stories of Pandji and of Tchalong-arang, for which special shadow-dolls are in use in Bali. The difference in the performance is that in the first group of tales (from the Brata-yuda) the orchestra consists only of two or four "genders", while in the Rama cycle there are in addition a drum, cymbals and a small gong.

The Gamelan:

The Gamelan orchestra in Bali is of five varieties distinguished as follows:

- (1) The Gamelan Gong Gedeh, the Gamelan with the large gong, which is played

- 4) De Gamelan Gambang, een bamboe orkest, wordt speciaal bespeeld bij lijkverbrandingen.
- 5) De Gamelan Gendèr wordt bespeeld bij huiselijke feesten, en bij de wàjang wòng, pàrwa, wàjang koelit (schimmenspel met uit leer gesneden poppen).

TEMPELSCULPTUUR.

De talrijke op de tempelmuren en schilderijen afgebeelde verhalen te beschrijven, zou beteekenen een volledige literatuurgeschiedenis van Bali te geven.

Voor den bezoeker is het echter van belang de meest populaire tafereelen te kunnen herkennen. En dat zijn wel in de eerste plaats scènes uit de geschiedenis van den prins Ráma en diens vrouw Dèwi Sinta, die geschaakt wordt door den monsterkoning Rah-wána, en later door Ráma, geholpen door een leger van apen, wier generaal de groote witte Anoman is, heroverd wordt. Veelal worden scènes uit den strijd tusschen apen en monsters afgebeeld.

Bijna even populair is de geschiedenis, hoe Ardjoena zich in een kluizenarij teruggetrokken had en in zijn ascese gehinderd wordt door schoone hemelnymphen, die hem tevergeefs trachten te verleiden.

Speciaal deze verleidingsscènes zijn vaak zeer realistisch afgebeeld of geschilderd. Ook de daarop volgende strijd tegen en overwinning op den slechten Détya-vorst Niwátakawátja is vaak in beeld gebracht. (Dit verhaal heet Ardjoena-wiwáha).

Tooneelen uit den strijd der 5 Pandáwa's tegen de vele slechte Koráwa's zijn ook zeer populair. Vooral het gevecht waarbij Ardjoena in zijn strijdswagen, herkenbaar aan een krijgsbanier met witten aap, strijdt met Kàrna, den zoon van den Zonnegod; Karna is te herkennen aan den drievoudigen myter als hoofdtoi. Voorts het gevecht, waarin Doersasána van alle zijden aangevallen en door pijlen gedood wordt, en dergelijke.

Ook meer lieflijke tooneeltjes uit de dierfabelen vindt men dikwijls afgebeeld; deze zijn genomen uit het fabelwerk Tàntri, waarin een leeuw, een tijger, een aap en een buffel optreden.

LITTERATUUR.

In de eerste plaats moeten wij de „Publicaties” en „Mededeelingen” vermelden, die seriesgewijze uitgegeven worden door de KIRTHYA LIEFRINCK—VAN DER TUUK STICHTING. Dit is een met regeeringssteun opgerichte stichting, die zich ten doel stelt Bali's cultuur (in de eerste plaats de uitgebreide litteratuur op lontar-handschriften) te beschermen, te bewaren en te doen bestudeeren. Verder dient opgemerkt te worden, dat er zeer veel geheel waardeloos geschrijf over Bali, vooral in Duitschland verschijnt. Met name IS HET EEN PLICHT belangstellenden te WAARSCHUWEN tegen het vele onjuistheden bevattende en voor het overgrote deel op fantasie berustende boek van Lola Kreutzberg.

Onder de goede en mooie boeken over Bali zijn te noemen:

P. de Kat Angelino, Mudra's op Bali.

G. Krause, Bali (prachtige foto's, de text is onbetrouwbaar).

Mr. J. Kunst, Toonkunst op Bali.

F. A. Liefrinck, Verzamelde opstellen over Bali.

P. J. A. Mooyen, Bouw kunst op Bali (zeer fraaie tempelopnamen).

Dr. W. F. Stutterheim, Oudheden van Bali.

P. Wirz, Totenkult auf Bali (met een zeer uitgebreide collectie foto's op het gebied van lijkverbrandingen enz.)

Een zeer uitvoerige en uitstekende Monographie over Bali door den heer Lekkerkerker is in voorbereiding.

at cremations, temple feasts, processions, weddings and other important household festivals;

(2) The Gamelan Semar Pagulingan, which is more used at the smaller household festivals and to accompany performances of the Barong, Legong, Tchalon-arang and sometimes also the Tantri;

(3) The Gamelan Angkloong, which is used on the same occasions as the Gamelan Gong Gedeh. The characteristics of the Gamelan Angkloong are a different tuning and a much softer volume of sound. It has but four tones and the general effect is much sweeter and more romantic;

(4) The Gamelan Gambang, which is a bamboo orchestra played specially at cremations; and

(5) The Gamelan Gender, which is played at household festivals and to accompany the Wayang Wong, Parwa and the Wayang Kulit, the shadow-play.

TEMPLE SCULPTURE:

To describe the numerous sculptures and paintings on the temple walls would be to give a complete history of the literature of Bali. The visitor, however, is chiefly concerned with recognising the most popular stories and these are primarily scenes from the history of Prince Rama and his wife, Dewi Sinta, who is carried off by the Giant King, Rahwana, and who is later rescued by Rama aided by a army of apes under the leadership of the great white ape, Hanuman. Frequently scenes from the struggle between the apes and the giants are depicted.

Almost as popular is the story of Ardjuna, who, after he had become a lonely ascetic, was tempted in his hermitage by beautiful Peris, who tried in vain to seduce him. These scenes of the attempted seduction are frequently depicted almost too realistically, sometimes also the subsequent struggle against the evil Detya King, Miwatakawatcha, is shown. This story is called the Ardjuna-wiwaha.

Scenes from the stories of the wars of the five Pandawas against the wicked Korawas are also very popular, especially the battle in which Ardjuna in his war-chariot (to be recognised by his pennon with the white ape) fights with Karna, the son of the Sun God. Karna is recognisable by the triple mitre on his head. Another popular scene is the battle in which Doorsasana is set upon on all sides and is killed by arrows.

Other scenes are the more gentle episodes from the animal fables taken from the Tantri stories in which the principal characters are the lion, the tiger, the ape and the buffalo.

LITERATURE IN ENGLISH.

The literature in English on Bali was almost non-existent up to a year or two ago. Since then one or two books or sections of books have been devoted to this island, but most of them from a purely personal and unscientific point of view; the thoughts and observations of visitors who were more impressed by the beauty and novelty of what they saw than by the scientific value it might have if narrowly observed and systematically recorded. There is, therefore, practically nothing to note under this heading and the intending visitor who may be interested in books on Bali is advised to enquire personally from the Director of the TRAVELLERS OFFICIAL INFORMATION BUREAU or his representative at the Batavia-Centrum office where the latest and fullest information about such books is at all times at the visitor's disposal.

BESCHRIJVING VAN EEN TOCHT DOOR HET EILAND BALI.

door A. MÖRZER BRUYNS,
Employé voor het Toerisme der K. P. M. op Bali.

Wij debarkeeren te Boecleng, de haven en tevens Chineesche en Arabische kamp van Singaradja. Alle toko's zijn dan ook in de „Beneden Stad". Het Zuidelijke gedeelte van Boecleng wordt bewoond door Europeanen, terwijl hier ook het postkantoor en het telefoonkantoor staan.

In Boecleng woont verder de bekende Balische vrouw Mah Patimah. Zij is een vrouw uit de Soedra kaste, die in haar jeugd tot de huishouding van den Dewa Agoeng behoorde, die vóór de vestiging van het Nederlandsche gezag Bali's voornaamste vorst was. Toen de Hoofdstad van zijn rijk Kloengkoeng in 1908 door onze troepen werd ingenomen, beval de vorst zijne volgelingen den dood te zoeken. Mah Patimah was echter te voren gevlucht naar Boecleng (in de Nederlandsche gezagssfeer) en dacht, toen het bevel van haar vorst haar ter oore kwam, er niet aan dit nog uit te voeren, te meer daar op het oogenblik dat de tijding haar bereikte, de vorst reeds dood was. Zij is een interessante, flinke vrouw, thans een van Bali's welvarendste bewoners. Zij heeft een uitgebreiden handel in Balineesch zilver- en goudwerk, zijden, met goud- en zilverdraad doorweven weefsels, mooie „krissen" en andere producten van Balineesche kunstnijverheid, terwijl zij er tevens een autoverhuurderij op na houdt. Zij heeft zich dus wel geheel aan de moderne tijden aangepast. Iedere toerist op Bali moet dan ook een bezoek bij haar hebben gebracht. Wij worden steeds gastvrij ontvangen, en moeten minstens een kopje koffie hebben gedronken, voor ze ons laat gaan.

Van Boecleng rijden we naar Singaradja, waar het kantoor van de „Officiële Vereeniging voor Toeristenverkeer" staat. Hier kunnen we onze trip bespreken, en verdere inlichtingen over Bali krijgen, terwijl er tevens gelegenheid bestaat een Balineesch en Engelsch sprekenden Chineeschen gids in te huren tegen een matig, slechts de onkosten dekkend tarief. (zie onder „Gidsen" pag. 8).

Het kantoor van bovengenoemde Vereeniging is in typisch Balischen stijl opgetrokken en heeft op de Koloniale tentoonstelling (1914) te Semarang gestaan. Opvallend is de constructie van het dak en de bewerkte deuren. Voor het gebouw staan enkele oude beelden, terwijl op de galerij, die om het kantoor heen loopt, nog enkele kleinere als versiering en als wachters staan opgesteld. In menige Poeri (woning van een vorst of iemand uit den adelstand triwangsa) treffen we dergelijke gebouwtjes aan.

Singaradja, de Hoofdstad van Bali en Lombok, de standplaats van den Resident, is een keurig aangelegde en ruim uitgebouwde plaats, waar een goede Gouvernements Passanggrahan is. Bezienswaardigheden zijn hier de Poera Desa, Singaradja's tempel, ter rechterzijde van den weg naar Soekasada, en de Poera Dalem, aan den weg naar Boecleng.

Singaradja verlatend, rijden we in Westelijke richting langs de kust via Temoe-koes naar Boeboenan.

Temoe-koes heeft een reede, waar soms K. P. M. stoomers komen. Passagiers worden hier echter niet aan wal gezet. Nog voor Boeboenan zien we aan den linkerkant van den weg - tegen de heuvels op - een monument, ter nagedachtenis van de in den oorlog van 1868 gevallen luitenants Stegman en Nijs en 20 manschappen. In Boeboenan verlaten we de kust, om Zuidwaarts het land in te rijden, waar we al gauw aan de Poera Boeboenan komen. 1½ uur rijdens van Singaradja ligt Moendoek, ons eerste rustpunt,

A TRIP THROUGH BALI.

By A. MÖRZER BRUYNS,

Representative for Tourism of the K. P. M. in Bali.

The ships of the K. P. M. put into the port of Buleleng in Bali and the passengers disembark. This is the port area and also the Chinese and Arab quarter of the town of Singaradja. In this down-town section are also to be found most of the shops and all the warehouses; the residences of the Europeans are in the southern section of Buleleng and here are also the offices of the Post, Telephone and Telegraph Service.

In Buleleng lives the well-known Balinese woman, Mah Fatimah. She is a sudra woman from Klungkung and was formerly in her youth of the household of the Dewa Agoong, who was paramount chief of Bali before the Netherland rule was finally fully established there in 1908. At the time of the capitulation of the then Capital of the Island, Klungkung, to the Netherlanders, the Dewa Agoong ordered his wives and dependents, the Princes and all his government servants to seek death rather than fall into the hands of the foreigners. All obeyed the order except Mah Fatimah, who some time before had gone to Buleleng and who, not being on the spot, refused to take any such foolish step at the behest of a ruler who was already himself dead, but rather quietly submitted to the Dutch authority. She is in any case an interesting personage and is now one of Bali's most prosperous native citizens. She carries on an extensive trade in Balinese gold and silverware, art goods, curios and silk goods interwoven with gold and silver threads and is even so modern as to run a motor car agency! The visitor to Bali should on no account fail to visit this interesting link with the past and is assured of a hearty welcome and, at the least, of a cup of excellent coffee.

From Buleleng the visitor drives to Singaradja, where the local office of the TRAVELLERS' OFFICIAL INFORMATION BUREAU is situated. At this office all arrangements for a trip through Bali may be made and full information obtained. It is also possible to engage a Chinese guide through the medium of this office, who speaks tolerably good English and who, through his intimate knowledge of the local dialects, is indispensable to the visitor who really wishes to learn something of the customs and manners of the people. His fees are not high and his services are well worth the sum expended.

The office of the OFFICIAL INFORMATION BUREAU has been built in the typical Balinese style of architecture. It formed one of the exhibits at the Semarang Colonial Exhibition in 1914, after which it was removed and re-erected on its present site in Singaradja. The odd construction of the roof and the beautifully carved doors are very striking. In front of the building and round it have been placed several ancient statues, old Temple Guards that will be familiar to the student of the ancient temples of Java and India. A verandah encircles the whole building, which is a common type of Balinese house of the better class and will be met with in many of the Puris (princely or aristocratic dwellings) in Bali.

Singaradja, the present capital of the Department of Bali and Lombok, is the seat of a Resident, the highest Netherland official in the Department. It is a nicely and spaciouly laid out town with a Government "Pasanggrahan" or Rest House, which, while it is primarily intended for the accommodation of visiting Government officials, may be used by travellers not in Government service if space permits and if permission is specially obtained beforehand through the local representative of the TRAVELLERS' OFFICIAL INFORMATION BUREAU.

waar in de passanggrahan eenige verfrisschingen kunnen worden gebruikt. Moendoek's passanggrahan bezit een overdekt zwembassin en ligt op een bergrug, zoodat zoowel voor als achter zich een schitterend dal uitstrekt. Vanuit de voorgalerij zien we de desa Goblek liggen, in een omgeving van terrasvormig aangelegde sawahs, terwijl we op den achtergrond de Noordkust van Bali zien en bij helder weer zelfs de bergen op Java goed kunnen onderscheiden. Vanuit de achtergalerij zien we de Piek van Tabanan (Goenoeng Batoe Kae), de Goenoeng Sengajang in het midden, en de Goenoeng Poentjak geheel links. Beneden in het dal ligt nog een aardige desa. Vanuit Moendoek kunnen wij een tocht maken langs de bergmeren. Voor sportliefhebbers is deze wandeling van eenige uren door een zeer fraaie en boschrijke streek geen bezwaar. Minder goede loopers kunnen bij den mandoer van de passanggrahan paarden huren.

Het eerste gedeelte is vrij zwaar door de voortdurende en vrij snelle stijging van den weg, welke ons langs uitgestrekte koffietuinen voert en rijk beschaduwd is door dadapboomen. Na 1½ uur loopen krijgen we het eerste gezicht op het Temblingameer. Hierna loopt de weg vrijwel vlak tot aan het kruispunt Toja Ketipat. Indien het de bedoeling is alleen de beide meren te bezoeken, behoeven we niet verder te gaan dan de triangulatiepaal, waar we een mooi uitzicht hebben op de in de diepte liggende meren. De tocht van Moendoek tot aan de triangulatiepaal en terug duurt ± 4 uur. Verder gaande over de bergkam genieten wij hier van de prachtige natuur. De heerlijke berglucht en de hooge schaduwrijke boomen doen ons de vermoedenissen van het eerste gedeelte van den tocht vergeten. Tusschen de boomen door hebben wij geregeld uitzichten op de idyllisch gelegen bergmeren, waaruit stijle wanden opstijgen, die, ongeschikt voor de cultures, dicht beboscht zijn. De Baliër ziet dan ook in deze meren de woonplaats van vele Godinnen (Dewi Danau) en heeft daar verscheidene aan haar gewijde offerhuisjes staan. Zoo'n offerhuisje, gewijd aan de Godin van Danau Boejan, vinden wij te Toja Ketipat.

Hierna volgt een sterke daling van den weg, terwijl wij in de verte zoo nu en dan het Bratan Meer zien, dat wij bij het dorpje Tjandi Koenig bereiken. Vroeger stond hier een passanggrahan, waarvan de bouwvallen nog te zien zijn; sedert kort staat daar een keurige nieuwe passanggrahan aan den rand van het meer.

Onder de daar veel voorkomende tjemaraboomen staat een tempel, waar volgens de Baliërs de Godin van het Bratanmeer verblijf houdt. Indien de tijd het toelaat frischt een bad in het meer den vermoeiden reiziger heerlijk op.

Van het meer onzen tocht vervolgende, volgt weer een stijging tot aan den bergpas, waarna wij afdalen tot Tamantanda en niet lang daarna zijn wij in Batoeriti.

In Toja Ketipat kunnen wij in plaats van dóór te rijden, links afslaan naar Gitgit langs een voordurend dalende weg.

De afstand Moendoek Batoeriti bedraagt 27 K.M. en kan in 6 à 7 uur te voet worden afgelegd, terwijl het aanbeveling verdient, niet te laat uit Moendoek te vertrekken en de auto om te laten rijden via Tabanan.

Van Moendoek rijden we langs een schitterenden weg, met aan beide zijden mooie vergezichten terug tot Majong, waar we links afslaan in de richting Tabanan. Eenige K.M. verder komen we aan Poepoean, waar een zijweg is naar Negara. De handwijzer staat ernog, doch de autoweg is door de hier veel voorkomende bandjirs op vele plaatsen weggeslagen. In een der volgende desa's krijgen we de Poera Batoengsèl, een aardige ouden tempel, te zien. Langs diepe ravijnen en steile rotswanden komen we eindelijk in Antosari, waar de weg rechts afslaat naar Soka en verder naar Negara. Te Soka komt de weg vlak bij de zee, en hebben we een schitterend gezicht op de branding en de schilderachtige Zuidkust van Bali. Na hier een tijdje gerust te hebben, gaan we terug naar Antosari, waar we nu rechts afslaan naar Tabanan. Het is de standplaats van een Controleur en een Regent. Even buiten Tabanan staat een groot beeld van den beschermgod der wegen met twee bewakers. De streek waar we nu doorheen rijden, is wel een der vruchtbaarste van Bali. We krijgen hier een goed denkbeeld van de beroemde Balische irrigatiewerken, die niet veel onder doen voor die der Westersche ingenieurs.

Het eerst volgende merkwaardige dorp, dat we nu op onzen weg aantreffen is Kapal. Hier vinden wij een eindje van den grooten weg af, een groote uit de rotsen ge-

Visschersbooten op de reede van Boelaleng.
Native fishing boats off Buleleng.

The principal objects of interest in Singaradja are the Pura Desa, the Temple of Singaradja, on the right hand side of the road to Sukasada and the Pura Dalem on the road to Buleleng¹⁾.

Leaving Singaradja, the usual route followed is that along the coast to the West by way of Temukoos to Bubunan. At Temukoos is an open roadstead where the ships of the K. P. M. occasionally call, but where passengers are not landed. Just before arriving at Bubunan, on the left hand side of the road is seen the monument erected to the memory of Lieutenants Stegman and Nys and the twenty troopers, who were killed at this spot in the Bali War of 1868.

Arriving in Bubunan, the road leaves the coast and turns south, soon leading to the Pura Bubunan. At a distance of about an hour and a half's drive from Singaradja is Moondook, the first halting place for the tourist, where refreshments may be had at the Pasanggrahan. This pasanggrahan boasts of a covered swimming-pool and is situated at the top of a mountain ridge and so affords a magnificent view over the beautiful valleys on either side. Looking down from the front verandah, the village of Goblek may be seen lying surrounded by terraced sawahs (irrigated rice fields), while from the back may be seen Bali's north coast, which has just been left. From this Pasanggrahan, if the weather is fine, may even be seen the mountains of Java. From the back verandah may also be seen the peak of Tabanan (Gunoong Batu Kao), Gunoong Sengayang in the centre of the picture and Gunoong Poontchak on the left. Lying snugly below in the valley is a small native village.

¹⁾ For an explanation of the exact significance of the native names and words used in this section of the book, see the other section where all are explained.

Landschap aan de Zuidkust van Bali tusschen Badoeng en Karang Asem.
A scene on the South Coast of Bali between Badoeng and Karang Asem.

houwen olifant, een heilige bron, waarin een heilige paling leeft, die alleen door den bij dien tempel behoorenden priester uit zijn hol kan worden geroepen. Boven het olifantsbeeld is nog een tijger zichtbaar, terwijl daar boven nog een Godheid is afgebeeld. Het geheel vormt een typisch Balisch plekje.

Tien minuten later zijn we in Loekloek, waar we een mooien tempel vlak langs den weg vinden. Het eigenaardige van dezen tempel is wel, dat een enorme waringinboom den vóór-muur gedeeltelijk met zijn luchtwortels heeft omvat. Een bezoek aan dit bouwwerk is de moeite over waard.

Tusschen Loekloek en Sempidi rijden we door een rijstveld. Hier bevindt zich op $\pm$ 15 minuten gaans vanaf den grooten weg een mooie grot.

Eerst leidt de weg over smalle sawah paadjes, om na 10 min. rechts het dal in te slaan. Wij komen hier aan de „Goa Terbing Langit”; door den ingang heen zien we een grot. Op den achtergrond is deze verlicht door een groot gat boven in de rots, waaronder zich een offerplaats van de Baliërs bevindt. Om in de grot zelf te komen, moeten we ons door Inlanders over een riviértje laten dragen.

Terug in de auto is het nog een 15 minuten rijden naar Denpassar, hoofdplaats van de onderafdeeling Badoeng, welke naam op Bali dikwijls ook voor deze hoofdplaats wordt gebruikt.

Denpassar is het centrum van het typische Balische volksleven. Wij kunnen er logeeren in één der beide hotels welke sedert eenigen tijd daar zijn verrezen, n.l. het Bali-hotel, geëxploiteerd door de K.P.M. en het Satrya-hotel.

From Moondook a trip may be taken among the mountain lakes. This trip is usually taken by keen sportsmen on foot and the walk of a few hours through the bracing mountain air is really not too tiring, but for those who for one reason or another are unable to indulge in such strenuous exercise, horses may be hired from the Rest House Mandoor (Caretaker).

The first part of the trip is rather hard going on account of the steady and rather steep rise of the road, which leads through large coffee plantations under the shadow thrown by so-called "Shade Trees", the *Pohon Dadap* of the native. After a walk of about an hour and a half, Lake Tamblingan comes into view. After this the road is fairly level as far as the cross-roads at Toyo Ketipat. If it is only intended to visit the two first lakes, it is not necessary to go beyond the Topographical Service's triangulation post, which may be reached from Moondook in about four hours' walking and from which an excellent view may be had of the lakes in the valleys.

It pays, however, to walk on farther over the ridge, where the beauty of the luxuriant tropical scenery is still more opened out before the eyes of the tourist and it will usually be found that the bracing mountain air soon banishes all trace of fatigue. The walk leads among tall, showy trees, between the boles of which may be glimpsed from time to time truly idyllic mountain lakes. These lakes are often at the bottom of deep ravines whose walls rise precipitously. These slopes are too steep for agriculture, but they are usually heavily afforested. By the Balinese these lakes are thought to be the dwelling places of various Undines or Nymphs who are locally known as Dewi Danau—Goddesses of the Lakes. A number of shrines to these minor deities may be seen here and there. At Toyo Ketipat is such a shrine dedicated to Dewi Danau Buyan. The left hand turning at Toyo Ketipat leads by a long and steep down grade to Gitgit.

From the pass the road dips steeply, affording an occasional glimpse of Lake Bratan, the shore of which lake is reached at the village of Tchandi Kuning (the Yellow Shrine). The ruins of the old Pasanggrahan may still be seen and to the south-east of it by the shores of the lake is the fine new Rest House. In a small coppice of *Tchimara* trees (*Casuarina Firs*) is a temple wherein dwells the Dewi Danau Bratan. If time permits, a dip in the lake is to be recommended as it is wonderfully cooling and refreshing.

Following the track farther, it again ascends to another pass, after reaching which it drops to Tamantanda, and shortly afterwards runs into Baturiti. The distance from Moondook to Baturiti is only about 27 kilometers or, say, about 17 miles, but owing to the hilliness of the road it usually requires some seven hours walking. It is therefore better to start from Moondook at as early an hour in the morning as is convenient and to order the motor car to drive around the mountains by way of Tabanan to be picked up again at Baturiti.

If it is preferred to proceed from Moondook by car, the road to Tabanan by way of Mayong is taken. At Mayong there is a sharp left turn. This is an excellent road with wonderful views on either side. A few miles farther on is Pupuan, where a sign-post is still standing showing a road leading to Negara. The post remains, but the road was swept away some time ago by a mountain cloud-burst. These sudden storms are a not unusual feature of the climate of Bali, but they are not, as a rule, of such a severity.

In one of the villages next passed is the Pura Batoongsel, a fine old temple. Farther on, after driving by some deep canyons and sheer mountain cliffs, Antosari is reached, where a road to the right leads to Negara through Soka. At Soka the road returns to the sea and a fine view is afforded of the surf and the picturesque South coast.

After a rest, the visitor returns to Antosari, where the right hand fork of the road is now taken leading to Tabanan, which is an uninteresting village, the seat of a Government Controller and a Regent (Native Regional Government Head). A little beyond Tabanan stands a tall statue of the Guardian God of the Road with two "attendants". The district adjoining the road at this point is one of the most fertile in Bali and offers a good example of the well-known Balinese irrigation system, which is little if any inferior to those constructed by Western engineers.

Als bijzondere attractie arrangeert het Bali-Hotel elken Vrijdagavond na het diner, een Gamelan Gong voorstelling op een terrasje voor het Hotel. Deze Gamelan Gong van Blaloean staat bekend als één van de beste van Bali, terwijl ook de beroemde danser I Maria optreedt. Toeristen hebben dezen Baliër fabelachtige bedragen aangeboden als hij mee wilde gaan naar Amerika, maar de man prefereert zijn vrijheid. Voor deze dansen wordt per persoon f 1.50 in rekening gebracht, welk bedrag ten goede komt aan de spelers.

Denpassar zelf is een aardig stadje, met een groote aloon-aloon en een mooi openluchtmuseum, een bouwwerk, door het gouvernement daar neergezet als specimen van Balische bouwtrant. Verder verdient de fraaie Poera Satria nog speciale vermelding. Met Denpassar als middelpunt kunnen we aardige uitstapjes maken. Een geschikte middagvulling is het ritje naar het kustplaatsje Koeta met een heerlijk strand, het eenige op Bali, waar geen haaien voorkomen, en waar dus zeebaden mogelijk zijn.

In de buurt van Koeta bevindt zich het graf van Mads Lange, een Deen, de eerste Europeaan op Bali.

Een eindje verder rijdend komen wij aan de desa Djimbaran, met den mooien tempel Oeloe Watoe. Hier vinden wij de hoogste meroe (tempel met stapeldak) van Bali.

Hierna kunnen we nog naar Benoa, de haven van Zuid Bali rijden. Het laatste gedeelte van den weg rijden we over een dam, aan welks einde de aanlegsteiger en de opslagloodsen van de K. P. M. staan. Een fraai gezicht is hier de branding van den Indischen Oceaan, dien we in de verte zien. Schepen, die in Benoa komen, moeten door deze branding heen, zoodat het steeds een gevaarlijke havenmond is; vooral bij stormweer. Schepen met te grooten diepgang kunnen hier ook niet aanleggen, daar de havenmond zeer ondiep is.

Dan kunnen we nog even naar Sanoer rijden, eveneens een kustplaatsje, maar voor zeebaden minder geschikt. In de ochtenduren kunnen we langere tochten maken, zooals b.v. naar Wonggaja Dde, via Penebel. Wij rijden hier langs aardig aangelegde sawahs, afwisselend met diepe ravijnen. Onderweg bij Djegoe, kunnen we nog even een wandeling maken naar de warmwaterbronnen (Aer Panas). In Wonggaja Gde rijden we nog een eindje door, tot de weg doodloopt. Vanaf dit punt is het nog een wandeling van ± 20 minuten naar den Heiligen tempel van de Goenoeng Batoe Kae = Piek van Tabanan. De weg loopt langzaam op, maar de tocht is door de frissche lucht en den schaduwrijken weg niet vermoeiend. Boven komen we aan den tevoren genoemden Heiligen tempel. Rechts hiervan is nog een vijvertje, met in het midden een paar offerhuisjes voor de Godheid van de Goenoeng Batoe Kae. De wandeling op zich zelf is de moeite al overwaard. Van Wonggaja Gde kunnen we terug tot Penebel, en dan links af naar Batoeriti, waar twee passanggrahans staan.

Vanuit Batoeriti kunnen we een aardige wandeling maken via het Bratan meer en de meren van Boejan en Tamblingan naar Gitgit of Moendoek.

Zie voor deze tochten Moendoek en Gitgit.

Een andere „trip” vanuit Denpassar is die naar het Heilige Bosch bij Sangèh. De weg loopt door de binnenlanden, zoodat we hier een goed denkbeeld krijgen van het Balische volksleven. Het bosch zelf bestaat uit kaarsrechte hoge boomen (Dypterocarpus, Inl. Pala.).

Deze boomen zijn evenals het bosch heilig, en mogen alleen gebruikt worden voor tempelbouw, en dan nog alleen als ze uit zich zelf om zijn gevallen, door een storm of door ouderdom. In het midden vinden we een geheel bemosten ouden tempel. Direct bij het binnenkomen van het bosch, komen van alle kanten de apen op ons af, die dan uit onze hand eten. Hiertoe kunnen we bij den ingang katjang en djagoeng koopen. Er wordt een entree geheven van f 0.25 per persoon, welk bedrag ten bate komt van het tempelfonds.

Op den weg slaan we nog even links af, om een van Indië's grootste waringinboomen te bezichtigen. Deze boom staat in de desa Bongkasa, en heeft een oppervlakte van 1 „acre” ongeveer $\frac{1}{2}$ H.A. Hierna rijden we langs de Poera Tegal bij Darmosobo terug naar Denpassar.

Landschap bij Boeboek (Karang Asem).
Landscape at Bubook near Karang Asem.

The next village of note along the road is Kapal. Here, lying just off the road is a huge elephant carved in the rock. Over the elephant has been carved a tiger and above this a god, who is not now identifiable. Nearby is a holy spring in which is a sacred eel, which can only be enticed from its lair by the priest who is in charge of the temple there. The whole ensemble is redolent of ancient Bali.

Ten minutes later Looklook is reached, and here is a very fine temple by the roadside. One of the peculiarities of this temple is that a large banyan tree has grown through and into the front wall. It is well worth a visit.

Between Looklook and Sempidi the road leads between sawahs and it would never be imagined that within about fifteen minutes' walk of the road is a beautiful grotto. The trail to this grotto leads first along the sawah paths (the little ridges between the flooded rice fields) and then down into a valley. After about ten minutes walk comes a turn to the right, and now, through the entrance of the "Goa Terbing Langit", may be seen the grotto. This is lighted from the rear by a hole cut in the rock and underneath this window a Balinese sacrificial altar has been built. To reach the grotto a small brook must be crossed and this is often done on the shoulders of stalwart native bearers.

Returning to the motor car, after a trip of about 15 minutes more Denpasar, or "Badoong", as it is popularly but erroneously known locally, even by the resident Europeans, the principal town in Southern Bali, is reached. This name, Badoong, is actually the name of the whole administrative district of which Denpasar is the principal town and the town is often given the name of the district.

Versierde Ossen, omhangen met reusachtige houten bellen, welke deelnemen aan een optocht.
Bulls, highly ornamented and hung with special wooden bells, taking part in a procession.

Een andere tocht vanuit Denpasser is die naar Karangasem. Hiertoe rijden we in Oostwaartsche richting Denpassar uit. Al heel gauw komen we aan de Poeri Kesiman, woning van den ouden vorst van Kesiman. Door allerlei poortjes en gangetjes komen wij bij een hooge meroe, die in een soort vesting staat, aan alle kanten door grachten omsloten. Op deze meroe vinden we nog een wapen van den vroegeren heerscher.

Eenige K.M. verder krijgen we de Poera Soekawati aan den rechterkant van den weg. De oude Poera Panataran ligt momenteel in puin.

Aan den linkerkant komt nu het dorp Gianjar in zicht, dat wij spoedig daarna bereiken. Het plaatsje is de standplaats van een Controleur en een Regent. In Gianjar slaan we rechts af in de richting Kloengkoeng, terwijl we links den weg naar Tampak-Siring laten liggen, waarover later.

De omgeving van Gianjar is geheel verschillend van de rest door de diepe ravijnen die we hier vinden, en waarover men menige hangbrug heeft moeten bouwen. 3 K.M. buiten Gianjar komen we aan den zijweg naar Kintamani, die later wordt beschreven.

Doorrijdend komen we via Bandjarankan in Kloengkoeng. In Bandjarankan vinden we bij elkaar een wantilan (hanengevechtbaan) een waringing en een Poera, hetgeen bij elkaar een typisch Balineesch complex vormt.

Kloengkoeng, evenals Gianjar de standplaats van een Controleur en een Regent, is het middelpunt van Balische houtsnijkunst, terwijl Karnasan (bij Gelgel) de voornaamste goudsmid heeft.

Kloengkoeng, vóór den tijd van het Nederlandsch gezag de hoofdstad van het machtigste der Balineesche rijkjes, was de zetel van den Dewa Agoeng. In het centrum van

Denpasar is the centre of a region of typical Balinese life. There are two good hotels here and the tourist is assured that his comfort will be adequately seen to at either the Bali Hotel (of the K. P. M.) or the Hotel Satria. As a special attraction every Friday, after dinner, a gamelan (Native orchestra) concert is given on a little terrace in front of the hotels. The gamelan comes from Blahuan and is considered to be one of the best in Bali. At the same time, the well-known Balinese dancer, I Maria, gives a performance of native dances. American impresarios have offered I Maria fabulous sums to take his troop to the United States under their management, but the dancer prefers to remain in his own country. A sum of fl. 1.50 is charged each visitor for attendance at this performance which sum is paid through the hotel but goes to the performers.

Den Pasar proper is a neat little town and offers as attractions fine open parks, the magnificent Pura Satria and a unique "open air museum" which has been built by the Government as a specimen of Balinese architecture.

With Denpasar as a centre some very pleasant excursions can be made. An admirable afternoon's trip is a drive to the coastal village of Kuta, where there is a fine beach and where sea bathing may be enjoyed. This is the only beach in Bali not frequented by sharks. Near Kuta is the grave of the Dane, Mads Lange, the first European who visited Bali. A short distance farther on is the village of Djimbaran with the fine old temple of Ulu Watu. This temple has the highest Meru in Bali.

If time now permits, the seaport of South Bali, Benoa, may also be visited. The last part of the road to Benoa passes along a dyke at the end of which is the landing stage and the warehouses of the K. P. M. whose boats regularly call here for freight. A fine sight is afforded by the surf and the breakers crashing on the bar. This port is open to the uninterrupted sweep of the Indian Ocean and ships entering the harbour must pass the barrier bar. There is always a certain amount of danger attached to this proceeding, which is, of course, greatly enhanced during storms. Ships of heavy draft cannot enter the harbour at all but must lie outside. A further trip may be made to Sanoor, also on the coast but unfortunately unfit for bathing.

If an early morning start is made, trips farther afield may be taken. One of these leads to Wonggaya Gedeh by way of Penebel. The road is between sawahs intersected by deep ravines and is very beautiful. On the way, at Djegu, a short walk may be taken to the hot springs of Ayer Panas. In Wonggaya Gedeh there is not much of interest but the road passes a short distance beyond the village and then ends. From this point it is a short walk of no more than 20 minutes or so to the Sacred Temple of Gunoong Batu Kao (the Peak of Tambanan). The Road ascends gently, but the bracing air and shady going make it very enjoyable. At the summit, the sacred temple is reached. On its right is a small pond with two shrines in the middle devoted to the God of the Mountain. The walk is well worth the trouble taken.

From Wonggaya the same road must be followed back as far as Penebel, and there a left-hand turn leads to Baturiti where there are two pasanggrahans. From Wonggaya another pleasant walk may be taken by way of Lake Bratan and the Lakes of Bulan and Tamblingan to Gitgit or Moondook. For the details of these walks refer to the paragraphs relating to these latter two places.

Another trip which may be taken from Denpasar is to the Sacred Forest near Sangeh. The road leads through the Interior and consequently affords the visitor a glimpse of the more intimate Balinese life. The forest itself is composed of tall "Pala" trees (the muscadell or *Dypterocarpus*, from which nutmegs and mace are obtained), that rise straight up from the ground to a great height. These trees, as well as the forest as a whole, are considered sacred and may only be used for the building of temples and shrines but even then use may only be made of trees that have fallen, either through age or storm; no one may fell one of them for any reason whatever. In the centre of the forest stands a very ancient temple covered with moss. Immediately on entering the forest the visitor is greeted by hordes of monkeys who will eat out his hand. Katchang tanah and djagong (peanuts and corn) may be bought for the purpose of feeding them

dit plaatsje vinden we de Kerta-Gosa (Rechtzaal) en de vijver van het oude paleis van den Dewa Agoeng. De oude Poeri is in 1908 totaal vernield, bij de toenmalige vijandelijkheden. De Kerta Gosa is in 1920 herbouwd door den toenmaligen controleur van Kloengkoeng en er wordt ten huidigen dage nog recht gesproken volgens den Balischen adat. Deze staat $\pm$ 2 M. boven den beganen grond. De opgang vormt een van mooi beeldhouwwerk voorziene stoep. Het plafond is beschilderd met voorstellingen van straffen, zooals de Baliër zich die denkt in het hiernamaals.

Drie K.M. ten Zuiden van Kloengkoeng vinden we de Poera Gelgel, een tempel die niet lokaal, maar over geheel Bali heilig is. Voordat Kloengkoeng dit was, was Gelgel de Hoofdstad van dit deel van Bali.

Verder oostwaarts rijdend komen we langs het monument van Generaal Michiels, die daar in 1849 gesneuveld is in den oorlog tegen de Baliërs.

Twaalf K.M. buiten Kloengkoeng komen we aan de Goa Lawah (vleermuizengrot) nadat wij eerst Koesambe gepasseerd zijn. Duizenden vleermuizen hangen hier aan de wanden van de grot. Wij kunnen er niet in gaan door de duisternis. De lucht die de dieren verspreiden is bovendien verre van aangenaam. Vóór de grot hebben de Baliërs nog eenige offerhuisjes opgericht voor de Godheid van die grot.

Langs een weg, die nu eens vlak langs de zee, dan weer een eindje het binnenland in gaat, bereiken we via Manggis en Boeboeg, Karangasem. Vooral bij Boeboeg hebben wij schitterende vergezichten over de zee, waar we in de verte duidelijk het eiland Noesa Penida kunnen onderscheiden. Het plaatsje Karangasem ligt $\pm$ 6 K.M. van de zee, en is de standplaats van een Controleur en een Regent, wiens titel vroeger stedehouder was. In Karangasem staat de Poeri van den Regent, terwijl hij te Oedjoeng, aan Bali's Oostkust 4 K.M. van Karangasem nog een waterpaleis heeft. Vanuit een koepel, die langs den kant van den weg staat hebben we er een aardig overzicht van dit bouwerk, dat uit de laatste jaren dateert. De ligging is bijzonder mooi. In Karangasem zelf vinden we nog een vijver met een fontein, een cadeau van onze Koningin aan Goesti Gde Djelantik, oom van den tegenwoordigen Regent, voor de loyaliteit, die hij den Nederlanders betoonde tijdens den Lombok oorlog.

Na deze merkwaardigheden te hebben bezichtigd rijden we terug naar de Passanggrahan om de lunch te gebruiken. Toeristen, die langer op Bali blijven, kunnen nog een tocht maken naar Tjoelik en Ahmed, dat ten Noorden van Karangasem ligt. De weg voert ons door een schitterende natuur, met mooie uitzichten op de Goenoeng Agoeng tot Tjoelik waar we rechts afslaan naar Ahmed.

Onze tocht vervolgend, vertrekken we dus na de lunch uit Karangasem, nu echter niet langs de kust, maar via den nieuwen bergweg Selat — Rendang en Kloengkoeng terug naar Denpassar. Ook deze weg gaat door een schitterende bergstreek. Soms zien we aan den overkant van een ravijn den weg, maar moeten eenige K.M. omrijden eer we daar zijn. Halverwege komen we in de desa Rendang, waar een weg afslaat naar de desa Besakih. Hier staat de moeder-tempel van Bali, waarheen elk rechtgeaard Baliër eens per jaar een bedevaart moet maken.

De weg is slechts tot Menanga voor auto's berijdbaar, zoodat we de rest van den weg te voet of te paard af moeten leggen. Deze tempel is tegen de helling van den Goenoeng Agoeng aan gebouwd, welks top volgens de Baliërs de zetel is van Çiwa.

Doorrijdend komen we langs den Boekit Djamboel, welks top we in ca 10 minuten langs een van den autoweg afslaand zijpad kunnen bereiken. De top van dezen kleinen stijlen berg wordt geheel ingenomen door een heiligdom, van welks ingangspoort we een bijzonder mooi vergezicht krijgen over de laagvlakte van Kloengkoeng, vanwaar we het liefelijke berglandschap en de kunstig terrasvormig aangelegde sawahs der Baliërs kunnen bewonderen.

Niet lang hierna zijn we in Kloengkoeng en rijden langs denzelfden weg als 's ochtends terug naar Denpassar.

Op een anderen dag kunnen wij vanuit Denpassar een tocht naar Tampak-Siring ondernemen. Hiertoe rijden we in Soekawati, waar we den vorigen dag rechts afsloegen nu rechtdoor, en komen via de Goa Gadjah te Bedoeloe in Tampak Siring. De Goa Gadjah (Olifants grot) is een grot, die onder den weg ligt. We dalen $\pm$ 25 M. en komen

at the entrance of the forest. An entrance fee of f. 0.25 is charged for each person and this money goes to the temple fund.

On the return journey one of the largest banyan trees in Netherland India may be seen if a short side trip is taken. This tree grows in the small village of Bongkasa and covers a surface of over an acre. From here the road leads back to Denpasar by way of the Pura Tegal near Darmosobo.

Another trip from Denpasar is to Karang Asem. The start must be made in an easterly direction and soon the Puri Kesiman, which is the former residence of the ancient rulers of Kesiman, is passed. By means of a number of small alleys and through several narrow gates a tall Meru is reached which stands in a kind of fortress surrounded on all sides by moats. On the Meru itself are engraved the coat-of-arms of the former ruler.

A few miles further on stands the Pura Sukawati on the right of the road. The ancient Pura Panataran is at present in ruins.

The village of Gianyar now comes in sight on the left and soon the road passes through it. This little village is the seat of a Government Controller and of a Regent. In Gianyar the road to the right leads towards Kloongkoong while that to the left leads to Tampak Siring and will be described later.

The surroundings of Gianyar are quite different from the other parts of Bali on account of the deep ravines that are found here, over which suspension bridges have been thrown.

Some two miles from Gianyar lies the road to Kintamani, which will also be described later. Passing farther, the visitor arrives at Kloongkoong by way of Bandjarakan.

In Bandjarakan there is a wantilan (cock-pit), a large banyan tree and a pura, which, taken together, form a typical Balinese picture.

Kloongkoong, like Gianyar, is the seat of a Controller and a Regent. This is the centre of the Balinese wood carving art. Kamesa, near Gelgel, is the "Place of the Goldsmiths".

In the days before the Hollanders took over the island, this Kloongkoong was the capital of the most powerful minor principality in Bali. It was the seat of the Dewa Agoong. In the centre of the town may still be found the Kerta-Gosa or Hall of Justice and the lake of the former palace of the Dewa Agoong. The old Puri has been completely destroyed. It was burnt in April 1908 at the time the insurrection that we have mentioned before was quelled.

The Kerta-Gosa was rebuilt in 1920 by the then functioning Controller of Kloongkoong and is now used as the Hall of Justice, wherein the Balinese "adat"-law is administered. The hall stands some two meters above the ground and is entered by a magnificently carved staircase. The interior and ceiling are decorated with fantastic pictures of the various punishments that the Balinese ascribe to the Hereafter for the wicked.

Three kilometres to the South of Kloongkoong is the Pura Gelgel, a temple which is held sacred throughout Bali and not locally only. Gelgel was the ancient capital of this section of Bali before Kloongkoong was elevated to that dignity.

Driving yet further Eastward, the monument erected to the memory of General Michaels is reached. The General was killed here during the Bali war of 1849 and another statue to his memory stands in the Waterlooplein in Batavia Centrum, formerly known as Weltevreden, the residential suburb of Batavia.

About twelve kilometers from Kloongkoong is the Goa Lawa, the Cave of Bats, some distance beyond Kusambé. The darkness within prevents visitors from entering the grotto itself even if the atrocious smell of the hundreds of thousands of bats that hang on the walls and roof of the cave would not in itself be an effective barrier! The Balinese have erected several small shrines near the front of the cave dedicated to the God of the Grotto.

Following a road which first leads along the edge of the sea and then again plunges inland into the interior of the island, Karang Asem is reached by way of Manggis and

dan voor de kop van een monster (Kala), die met zijn vingers a.h.w. door de rots tracht heen te breken. De grot is in een T vorm uitgehold, we kunnen in de grot naar links en naar rechts afslaan. Aan beide zijden vinden we steenen beelden, waar nog steeds wordt geofferd.

In Tampak-Siring kunnen we een tochtje maken naar de Koningsgraven en het Rotsklooster, Goenoeng Kawi geheeten uit de 9de eeuw dateerend. Ook uit een oogpunt van natuurschoon is dit één der mooiste plekjes van Bali. Hiertoe moeten we te Tampak Siring de auto verlaten, en door een in de rotsen uitgehouwen weg steil afdalen, tot een punt, waar we ver in de diepte een kali zien stroomen. Nog verder afdalend, komen we aan een poortje, waar doorheen we een rij van 5 Koningsgraven zien. Over een houten bruggetje komen we hier, en zien dan, dat aan den anderen kant nog 4 dergelijke graven staan. Rechts van de 5 Koningsgraven vinden we het rotsklooster, waardoorheen we gebukt door allerlei gangetjes kunnen lopen. We komen o.a. aan een in de rotsen uitgehouwen grot, in welker gewelf een groot gat is waardoor de lucht in de grot komt. Een reeks van cellen is nog zichtbaar in den rotswand.

Teruggekeerd in de auto rijden we door naar de Passanggrahan. Vlak beneden deze logeer-gelegenheid vinden we de schilderachtig in het berglandschap gelegen Heilige bron Tirta Empoel. Hier is een mannen en een vrouwen bad, terwijl voor den tempel een zwembad voor Europeanen is aangelegd, waarheen een speciale buis, die direct uit de bron komt is gelegd. We vinden er zelfs een springplank en kleedkamertjes. Typisch van de Heilige bron is nog, dat de Baliër, aan elke straal water die daar uit den grond spuit, een kracht toeschrijft. Op de etikettes, die boven de straal zijn geplakt staat aan gegeven, voor welk doel die straal geschikt is. Zoo zijn er stralen die geneeskracht bezitten, andere zijn ter afwassing van de bepaalde zonden, terwijl weer andere gebruikt worden, ter vervulling van bepaalde wenschen.

In de Passanggrahan kan de lunch gebruikt worden. Op den terugweg komen we nu langs Pedjeng, waar in een tempel een groote trom is te bezichtigen. Deze koperen „drum" wordt door de Baliërs beschouwd als een stuk van de maan. Aanraking brengt dan ook ongeluk met zich mede. Hij is echter niet gemakkelijk te bereiken, daar we hiertoe tegen een muur op zouden moeten klimmen. Deze trom heeft een hoogte van 1,86 M. en een diameter van 1,60 M. Als versiering staan er 8 gebeeldhouwde menschenhoofden op, waardoor hij dan ook bekend staat onder de naam „Boelan Kepala" (Maan met hoofden). Verder rijdend slaan we nu niet den weg in, dien we 's morgens gekomen zijn, maar rijden recht door in de richting Oeboed. Even voorbij Oeboed komen we over een brug, waar we een schitterend gezicht hebben in het ravijn, waar op deze plaats twee riviertjes samen komen. Een bamboebruggetje geeft aan het geheel een typisch Balisch karakter.

Tusschen Oeboed en Denpassar vinden we nog de tempels van Sela Karang en die van Singapadoe.

Van Den Passar valt nog het volgende te vermelden:

Elken Zaterdagochtend worden in een desa op 2 K.M. afstand n.l. Kedaton, dansen voor de toeristen gegeven. Deze Balische dansen, De Legong en de Djanger worden uitgevoerd voor de bewoners van die desa. De Legong wordt gedanst door twee meisjes, die niet ouder mogen zijn dan 12 jaar, terwijl de Djanger wordt uitgevoerd door 14 mannen en 14 vrouwen, die in een vierkant gaan zitten, zoodat 7 mannen tegenover 7 mannen, en 7 vrouwen tegenover 7 vrouwen komen te zitten.

Den Passar verlatend rijden we via Gianjar naar Kintamani. Hiertoe slaan we 3 K.M. buiten Gianjar links af, en komen al spoedig daarna in Bangli. Hier worden klapperdoppen op artistieke wijze bewerkt.

Even buiten Bangli komen we aan de Poera Kehen, een der heiligste tempels van het district Bangli tegen de heuvels opgebouwd. We beginnen met een trap te beklimmen, en zijn dan in de eerste binnenplaats, nog een trap brengt ons in de tweede, en pas de derde brengt ons in het achterste gedeelte van den tempel. Een mooie waringinboom geeft aan het geheel een groote schoonheid. Verder rijdend krijgen we eerst een kronkelweg tot Koeboe, waarna de weg met regelmatige stijging vrijwel recht loopt tot Penelo-

Buboog. There are some fine sea views to be had, especially in the vicinity of Buboog with the far-off island of Nusa Penida in the distance. The township of Karang Asem lies some six kilometers back from the sea. It is also the seat of a Controller and a Regent, who was formerly given the title of "Stedehouder" or "Governor". The Puri of this Regent is in Karang Asem, but he also owns a fine "Water Castle" at Udjoong, some 14 kilometers away. At Karang Asem is a pond with a fountain in the centre that was presented to Gusti Gedeh Djelantik, uncle of the present Regent, by Queen Wilhelmina of Holland. This presentation was made in recognition of the loyalty shown by this local chieftain to the Netherlands during the Lombok war.

The Water Castle mentioned above is of modern construction and has nothing about it typical of Balinese architecture: in fact, if the truth be told, it is typical of no architectural style at all. A good view of it may be had from a small summer-house erected at the side of the road. The situation is very fine.

A return should be made to the Pasanggrahan for lunch.

Tourists who can afford to spend some time in Bali may make the trip to Tchulik and Ahmed, lying to the North of Karang Asem. The road leads through magnificent scenery, with very fine views of the Gunoong Agoong, until at Tchulik it turns to the right to Ahmed.

On the way back from Karang Asem, the visitor may return to Denpasar along a new mountain road by Selat, Rendang and Kloongkoong. This road also leads through magnificent scenery. At times the part of the road ahead may be seen a few hundred yards away on the other side of a gorge, but many miles must be traversed before the spot is actually reached. About midway lies the village of Rendang; at this point the right hand fork leads to Besakih. It is here that the Mother Temple of Bali is situated to which every Balinese should make a pilgrimage at least once a year. The road is fit for motor cars only as far as Menanga, whence the remaining distance must be covered on foot or on horseback. This temple is built on the slopes of the Gunoong Agoong, on the top of which is the Throne of Shiva. Continuing along the main road, from Bukit Djambhool there is an unforgettable view of the plains of Kloongkoong, showing very finely the terraced sawahs of the Balinese. This view is obtained from the gateway of the shrine that crowns the hill and is about a ten minutes' walk from the main road along a steep side-path.

Shortly afterwards Kloongkoong is reached and from here the drive back to Denpasar is along the same road that was formerly taken.

On the following day another trip may be made from Denpasar to Tampak Siring. The road is the same as that previously described as far as Sukawati, but this time the visitor continues straight ahead instead of taking the turn to the right. At Bedulu, the Goa Gadjah or Elephant Cave is situated. This is a grotto lying below the road level and a descent of 25 meters (about 80 feet) must be made to reach the entrance. This is formed by the head of a dragon, Kala, which appears to be trying to break through the rock by means of its claws. The cave is hollowed out in the shape of a "T" and from the entrance turns may be taken either to the right or left; on either side is a stone statue before which offerings are still made.

From Tampak Siring a visit may be paid to the Royal tombs and to the famous Rock Convent of Gunoong Kawi, which dates back to the 9th century A.D.. It is one of the most lovely spots in Bali from a scenic point of view. This trip cannot be made all the way by motor; cars must be left at Tampak Siring and the rest of the trip made on foot down a steep decline cut out of the virgin rock to a spot whence a river may be seen flowing through a gorge far below. Descending still farther there is a small gate through which may be seen a row of five Royal tombs. This spot is finally reached over a small bridge and then four more tombs come into view. At the right of the first group of five lies the Convent hewn out of the rock, the approach to which lies along narrow tunnels where it is necessary to stoop down to avoid bumping one's head on the roof. First comes a spacious refectory cut out of the rock with a large air-hole in the roof for ventilation for the monks. Other rooms lie further on and may still be seen but not reached as they lie too far up the face of the rock.

kan, welke plaats we reeds uit de verte kunnen herkennen aan den uitzichtkoepel die daar staat. Hier komt plotseling een overweldigend panorama in het zicht. 300 Meter onder den koepel strekt zich rechts het Batoermeer uit, terwijl de twee kraters van den Batoer duidelijk recht vooruit zichtbaar zijn.

Ook zijn de lava stroomen van de verschillende uitbarstingen goed te onderscheiden. De laatste heeft plaats gehad in 1926. Penelokan is gebouwd op den ouden kraterwand, terwijl we tusschen dezen kraterwand en den Batoer nog een stuk van een anderen kraterwand kunnen zien.

Vanuit Penelokan kunnen we naar het Batoermeer afdalen, hetgeen $\pm$ 30 minuten duurt. In het meer kunnen we een heerlijk bad nemen, hiertoe zijn zelfs drie kleedkamertjes aan den oever van het meer gebouwd. Ook kunnen we er roeien, en over het meer naar Troenjan of Songan gaan.

De terugweg gaat wat kalmer, maar toch kunnen we in één uur gemakkelijk weer boven zijn.

De weg van Penelokan naar Kintamani loopt over den oorspronkelijken kraterwand, en is wel een van Bali's mooiste wegen wat natuurschoon betreft. Telkens zien we den Batoer en het meer van een anderen kant, en bij den eerst volgenden koepel uitstappend, zien we duidelijk den lavastroom van de laatste uitbarsting (1926).

Niet lang daarna bereiken we de gezellige Passanggrahan van Kintamani, die het eigendom is van de K. P. M.

Deze Passanggrahan ligt op 1503 M. (4950 voet) hoogte en is op den kraterwand gebouwd, zij is electrisch verlicht en heeft waterleiding, terwijl zij plaats biedt voor 12 personen.

Het verdient aanbeveling, hier warme kleeven aan te trekken, daar het vooral 's ochtends en 's avonds koud kan zijn.

Bij de laatste uitbarsting van den Goenoeng Batoer is de desa Batoer, die onder in het dal lag, geheel verwoest. Bij de voorlaatste uitbarsting hield de lavastroom precies voor den daar staanden tempel stil, waardoor deze als zeer heilig werd beschouwd. Toen nu de laatste uitbarsting te voorzien was, weigerde de bevolking de desa te ontruimen, omdat de heilige tempel den stroom toch wel tegen zou houden. Toch is toen op last van den Resident de desa ontruimd. Zij ligt momenteel Meters dieponder de lava bedolven. De bewoners van de oude desa Batoer hebben hun desa verplaatst naar den kraterwand en deze nieuwe desa zien we vanuit den Passanggrahan liggen.

Goede bergklimmers kunnen vanuit Kintamani nog een tocht maken naar den hoogsten rechtschen top. Hiervoor is een gids een absolute noodzakelijkheid, daar de weg voor vreemdelingen onmogelijk te vinden is. In den Passanggrahan Kintamani kunnen we een heel goede Balische gids inhuren tegen vergoeding van f 8.50. Tevens verdient het aanbeveling, nog een koeli mede te nemen, die dan samen met den gids de eet- en drinkwaren kan dragen.

Om 7 uur van Penelokan vertrekkend, zijn we om half 8 dicht bij het meer, doch slaan dan links af de lava in. Nu volgt een lastige weg, zoodat stevige laarzen een absoluut vereischte zijn. Aan den rechterkant van ons pad krijgen we na een half uurtje den Poera Djati, een aardigen Balischen tempel te zien. Doorlopend komen we in een zandvlakte waar we om eenige rotsen heen moeten loopen tot dat we de nieuwe lava bereiken, die erg los is en veel lijkt op cokes. Tot aan onze enkels zakken we hierin, en van een weg is dan ook niet veel meer te zien. Wij moeten hier erg oppassen voor uitglijden, daar aanraking van de hand met de lava bloedende wondjes kan veroorzaken. Een brok van deze lava bekijkend zien we duidelijk, dat deze bestaat uit allemaal scherpe puntjes.

Op onze wandeling komen we o.a. langs een hol, waarvan de bodem niet is te zien, maar waarvan de lucht ons direct doet denken aan de Goa lawa (vleermuizengrot bij Koesambe). Tegen half tien komen we aan de eigenlijke helling, en nu begint pas de zwaarste klauterpartij.

De grond is rood en maakt een harden indruk, doch zoodra we er op staan, zakken we er tot onze enkels in weg.

Het is n.l. een harde, dunne laag, waaronder het mulle zand ligt. Hoe hoger we

After returning to the motor car, the trip is resumed as far as the pasanggrahan. Just below this lies the Sacred Spring of Tirta Empool picturesquely situated in a mountain dell. There is one pool here for men and another for women and in front of the Temple a swimming bath has been made for Europeans. A special pipe leads the water from the spring directly to this pool. There are even a few dressing rooms provided here and a spring board. It is characteristic of this spring that the Balinese ascribe special powers to each jet of water that comes out of the earth here; some are for medicinal use, for instance; some for the ceremonial washing away of specific sins; others for securing the fulfilment of certain wishes, such as the desire for a child; and the use of each jet is marked off by an appropriate sign fixed above it.

Lunch is taken at the Pasanggrahan. After lunch, on the way back, Padjang is passed. Here in a temple is a huge kettledrum made of brass and considered by the Balinese to be a part of the moon. To touch it brings certain forms of ill luck, but it would be no easy matter to reach it, since it is behind a high wall. The drum is just over six feet deep and has a diameter at the head of five feet two and a half inches. As a decoration it bears eight carved human heads, for which reason it is known as the "Bulan Kepala" or Moon with Heads. Continuing along the same road, the turning taken in the morning is not now taken, but that marked as going to Ubud. A little past this village the road passes over a bridge from which a magnificent view may be obtained down a deep canyon. Near this point, two small rivers flow together and there is a delicate bamboo bridge which gives a typical Balinese touch to the scene. The temples of Sela Karang and Singapadu lie between Ubud and Denpasar.

And now to discuss Denpasar rather more fully. Every Saturday morning there are dances given at the village of Kedaton, about two kilometers from Denpasar, especially for tourists. These Balinese dances, called the Legong and the Djanger, are danced by the inhabitants of that village especially. The Legong is danced by two young girls who must not be more than twelve years old, while the Djanger is performed by fourteen men and fourteen women who squat in a square so that seven of the women face the other seven and seven of the men face the other seven men.

From Denpasar the tourist may now proceed by way of Gianyar to Kintamani. Three kilometers before reaching Gianyar a left turn is taken and Bangli is soon reached. The carving and polishing of coconut shells is one of the industries of this village.

Just beyond Bangli the Pura Kehen is seen, one of the most sacred temples of the Bangli region, built on the slope of the hills. There is a flight of steps that leads to the first court, then a second flight leads to the second court and yet a third flight leads to the inmost sanctuary of the temple. Here a magnificent Banyan tree lends the scene a peculiar beauty.

Passing farther, a winding road leads first to Kubu from whence the road rises gently but steadily and almost straight to Penelokan, which may be recognised from some distance away by a little kiosk built there. From this kiosk there is a striking panoramic view, different from any that has so far been seen in the course of the trip here described. Some three hundred meters (almost 1000 feet) below the kiosk lies the Lake of Batoor, while the two craters of Mount Batoor are clearly visible directly in front. The lava streams thrown out by various previous eruptions of the volcano may be clearly traced. The last eruption was in 1926. Penelokan is built on the old crater wall and another fragment of crater wall is visible between this point and the present mountain. From Penelokan it is possible in about half an hour to descend to the shores of Lake Batoor. Here a delightful dip may be taken and there are three bath-houses built on the beach for that purpose. It is also possible to row across the lake to Troonyan or Songan. The return climb is rather slower, but still it is possible to be back in Penelokan within an hour or so.

The road from Penelokan to Kintamani passes over the original crater wall and is one of the finest roads in Bali for natural beauty. The mountain and lake of Batoor are frequently to be seen from different aspects and from the next kiosk along the road the course of the last lava stream is particularly clearly visible.

komen, hoe steiler het wordt en hoe dieper we in het zand wegzakken. Na een klimpartij van een uur bereiken we circa half elf den top, en hebben bij helder weer een schitterend gezicht op den Goenoeng Abang aan den overkant van het meer en op den Goenoeng Agoeng, Bali's hoogsten top. Soms is zelfs de Rindjani (de piek van Lombok) goed zichtbaar. Over den kraterrand heen hangen is alleen liggend mogelijk, aangezien deze uit mul zand bestaat, en wellicht naar binnen zou kunnen afbrokkelen. Na een uur rust en een stevig maal aanvaarden we den terugtocht, die ook nog lang niet meevalt. De wandeling door het laatste gedeelte lava kan nogal pijnlijk zijn door de vaak inmiddels doorgelopen voeten.

In het meer kunnen we nog een bad nemen om daarna van Penelokan in de auto naar Kintamani te rijden.

Den volgenden morgen weer langs de kraterwand verderrijdend, bereiken we na 10 minuten het hoogste punt van den weg bij K.M. 47, waar we 1670 M. hoog zijn. Hier kunnen we nog een uitstapje maken naar de Poera Panoelisan, vanwaar we aan den eenen kant voor het laatst de Goenoeng Batoer, met aan beide zijden een stuk van het meer zien, en aan den anderen kant de hellingen, die zich tot aan de zee uitstrekken. De weg kronkelt zich langs Bantang en Kembang Sari tot aan Bila. Hier staat nog een tempel, die een bezoek overwaard is. Verder krijgen we lange rechte stukken tot Koeboetambahan toe, waar we rechts afslaan naar Tedjakoela. Ongeveer honderd Meter verder komen we aan de Poera Madoewekarang, een nieuwe tempel, in 1928 voltooid, met een ruim voorplein en mooie beelden. Deze tempel kan tot één van de mooiste van Bali gerekend worden. Dan komen we nog langs de zoutwinningsplaats Boekti, waar op de meest primitieve manier zout wordt gewonnen.

Bij K.M. 21 komen we aan de z.g. Balische Riviera. De weg loopt hier vlak langs de zee terwijl bij elke bocht een prachtig aangelegd weggedeelte zichtbaar wordt.

Bij K.M. 35 komen we in Tedjakoela, dat weer meer landwaarts in ligt. Hier vinden we de drieledige badplaats, één voor mannen, één voor vrouwen, en één voor paarden.

Terugrijdend komen we via Koeboetambahan in Sangsit. Hier brengen we een bezoek aan de Poera Bedji, waar de Godin van de rijstcultuur wordt vereerd.

De tempel van Sangsit is wel een der bekendste, maar lang niet de mooiste, aangezien hij overdadig overladen is met ornamenten.

Een kwartiertje later zijn we weer in Singaradja terug. Vanuit deze plaats kunnen we nog een aardig tochtje maken naar Gitgit. Hiertoe rijden we bij de klok van Singaradja door en komen via Soekasada in Gitgit, welk plaatsje slechts 9 K.M. van Singaradja ligt.

In Gitgit staat een aardige Passanggrahan van het Gouvernement, waar een koepletje bij is gebouwd, een aardig plekje om zoo tegen zonsondergang heen te gaan, of van hieruit de booten te zien vertrekken.

Verder kunnen we nog een ritje maken naar Sawan, waar we—in Sangsit rechts afslaand na een half uurtje kunnen zijn. We komen hier o.a. ook langs Djagaraga, uit welke toenmaals goed versterkte plaats de Nederlanders in 1848 vergeefs gepoogd hebben de Balineesche troepen te verdrijven. In Sawan zelf komen we na $\pm$ 5 minuten lopen aan de z.g. Poera Batoe Bolong (tempel met den hollen steen). Het water stroomt uit een groot gat in de rotsen, terwijl de waringinboom, die op den achtergrond staat, aan het geheel een echt landelijk aanzien geeft.

In Singaradja, n.l. in de desa Bratan, kunnen we nog even een bezoek brengen aan de werkplaatsen van Mah Patimah, waar zilver- en weefwerk wordt vervaardigd.

Hier krijgen we een goed denkbeeld van deze kunst, terwijl we tevens kunnen zien hoeveel tijd het scheppen van deze kunstnijverheid producten vordert.

ACCOMODATIE OP BALI.

HOTELS:

DenPassar: Bali Hotel, 40 kamers voor 80 personen.

Hotel Satria 15 kamers voor 30 personen.

Shortly after this the cosy hotel at Kintamani is reached. This is the property of the K. P. M. and is situated at a height of some 4,885 feet, being built on the old crater wall. It is equipped with electric light and has water laid on to the rooms, which can accommodate twelve persons if need arises. It is recommended to wear rather warmer clothing here as it can be quite cold, especially at night.

At the last eruption of Mount Batoor, the village of Batoor, which lay below in the valley, was completely destroyed. At the time of the last-eruption-but-one, one of the lava streams stopped short just before the door of the temple that then stood there. This fact gave the temple a name for exceptional sanctity and when the last eruption was expected, the inhabitants refused to leave the village since, they maintained, the sacred shrine would again hold up the lava stream. At last the Resident had to have the place forceably cleared of people and now it lies meters deep under the lava which the temple did not stop this time. The inhabitants have rebuilt their homes nearer the crater wall and the new village may be seen from the hotel.

Enthusiastic mountaineers may make the trip from Kintamani to the high peak that is to be seen to the right. For this trip a guide is absolutely necessary since the trail is quite impossible to pick out alone. An experienced Balinese guide can be hired at the Hotel in Kintamani for fl. 8.50 per day. At the same time it is advisable to take a coolie along to carry some of the baggage and to help the guide carry food and drinks.

Leaving Penelokan at 7 a.m. the lake shore is reached at about 7.30 and at that point the trail bends to the left into the lava fields. From now on the going is bad and it is for this reason that heavy boots are absolutely necessary for the trip. On the right hand side of the path the Pura Djatti is reached after about half an hour's walking from the lake shore. It is a fine Balinese temple. The path next leads through a sandy region where several rocks must be passed around and then passes again over lava beds. This is formed of new lava and has much the consistency of soft coke. The climber sinks into this stuff up to the ankles and there is nothing to be seen of a path. Great care must be taken not to slip, for falling on the hands in this lava can cause painful little wounds. A piece of lava carefully examined will be seen to consist almost entirely of needle-like points.

Passing farther on, the trail comes to a cave the bottom of which cannot be seen, but the smell emanating from it reminds one of that from the Goa Lawa, the cave of bats near Kusambé. At about half past nine the first real ascent is reached and now the climb begins in earnest.

The ground here is red and appears hard, but as soon as a step is made on it the foot sinks in up to the ankles. Actually it is a hard thin surface layer with soft sand underneath and is very hard going. The higher one climbs the steeper becomes the path and the more one sinks into the soft under-sand. After a climb of about an hour more, the top is reached and in clear weather a magnificent view may be obtained over Mount Abang and the other side of the lake and even as far as Mount Agoong, Bali's highest peak. Sometimes it is even possible to see Mount Rindjani, the Peak of Lombok, quite clearly. No attempt should be made to look over the edge of the crater without lying prone, since the ground at the brink is also of soft sand and it is quite possible to slip down into the pit. After a rest of an hour or so (which will be quite needed) and a square meal (which the guide and coolie have carried with them) the return is begun. This is also by no means easy. The walk through the last few miles of lava is particularly painful and trying owing to ones feet being by now somewhat sore from the heavy going.

But once at the lake shore a deliciously refreshing plunge may be taken and the end of the trip is another climb up into Penelokan. But the motor trip back from Penelokan to Kintamani is also restful and refreshing!

Riding farther along the crater wall on the following day, the highest point of the road is reached in about ten minutes out of Kintamani at kilometer 47 or thereabouts. This point is 5,427 feet above sea level. From here a short side trip to the Pura Panulisan may be made and a parting glimpse of Mount Batoor with a small portion of the lake showing on either side of it may be had. On the other side are the foothills sloping

PASSANGGRAHANS:

Singaradja	:	8 kamers voor 13 personen.
Moendoek	:	4 kamers voor 5 personen.
Batoeriti	:	4 kamers voor 8 personen.
TampakSiring	:	3 kamers voor 6 personen.
Kloengkoeng	:	3 kamers voor 6 personen.
KarangAsem	:	3 kamers voor 6 personen.
Kintamani	:	6 kamers voor 12 personen.
Gitgit	:	4 kamers voor 6 personen.

Iederen tourist wordt in zijn eigen belang aangeraden, om aanvragen voor logies in de verschillende Passanggrahans van te voren in te dienen bij de „Officieele Ver-eeniging voor Toeristen Verkeer” te Singaradja.

Telegramadres: BRUYNS, SINGARADJA.

NOTES ON THE TRANSLITERATION OF NATIVE NAMES.

The Netherland method of transliteration of native place names leaves little to be desired for one to whom it is familiar, but long experience has shown us that it is almost as incomprehensible for the English-speaking reader as if the names were left in the original native script! In the English section of this book the Netherland names have been further rendered into a form that will be more easily understood by non-Netherlanders, and which is more nearly in line with the spellings recommended at the International Geographical Congress of 1904. To make the matter still more clear, the following few remarks are made:

VOWELS: "a" is as in "part"; "e" as in "ten"; "i" as the "ee" in "keep"; "o" as in "rope". The sounds heard in English in "pan" and "rut" are *never* heard in Malasian names. The greatest difficulty for the English-speaking visitor is the Hollands "OE" which is a long "oo" as in "root", and very occasionally short as in "rook". This has been transliterated as "u" in open syllables and as "oo" in closed syllables in this work. Thus "Gunoong"; the first syllable is open "Gu", the second closed "noong"; the sound in either case is that of the "oo" in "root". Other vowel combinations offer little difficulty the sound of the blend being that of the components pronounced one after the other as in English, except "ij" which is almost the same as "y", and is here so written.

CONSONANTS: Some of the Netherland consonants are very puzzling at first. It must be remembered that "ng." has always the sound heard in "sing" and never that in "lingual". To express the latter sound a second "g" is added as in "Pasanggrahan". The sound of "tj" is a sharp "ch" and has been rendered here by "tch" (since it would have led to uncertainty to use "ch" alone; note "chagrin" and "chaos"); it is almost the sound heard in "Church". "Dj" is merely the the English "j" sound as heard in "Jewel" and "Gem" and has been left unchanged. The Netherland "j" not preceded by "d" or "t" is pronounced as "y" and has been so transliterated. The other consonants are virtually as in English.

Those wishing to see the actual Hollands tranliterations may refer to the Netherlands' portion of the book

EXAMPLES:

Hollands:	English:	Hollands:	English:
Oeboed	U/bood	Koeboetambahan	Kubu/tambahan
		(N.B. the spelling shows that it is NOT Kuboot/ambahan).	
Tjandi	Tchandi	Artja	Artcha
gianjar	gianyar		etc.

away down to the sea. The main road winds on past Bantang and Kembang Sari to Bila. Here is yet another temple that is deserving of a visit. Then long straight stretches are met to Kubutambahan, where the road turns to the right to Tedyakula. About a hundred yards further along this same road is the Pura Maduwékarang. A newly erected building finished only in 1928, with a broad front platform and some excellent statuary, this temple may be considered one of the finest in Bali.

The road then leads past the salt factory at Bookti where salt is manufactured in the most primitive fashion. Near kilometer 21, the so-called "Balinese Corniche" is reached. Here the road runs along the sea and at every curve a new portion of the finely constructed highway comes into sight.

Near kilometer 35 is Tedyakula lying rather inland from the sea. Here is the well known as the "Triple Bathing Place" with one pool for men, one for women and one for horses.

Retracing ones steps and passing by way of Kubutambahan to Sangsit, a visit should be made to the Pura Bedyi, where the Goddess of the Rice Harvest is worshipped. The temple of Sangsit is one of the best known in Bali, but it is far from one of the most beautiful, since it is much too highly ornamented. A quarter of an hour later Singaradja is again reached.

One other pleasant side-trip may be made from Singaradja to Gitgit. The road past the clock in Singaradja is taken and leads by way of Sukasanda to Gitgit, which is only nine kilometers from Singaradja.

In Gitgit is a fine pasanggrahan belonging to the Government. In the grounds a pleasant little summerhouse has been built from which the lovely sunsets may be watched or the steamers as they leave the island.

A short trip to Sawan may be made by taking the right hand turn in Sangsit. Sawan is reached in about half an hour. Here Djagaraga is also passed. This place was strongly fortified in 1848, and the Netherland forces were unsuccessful in an attempt to dislodge the Balinese. In Sawan itself a five minutes' walk brings the traveller to the Pura Batu Bolong (the Temple of the Hollow Stone). Here water pours out of a split in the rocks and the customary Banyan tree in the background gives the typical Bali touch again.

In Singaradja or more accurately in Desa Bratan, a visit may be made to the workshop of Mah Fatimah, where gold, silver and woven goods are manufactured. Here these native industries may be studied and an idea obtained of the slowness with which this work proceeds.

ACCOMMODATION IN BALI.

HOTELS

Denpasar: The Bali Hotel. 40 rooms accommodating 80 persons.

The Satria Hotel. Planned to accommodate about 25 guests, at very much more reasonable rates than the above, which is rather a luxury hotel.

Kintamani: The K. P.M. Rest-house Hotel. Accommodating about 12 persons.

PASANGGRAHANS

Singaradja:	8	rooms	accommodating	13	persons.
Moondook:	4	"	"	5	"
Baturiti:	4	"	"	8	"
Tampak Siring:	3	"	"	6	"
Kloongkoong:	3	"	"	6	"
KarangAsem:	3	"	"	6	"
Gitgit:	4	"	"	6	"

NOTE: In regard to securing accommodation in these rest houses visitors are strongly recommended in their own interests to apply to the local manager of the TRAVELLERS' OFFICIAL INFORMATION BUREAU (de Officieele Vereeniging voor Touristenverkeer) at Singaradja. Cables may be sent to the address: BRUYNS, SINGARADJA.

JAVA

J A V A

S E A

BALI

SCALE 1:700,000

BANJOEWANGI

Gilimanak

NEGARA

Tjoepel

Purloekah

Boebonari

Temokkoer

Boeleng

Sangali

Koeboetambahan

Boekli

SINGARADJA

Bila

Tedjakoela

Girgiri

G. TJATDER

2086

D. Bratan

Moendoek

D. Tamblingan

Bedoegoel

Baloerili

Wangaj

Penebel

Antosari

Degoe

Tabanan

Menawi

Kapal

Loekloek

Sibang

Soekowah

Den Pasar

Pameljoelan

Koela

Sander

Serangan

Denon

Djimbaran

TAFELHOEK

INDIAN

OCEAN

NOESA

PENIDA

KARANGASAM

SERAJA

MOUNTAINS

1024

1827

2182

3142

G. AGOENG

Tjoelik

Ngris

Besakih

Rendang

Selat

Sibetan

Tengaron

Oedjeng

Manga

Boagboeg

PADANGBAY

KLOENGKOENG

Sidan

Behdoela

Pedjeng

Oeboed

Sangeh

Tampakairing

G. Kawi

Tirta Empoer

Bangli

Peneiakang

Kinlaman

20706

G. BRATAN

1717

G. BATOER

G. TELDEKBIOE ABANG

1827

2182

3142

G. AGOENG

Tjoelik

Ngris

Besakih

Rendang

Selat

Sibetan

Tengaron

Oedjeng

Manga

Boagboeg

PADANGBAY

KLOENGKOENG

Sidan

Behdoela

Pedjeng

Oeboed

Sangeh

Tampakairing

G. Kawi

Tirta Empoer

Bangli

Peneiakang

Kinlaman

20706

G. BRATAN

1717

G. BATOER

G. TELDEKBIOE ABANG

1827

2182

3142

G. AGOENG

Tjoelik

Ngris

Besakih

Rendang

Selat

Sibetan

Tengaron

Oedjeng

Manga

Boagboeg

PADANGBAY

KLOENGKOENG

Sidan

Behdoela

Pedjeng

Oeboed

Sangeh

Tampakairing

G. Kawi

Tirta Empoer

Bangli

Peneiakang

Kinlaman

20706

G. BRATAN

1717

G. BATOER

G. TELDEKBIOE ABANG

1827

2182

3142

G. AGOENG

Tjoelik

Ngris

Besakih

Rendang

Selat

Sibetan

Tengaron

Oedjeng

Manga

Boagboeg

PADANGBAY

KLOENGKOENG

Sidan

Behdoela

Pedjeng

Oeboed

Sangeh

Tampakairing

G. Kawi

Tirta Empoer

Bangli

Peneiakang

Kinlaman

20706

G. BRATAN

1717

G. BATOER

G. TELDEKBIOE ABANG

1827

2182

3142

G. AGOENG

Tjoelik

Ngris

Besakih

Rendang

Selat

Sibetan

Tengaron

Oedjeng

Manga

Boagboeg

PADANGBAY

KLOENGKOENG

Sidan

Behdoela

Pedjeng

Oeboed

Sangeh

Tampakairing

G. Kawi

Tirta Empoer

Bangli

Peneiakang

Kinlaman

20706

G. BRATAN

1717

G. BATOER

G. TELDEKBIOE ABANG

1827

2182

3142

G. AGOENG

Tjoelik

Ngris

Besakih

Rendang

Selat

Sibetan

Tengaron

Oedjeng

Manga

Boagboeg

PADANGBAY

KLOENGKOENG

Sidan

Behdoela

Pedjeng

Oeboed

Sangeh

Tampakairing

G. Kawi

Tirta Empoer

Bangli

Peneiakang

Kinlaman

20706

G. BRATAN

1717

G. BATOER

G. TELDEKBIOE ABANG

1827

2182

3142

G. AGOENG

Tjoelik

Ngris

Besakih

Rendang

Selat

Sibetan

Tengaron

Oedjeng

Manga

Boagboeg

PADANGBAY

KLOENGKOENG

Sidan

Behdoela

Pedjeng

Oeboed

Sangeh

Tampakairing

G. Kawi

Tirta Empoer

Bangli

Peneiakang

Kinlaman

20706

G. BRATAN

1717

G. BATOER

G. TELDEKBIOE ABANG

1827

2182

3142

G. AGOENG

Tjoelik

Ngris

Besakih

Rendang

Selat

Sibetan

Tengaron

Oedjeng

Manga

Boagboeg

PADANGBAY

KLOENGKOENG

Sidan

Behdoela

Pedjeng

Oeboed

Sangeh

Tampakairing

G. Kawi

Tirta Empoer

Bangli

Peneiakang

Kinlaman

20706

G. BRATAN

1717

G. BATOER

G. TELDEKBIOE ABANG

1827

2182

3142

G. AGOENG

Tjoelik

Ngris

Besakih

Rendang

Selat

Sibetan

Tengaron

Oedjeng

Manga

Boagboeg

PADANGBAY

KLOENGKOENG

Sidan

Behdoela

Pedjeng

Oeboed

Sangeh

Tampakairing

G. Kawi

Tirta Empoer

Bangli

Peneiakang

INDEX

(NEDERLANDSCH)

ABIAN BASE	22
Accomodatie op Bali	84
Acintya	22
Adel	46, 58
Aer Panas	74
Afscheidsoffers	42
Agni	30, 42, 58
Ahimsa	46
Ahmed	78
Algemeen overzicht	4
Aling-Aling	50
Allerzielen	42
Altaar	58
Altaar (bamboe)	42, 50
Altaarvuur	58
Ambachtsgroepen	48
Anak Agoeng	46
Angkloeng	58
Anoman	66
Anta-boga	18, 34
Antosari	70
Apen	64
Apenleger	66
Apoean	14
Ardja	50, 64
Ardjoena	66
Ardjoena Wiwaha	62, 66
Artja mas	30

BADÉ	54, 56, 58
Badoeng	40, 72
Badtempels	14
Balé Agoeng	20
Balé balean	56
Balé daha	20
Balé loeh	20
Balé Nagabandha	56, 58
Balé Pabasméan	58
Balé Pawedan	38, 46, 58
Balé piasan	14, 38
Balé taroena	20
Balian	18
Balisch erf	48
Balische danser	80
Balisch jaar	36
Bamboe altaar	42, 50
Bamboe slaginstrument	64
Bandjar Angkan	22, 76
Bangbang	20
Bangli	20, 80
Bantang	84
Banten	30, 54
Baris	62
Baris Gedé	58, 62
Baroena	30
Barong	42, 62
Batoer	4, 82
Batoeriti	70, 74
Batoer-meer	10, 82
Bebetin	22
Bedehuizen	24
Bedoeloe	14, 36, 78

(ENGLISH)

ABIAN BASEH	21
Accommodation in Bali	87
Acintya	21
Agni	45, 61
Ahimsa	47
Ahmed	81
Aling-Aling	51
All Souls	45
Altar	17
Anak Agoong	49
An-Anta-bhoga	35
Angkloong	61
Animal killing	47
Anniversary feast	37, 39, 63
Antaboga	17
Antosari	73
Apes	65
Apuan	13
Ardja	57, 65
Ardjuna	67
Ardjuna Wiwaha	65, 67
Artja mas	83
Ayer Panas	77

BADÉ	59, 61
Badoong	75
Bale Agoong	13, 21
Balé-balean	61
Bale daha	21
Bale lu	21
Balé Naga bandha	61
Balé Pawedan	39, 49
Balé Pebasmian	61
Balé piasan	15, 61
Balé taroon	21
Balian	17
Balinese year	33, 37
Bandesa	51
Bandjarakan	79
Bandjar Angkan	21
Bangbang	19
Bangli	11, 13, 19, 21, 39, 83
Batang	87
Banten	29, 57
Banyan tree	11, 75, 79, 83
Baris	63
Baris Gedé	61, 63
Barong	13, 45, 63, 67
Baruna	33, 45
Bat cave	13, 79
Bathing temples	13
Batoor (village)	5, 85
Batuan	21
Baturiti	73
Bebetin	21
Bedulu	13, 37, 89
Bé Guling	41

Bé-goeling	46
Bekkens	64
Bendasa	48
Benoa	74
Bergen	4
Berggodin	16, 50
Bergmeeren	70
Bergvereering	10
Besakih	78
Bevolkingscijfers	6
Bharata Yoeddha	62, 64
Bhatara Baroena	30
Bhatara Gana	28
Bhatara Goeroe	26
Bhatara Koemara	50
Bhatara Maspait	16
Bhatara Soeria	18, 24, 28
Bhatara Yama	30
Bhatari Doerga	26
Bhatari Hariti	34
Bhoma	22
Bid-stellage	42
Bila	22, 84
Blahkioeh	22
Blaloean	74
Bloedoffer	40
Boeboeg	78
Boeboenan	68
Boeddha	42
Boejan-meer	4, 74
Boekit Darma	34
Boekit Djamboel	78
Boekit Sari	10
Boelan Kapala	80
Boeleng	24, 36, 68
Boekti	84
Boeta	42
Bongkasa	10, 74
Brahma	30, 42, 58
Brahmaghi	58
Brahma Goeroe	58
Bramaansche priester	26
Bramanen	26, 46
Bratan	84
Bratan-meer	4, 10, 70, 74
Brata Yoeda	62
Bruiloft	54

CELLA	56
Çiwa	18, 22, 26, 28, 30, 58
Çiwagni	58
Çiwa-Goeroe	28
Çiwaisme	26
Çiwa-Nataradja	34
Crematieveld	56

Benoa	77
Besakih	81
Bharata yuda	65
Bhatara Baruna	33
Bhatara Durga	29
Bhatara Gana	29
Bhatara Guru	29
Bhatara Kumara	53
Bhatara Maspait	17
Bhatara Shiva	27
Bhatara Suria	17, 25, 29
Bhatara Vishnu	27
Bhatara Yama	33
Bhatari Hariti	37
Bhoma	21
Bila	21, 25, 87
Black Goat	47
Black Night	47
Blahkiuh	21
Blaluan	77
Blood-sacrifices	41
Bongkasa	11, 79
Bookti	87
Brahma	33, 45, 61
Brahmaghi	61
Brahma-guru	61
Brahmaistic priest	29
Bramins	29, 49
Brata Yuda	65
Buboog	80
Bubunan	71
Buddha	47
Buddhism	29
Buddhistic priest	49
Bukit Darma	37
Bukit Sari	11
Buleleng	5, 69
Burial places	37
Burial temple	35
Buta	45

CALF (yellow)	45
Casket tower	57, 59, 61
Caste system	49
Caves of Kapal	13
Cella	61
Census statistics	7
Church and Society	11
Church fairs	41
Climate	5
Cloister	37
Coast line of Bali	5
Cock fights	41
Cock-pit	79
Consecrated water	49
Cosmic mountain	15, 17
Court-nobility	49
Court of Justice	33, 49
Court Priest	39
Cremation	57
Cremation Animal	61
Cremation day	57
Cremation place	61

DAG	64
Dagelijksche leven der Baliërs	48
Dakétages	16, 54, 56
Dalang	54, 62
Damar Koeroeng	50
Dans (publieke)	50
Darmosobo	74
Deksel (van lijkdier)	58
Denpasar	72, 74, 76, 78
Desa-raadzaal	20
Desa-tempel	14, 20
Detya-vorst	66
Dewa	46
Dewa Agoeng	68, 78
Dewi Danoe	10, 16, 70
Dewi Melanting	24, 30
Dewi Seri	22, 24, 30
Dewi Sinta	66
Dierdooding	46
Dieroffers	38, 42
Districtshoofden	46
Djagaraga	2, 22, 84
Djanger	64, 80
Djaoek	62
Djapa	38
Djegoe	74
Djembrana	4, 34
Djepoen-bloem	30, 38
Djimbaran	24, 74
Djoged	50
Doerga	26, 28, 34
Doerga Kali	28
Dolende ridder	64
Doode (lijk)	50
Doodenfeest	46
Doodengod	22, 26
Doodentempel	22, 28
Dorpsklok	14
Dorpspriester	26, 38, 46
Drieeenheid	18, 30, 50
Drievoudigen adelstand	48
Draagstoel (gouden)	54
Draagstoel (voor de urn)	58

EIEREN (bedorven)	50
Eierdoppen	50
Eindrechter	30
Erf (Balisch)	48
Erlangga	34, 62

FEEST der drie maanden	28, 50
Feesten (huiselijke)	50

GABOR	40
Gadjah Mina	58
Galoengan	42
Gamboeh	64
Gamelan	50, 64
Gamelan Angkloeng	64
Gamelan Ardja	64
Gamelan Gender	66
Gamelan Gong	58

Çri	33
Customs of the Balinese	11

DAG	65
Dalang	57
Damar Kuroong	53
Darmasaba (Darmosobo)	21, 79
Death God	21
Death temple	21
Denpasar	2, 87
Desa Bratan	87
Desa council	21
Desa temple	15, 17, 21
Design of the Pura	13
Detya King	67
Dewa	49
Dewa Agoong	69, 79
Dewi Danau Buyan	73
Dewi Danu	11, 17, 73
Dewi Krama	33
Dewi Melanting	25, 33
Dewi Seri	25, 33
Dewi Sinta	67
Dhroova	29
Disease	53
Djagaraga	2, 87
Djanger	65, 83
Djaook	63
Djapa	39
Djegu	77
Djembrana	5, 35
Djepoon	29, 41
Djimbaran	25, 77
Djoget	57
Dog (red)	45
Doorsasana	67
Drama and Music	63
Duhoor ing Akasha	29
Durga	27, 29, 37
Durga-Kala	29

ELEPHANT CAVE	81
Elephants river	37
Erlangga (King)	27, 37, 63
Exports	7

FEAST of consecration	39
Feast of the foundation of the temple	37
Feast of purification	39, 45
Feast at the Third month	29, 53, 57
Feasts (temple-)	37
Fire-walking	41
Flora	7
Food restriction	47

GABOR	41
Gadjah'Minah	61
Galoongan	45, 53
Gambu	63, 65
Gamelan	65, 77
Gamelan Angkloong	57, 67
Gamelan Gambang	67
Gamelan Gender	67
Gamelan Gong	57, 61

Gamelan Gong Gedé	64
Gamelan Gong van Blaloean	74
Gamelan Semar Pegoelingan	64
Gana-beelden	28
Ganeça	26, 28
Gans (witte)	42
Gantha	38
Geboortefeest	28, 50
Geel kalf	42
Geesten	10
Geesten (kwade)	48
Geest van Welvaart	30
Gegoenoengan	56
Geit (zwarte)	42
Gelgel	34, 76
Gender	58, 64
Geschiedenis	6
Gianjar	34, 40, 76, 80
Gidsen	8, 68
Gitgit	70, 74, 84
Goa Gadjah	14, 36, 78
Goa Krebing Langit	14, 72
Goa Lelawa	14, 78
Goblek	70
God der Vruchtbaarheid	30, 34
God van het Vuur	58
God der Zee	30
God van het Regenwater	24
Goden	26
Godenbeelden	18
Godenhuizen	14
Godin der Dooden	28
Godin van het Kerkhof	28
Godin van de Rijst	22, 30, 84
Godin der Vruchtbaarheid	30, 34
Godin van het Zaad	30
Godsdienst en Maatschappij	10
Goenoeng Abang	84
Goenoeng Agoeng	4, 10, 16, 18, 24, 26, 84
Goenoeng Batoer	4, 10, 16, 84
Goenoeng Bratan	4
Goenoeng Kawi	34, 80
Goenoeng Lebah	16
Goenoeng Pegilengan	4
Goenoeng Poentjak	70
Goenoeng Sengajang	70
Goenoeng Seraja	4
Goenoeng Watoe Kaoeh	4, 10, 70
Goentang	64
Goeroe	42
Goesti	46
Goesti Gde Djelantik	78
Goewang	22
Goudwerk	68
Goudsmiden	76

HANENGEVECHTEN	38, 40
Hanengevechtsbaan	42, 76
Hals (v/d. lijktoren)	54
Hariti	34
Heilige bosch	10, 74
Heilige bronnen	10, 80
Heiligen (zeven)	34
Heilige tempel (Gg. Watoe Kaoeh)	74
Hellen (zeven)	34
Hemelberg	16
Hindoe-beelden	18
Hindoe Drieeenheid	18
Hindoe-grot	36

IV

Gamelan Gong Gedé	65
Gamelan Semar Pagulingan	67
Ganesha	27, 29
Gantha	39
Gates (temple-)	21
Gedong	17
Gegunungan	59
Gelgel	33, 79
Gianjar	37, 39, 79
Giants	65
Gira	63
Gitgit	73, 77, 87
Goa Gadjah	13, 37, 81
Goa Krebing Langit	13, 75
Goa Lawa	79, 85
Goa Lelawah	13
Goat (black)	47
Goblek	71
God of the Death	21, 29
God of the Desa	17
God of Fertility	17, 33, 37
God of Fire	45, 61
God of the Island	17
God of the Sea	33, 47, 53
God of Water	17, 25
Goddess of the Burial Places	29
Goddess of the Plants	25
Goddess of the Rice	87
Goddess of the Sea	33
Goddesses of the Lake	17, 73
Gods (The)	29
Gods of the Sad Kayangan temples	27
Goldware	69, 79, 87
Goose (white)	45
Goosti	49
Guardian God	73
Guardian Spirit	17
Guides	9, 69
Gunoong Agoong	5, 11, 15, 25, 29, 81
Gunoong Batoer	5, 11, 15
Gunoong Batu Kahu	5, 11, 71, 73
Gunoong Kawi	37
Gunoong Lebah	15
Gunoong Pengilengan	5
Gunoong Poontchak	71
Gunoong Sengayang	71
Gunoong Seraya	5
Gunoong Watu Kahu	5, 11, 71
Guru	45
Gusti Gede Djelantik	81
Guwang	21

HANUMAN	67
Hermitages	37
Hermits	37
Hindu Trinity	17, 33
Hinduism in Bali	27, 47
Hinduistic temples	19
History	7
Holy grove	11
Hotels	77, 87
House temple	17
Household Feasts	53
Household Temples	53
Houses and Homestead	51

Hindoeïsme op Bali	26, 46
Hindoeïstische tempels	18
Hindoe-jaar	36
Hofadel	48
Hond (roode)	42
Hoogere adel	58
Hotels	72, 84
Houtsnijkunst	76
Huiselijke feesten	50
Huisje voor Berggoden	50
Huisje voor Meergodin	50
Huistempel	18, 50
Huwelijksinzegening	46

ICWARA	30
I Maria	74
Indra	42
Inwijdingsfeest	38
Inzegening (huwelijks-)	46
Irrigatiewerken	70

JAARFEEST	38
Jaarwende	42

KAKELETJAN	40
Kala	26, 42, 80
Kalf (geel)	42
Kamasan	76
Kapal	34, 70
Kapal (grotten)	14
Kapellen	16
Kapel voor Soeria	50
Karangasem	14, 36, 76, 78
Karna	66
Kastenstelsel	46
Kedaton	80
Kembang Sari	84
Kemong	42
Kerta Ghosa	30, 78
Kesiman	76
Keteltrom	24
Ketewel	22
Keuken	50
Kintamani	22, 24, 76, 80, 82, 84
Kippen (doode)	50
Kippen (zieke)	50
Klapperdoppenbewerking	80
Klian	38
Kloengkoeng	30, 34, 38, 68, 76, 78
Kluizenarijen	36
Koeboe	80
Koeboetambahan	22, 84
Koelkoel	14
Koemara	26
Koeningan	42
Koesambe	14, 78
Koeta	74
Koningsgraven	80
Korawa	66
Krodha Moerti	30
Krisdansen	38
Krisdansen	40
Krissen	68
Kubera	34
Kusten	4
Kwade geesten	48
Kyrthya Liefriek	66

LAGERE ADEL	58
Lamak	42, 50
Lampion (witte)	50

I MARIA	77
Indra	45
Influence of Java	9
Irrigation district	25
Ishwara	33
Isolated stone statues	37

KALA	29, 45, 81
Kalamakara	21
Kamesa	79
Kaoula	49
Kapal	13, 37, 75
Karang Asem	13, 79, 81
Karna	67
Kedaton	83
Kekeletchan	45
Kembang Sari	87
Kemong	45
Kerta-Ghosa	33, 79
Kesiman	79
Kettledrum	25, 83
Kintamani	21, 85
Kirthya-Liefrinck	37
Kitchen	53
Klian	39
Kloongkoong	33, 39, 41, 69, 79, 81
Knights	49
Koolkool	13
Korawa	65, 67
Krisdances	41
Krodha-murti	33
Kubera	37
Kubu	83
Kubutambahan	21, 25, 87
Kumara	29
Kuningan	45
Kusambé	13, 79, 85
Kuta	77

LAKE BATOOR	11, 83
Lake Bratan	5, 11, 73, 77
Lake Bulan	77

Lange (Mads)	74
Leeuw	58
Legong	62, 80
Ligging van Bali	4
Lijkkist	56
Lijktoren	54, 56
Lijkverbranding	54
Lijkverbrandingsdag	54
Lijkwaden	54
Loekloek	72
Lontargeschriften	42
Looper (van arenbladeren)	42, 50
Losse steenen beelden	34
Lotustroon	28
Loutering	58
Lwa Gadjah	36

MAAN van Pedjeng	26, 80
Mabalik Soempah	38
Madjapait	18, 46
Mads Lange	74
Maha-bharata	62
Mahadewa	42
Maha-Goeroe	28
Mahakala	26
Mahameroe	26
Maheçwara	42
Mah Patima	68, 84
Majong	70
Malaspasin (poera)	38
Manggis	78
Mangkoe (Pamangkoe)	38, 46
Mantra	38
Maospait	16
Maskers	62
Maspait	16
Mebakti	38
Meergodinnen	10, 16, 50, 70
Meer van Bratan	4
Meer van Tamblingan	4, 70, 74
Membhasa tiga	54
Menanga	78
Men Brajoet	34
Mendet	40
Mengoewi	46
Menjepi	38, 42, 46
Méroe	16, 26, 54, 56, 76
Moedertempel van Bali	78
Moehamed	42
Moendoek	68, 70, 74
Monster	80
Monumenten	68
Morawa's	64
Muziek	58

NACHT (zwarte)	42
Nataradja	22, 34
Naveltempel	18, 24
Negara	34, 70
Ngatoerang Kidoeng	38
Ngoera Gede	18
Ngoeroek	40
Niwata Kawatja	66
Noesa Penida	78

ODALEN	36, 62
Oeboed	80
Oedjoeng	78

VI

Lake Buyan	7
Lake Goddess	11, 15
Lake Spirit	11
Lake Tamblingan	5, 73
Lakes (mountain)	73
Lakes (sacred)	11
Lamak (Lemak)	45, 53
Lange (Mads)	77
Legong	63, 67, 83
Lion	61
Literature of Bali	67
Lontar-writings	45
Looklook	75
Lotus throne	29
Lwa Gadjah	37

MABALIK SOOMPAH	39
Mads Lange	77
Mah Fatima	69, 87
Mahabharata	65
Mahadewa	45
Mahaguru	29
Mahakala	29
Mahameru	29
Mahashwara	45
Malaspasin Pura	39
Manggis	79
Mangku	39, 49
Mantra	39
Maospait	17
Marriage ceremonies	57
Maspait	17
Mayong	73
Meat offerings	13
Mebakti	41
Mebhasa tiga	57
Men-Brayoot	37
Menanga	81
Mendet	41
Menyepi (Menyapi)	41, 45, 47
Méru	15, 17, 25, 59, 77, 79
Miwatakawatcha	67
Mohammad	47
Monks	37
Moon of Pedjeng	25, 83
Moondook	71, 73, 77
Mount Abang	85
Mount Batoer	83, 85
Mount of Heaven	17
Mountain Deities	53
Mountain God	15
Mountain lakes	73
Mountain Spirits	11
Mountain Worship	11
Mountains	5
Music	63

NAGA-SNAKE	61
Nataradja	21
Negara	35, 73
Ngaturang Kidung	41
Ngoorek	41
Ngurah Gede	17
Nusa Penida	81
Nymphs	73

OATH of Purification	25
Odalan	63
Odale	37

Oepatjara	58
Offerdraagsters	38
Offeren (wijze van)	38
Offer-essentie	38
Offerhuisjes	74
Offerhulde	38
Offerkeuken	14
Offers	30, 42, 54
Officiële Vereeniging voor Toeristen- verkeer	68
Olifantsgrot	78
Olifantsrivier	36
Ommegang	58
Onderwereld	58
Ontvoeren der bruid	54
Oorlogsgod	28
Oorsprongstempel	14
Orkesten	58

PANDANDA -Goeroe	28
Padmasana	22, 28, 30, 56
Padoeraksa	14, 22
Pa-itja	18
Palaboomen	74
Palebon	54
Panataran-tempels	24, 76
Pandawa	64, 66
Pande	48
Pande wesi	54
Pandji	64
Pandji-cyclus	64
Paroeman	14, 38
Parwa	62
Pasanggrahans	84
Pasek	38, 48
Pati	30
Patimah	68
Pawedan	42
Pedanda	26, 38, 42, 46, 50
Pedjeng	18, 20, 24, 26, 80
Pemangkoe	16, 26, 38, 46, 50
Pendjor	42, 50
Penebel	74
Penelokan	80, 82, 84
Perbekel	38
Perean	10
Perma	40
Permade	40
Pesarean	50
Petoeroen	18
Piekeniers	58
Piek van Bali	4
Piek van Tabanan	4, 70
Pijlen (afschieten)	56
Plantengroei	6
Poenggawa	46
Poepoean	70
Poera (inrichting van)	70
Poera Artja	10
Poera Artja Aroem	10
Poera Balé Agoeng	14
Poera Batoe Bolong	84
Poera Batoengsel	70
Poera Bedji	14, 84
Poera Besakih	24
Poera Boeboenan	68
Poera Boekit	22
Poera Dalem	22, 28, 68
Poera desa	68
Poera Djati	82

Offerings	13, 29, 39, 45
Offerings Kitchens	13
Open Air Museum	77

PADMASANA	21, 33, 35, 39, 59
Paduraksa	15, 21
Pagoda	17
Pa-itja	19
Palebon	57
Pandai wesi	51
Pandhawa	65, 67
Pandji-cycle	65
Parean	11
Paruman	15, 41
Parwa	65, 67
Pasanggrahans	87
Pasek	39, 51
Pawedan	47
Peak of Bali	5
Peak of Tabanan	5, 71, 73
Pendanda	27, 29, 39, 47, 49, 53
Pendanda-guru	29
Pedjeng	19, 25, 83
Pemangkoe	15, 39, 41, 49, 53
Pendjer	45, 53
Penebel	77
Penelokan	83, 85
Perbekel	39
Peris	67
Permadi	41
Permas	41
Pesarian	53
Peturoon	19
Pig (roast-sucking)	49
Pohon Dadap	73
Pondjok Batu	37
Poenggawa	49
Position of Bali	5
Prabha	59
Pradaksina	61
Prasada	37
Priest (Buddhistic)	49
Priest (Shivaistic)	49
Priest's bell	39
Pupuan	73
Pura Artcha	11
Pura Bale Agoeng	13
Pura Batoengsel	73
Pura Batu-bolong	87
Pura Bedji	13, 87
Pura Besakih	25
Pura Bubunan	71
Pura Bukit	21
Pura Dalem	21, 71
Pura Desa	13, 17

Poera Gelgel	78
Poera Kehen	20, 80
Poera Kesiman	76
Poera Madroewe Karang	22, 84
Poera Mastjeti	18, 24
Poera Melanting Kebon	24
Poera Melanting Pasar	24
Poera Oeloe Watoe	24
Poera Oeloen Siwi	24
Poera Pameradjan	50
Poera Panataran Sasih	24, 26
Poera Panoelisan	84
Poera Poeser ing Djagat	18
Poera Poeser ing Tasik	18
Poera Poeseh	14
Poera Prasada	34
Poera Sad Kayangan	24, 26
Poera Satria	74
Poera Soekawati	76
Poera Tegal	74
Poera Tirtha Empoel	10
Poera Yeh Gangga	10
Poera Watoe Kaoeh	22, 24
Poeri	50
Poeri Regent Karangasem	78
Poeser-tempels	24
Pondjak Batoe	34
Praalbed	54
Prabha	56
Pradaksina	58
Pradja-pati	30
Priesterschel	38
Publieke dans	50

RAAD Kerta	46
Raad van dorpsoudsten	14
Rahwana	66
Raksasa	22, 36
Rarna	64, 66
Rama-cyclus	64
Ramboet Sedana	30
Rangda	28, 62
Rebab	64
Rechtbank	46
Rechtszaal	76
Reciet	48
Regenval	6
Rendang	78
Reuzen	64
Revues	54
Ridders	46
Rijkspriester	38
Rivieren	4
Roode hond	42
Rotsgraven	34
Rotsklooster	80
Rotsteekeningen	14

SAKA	70
Saka-jaar	36
Sambangan	46
Sangga Kamoelan Tiga Sakti	18
Sangeh	10, 74
Sanggah	50
Sanggah Kamoelan	18
Sanghyang-dansers	40
Sanghyang Tiga Sakti	30
Sanghyang Toenggal	22, 30
Sangsit	14, 22, 84
Sanoer	74
Sanskrit-hymnen	58

Pura Djatti	85
Pura Gelgel	79
Pura Kehen	19, 83
Pura Madruweh Karang	21, 25, 87
Pura Mastcheti	17, 25
Pura Melanting Kebon	25
Pura Melanting Pasar	25
Pura Pamaradjan	53
Pura Panulisan	85
Pura Penataran	53
Pura Penataran Sasih	19, 25
Pura Prasada	37
Pura Pusan	13
Pura Puser	25
Pura Puser ing Djagat	19
Pura Puser ing Tasik	19
Pura Sad Kayangan	25, 27
Pura Satrya	77
Pura Sukawati	79
Pura Tirtha Aroom	11
Pura Tirtha Empool	11
Pura Uloon Siwi	25
Pura Ulu Watu	25
Pura Watu Kaooh	21, 25
Pura Yeh Gangga	11
Puri	53
Puri Kesiman	79

RAAD KERTA	49
Rahwana	67
Rainfall	7
Raksasa	21, 37
Rama	67
Rama-cycle	65
Ramboet Sedana	29
Rangda	29, 63
Rebab	65
Red dog	45
Rendang	81
Resthouses	87
Revues	57
Ritual food restriction	47
Rivers	5
Roads	7
Rock convent	81
Roofs (multiple)	59
Royal Mausoleum	37, 81
Royal temples	19
Runner of Aren leaves	45

SABOOR	77
Sacred Banyan tree	11
Sacred flowers	41
Sacred lakes	11
Sacred Spring	83
Sacred trees	11
Sacred wood	11, 77
Saka	37
Saltfactory	87
Sangeh	11, 77
Sanggah	17, 53
Sanggah Kamoolan	17
Sanggah Kamoolan Tiga Sakti	17

Sanskrit-spreuken	38, 42
Sapta Patala	18, 34
Sapta Resi	34
Sari	38
Sasih tampil	36
Satria's	46
Satria dalem	58
Sawan	84
Schaking (bruid)	54
Schildpad	34, 54
Schimmenspel	64
Schrikkelmaand	36
Schutsel	50
Schutspatroon	50
Sema	28, 56
Sembiran	20
Semboeok	50
Sempidi	14, 22, 72
Senggoehoe	42
Serangan	34
Sela Karang	80
Selat	78
Sieraden (van den overledene)	58
Singapadoe	80
Singaradja	22, 68, 84
Singha	58
Sisia	62
Slaginstrumenten (bamboe)	64
Slang (Wereld-)	18, 54
Smarta	26
Soebak	22
Soebak-tempel	24
Soedra	48
Soekasada	68, 84
Soekawati	20, 76, 78
Soeling	64
Soerya	26, 42, 50
Songan	82
Sousbasement	56
Speenvarken	46
Speerdans	58
Speerdansers	40
Spijsverboden	46
Stapeldak	56
Steenen beelden (losse)	34
Stoeti	38

TABANAN	70
Tadji	42
Tafelhoek	4, 24
Taksoe	18
Taman Bali	10
Tamantanda	70
Tamblingan-meer	4, 74
Tampakiring	34, 36, 76, 78, 80
Tanden vijlen	54
Tantri	50, 64, 66
Taoelan	18
Taro	22

Sang Hyang Antaboga	35
Sang Hyang Dancers	41
Sang Hyang Djaran	13
Sang Hyang Tiga Sakti	33
Sang Hyang Toonggal	21, 33
Sangsit	13, 21, 87
Sanskrit ritual	39
Sapta Patala	35
Sapta Reshi	33, 35
Sasih tampil	37
Satrya	49
Satrya'Dalem	61
Sawan	87
Sea God	33, 47
Sela karang	83
Selat	81
Sema	61
Sembiran	21
Sembook	53
Sengguhu	45
Sempidi	13, 91, 75
Serpent World-)	17
Seven Circles of Hell	35
Seven Saints	33, 35
Shadow plays	65
Shiva	17, 21, 27, 29, 33, 61
Shivagni	61
Shiva Guru	29
Shivaism	27
Shiva-Nata-Radja	33
Shivaistic Priest	49
Siddhanata Shiwaiten	33
Silverware	69, 87
Singapadu	83
Singaradja	11, 21, 69, 71
Singha	61
Sisia	63
Smarta	27, 33
Snake (World-)	35
Society	11
Soka	73
Songan	83
Sorceres	29
Spirit of success	29
Spirits	11
Statues (memorial)	71, 77, 79
Statues of Gods	17, 29, 37
Stuti	37
Subak	25
Subak temples	25
Sudra	49
Sukasada	71
Sukawati	19, 21, 81
Suling	65
Sungod	17, 21, 25, 29, 33, 47, 53
Suria	17, 21, 27, 47, 53

TABANAN	73
Tadji	45
Tafelhook	5, 25
Taksu	17
Taman Bali	13
Taman tanda	73
Tamblingan	77
Tampak Siring	11, 37, 81
Tantri	57, 65, 67
Taro	21
Ta-ulan	19
Tchalon Arang	29, 63, 65, 67

Tatadjén	40
Tedjakoela	34, 84
Teerling	56
Temblingan-meer	70
Temoekoes	68
Tempelfeesten	36
Tempelpoort	22, 48, 50
Tempel-ruïnes	34
Tempelsculptuur	66
Tempel van den Navel	18
Tempel der Vergaderzaal	14
Tempelverjaardag	66
Tempelwachter	26, 38, 46
Tetadjoen	20
Tigawasa	20
Tirtha Empoel	80
Tiwi Krama	30
Tjalon Arang	28, 62, 64
Tjandi Bakoeng	34
Tjandi Bentar	14, 22
Tjandi Dasa	34
Tjandi Koenig	70
Tjandi van de Poera Soesoehoenan Wadon	34
Tjatoer Moeka	30
Tjempaga	20
Tjempakabloem	38
Tjintia	22
Tjoelik	78
Tjokorda	46
Tjondong	62
Tocht door Bali	68
Toempang	16, 56
Toeristenverkeer	68
Tooneel	58
Tooneel-voorstellingen	38
Tooverheks	62
Topeng	62
Toya Ketipat	70
Toya Pengentas	58
Toya Poeloe	14, 36
Toya Tirtha	46, 50
Triwangsa	46, 50
Tri-Wikrama	30
Troenjan	82
Trom	64
Troon (lotus-)	28
Troonzetel	56
Typen van tempels	20

UITVOER	6
Urn	58

VAANDELDRAERS	58
Vechtspoor	42
Verbrandingsdieren	58
Verbrandingsplaats	56
Vleermuizengrot	78
Volkspriester	46

X

Tchandi Bakoongan	35
Tchandi Bentar	15, 21
Tchandi Dasa	37
Tchandi Koenig	73
Tchandi Pura Susuhoenan Wadon	37
Tchantia	21, 33
Tchatoor Muka	33
Tchempaka	21, 41
Tchokorda	49
Tchondong	63
Tchulik	81
Tedjakula	37, 87
Tegal	21
Tegal-lalang	21
Temple of Agriculture	17
Temple courts	13
Temple dancers (sacred)	13
Temple of the Dead	21
Temple feasts	37, 41
Temple gates	21
Temple of the Great Assembly	13
Temple grounds	13
Temple of Dewi Melanting	25
Temple guardian	15, 49
Temple ruins	35
Temple sculpture	67
Temple Watchers	29
Temples (type of)	21
Temples of the Holy Spring	11
Temukus	71
Tetadjén	45
Tetadjoen	21
Throne of Shiwa	81
Throne of the Sungod	17, 21, 33, 53
Tigawasa	21
Tirtha Empool	13, 83
Toompang	15, 59
Tooth filing	57
Topeng	63
Tortoise	35
Tower (cremation)	57, 59, 61
Toya Ketipat	73
Toya Pengentas	61
Toya Pulu	13, 37
Toya Tirtha	49, 53
Trag tag	61
Travellers Official Information Bureau	67, 69, 87
Trees (sacred)	11
Trimurti	53
Trinity (Hindu)	17, 33
Tripartite nobility	49
Triwangsa	49
Tri-Wikrama	29
Trip through Bali	69
Troonyan	83
Types of temples	21

UBOOD	83
Udines	73
Udjoong	81
Ulu Watu	77
Upatchara	61

VEDA	39
Vedic verses	45
Vesia	49
Village clock	13
Village priest	15, 29
Village temples	13

Voorspoedsbeelden	30
Vorstelijk woonerf	50
Vruchtbaarheidsgod	18
Vruchtbaarheidsgodin	30, 34

WADAH	54, 56
Wajang Koelit	54, 64
Wajang Wong	64
Wantilan	42, 76
Waringin (Bongkasa)	74
Waroena	42
Watergod	18, 24
Waterpaleis	78
Waterschap	22
Waterschapstempels	22
Wateruurwerk	42
Watten (gekleurde)	56
Weda	38
Wegen	6
Welvaartsgeest	30
Werelddans (opperste)	22
Wereldslang	18, 54
Wesia	46
Wierookvat	38
Wighna	28
Wijwater	38, 46, 50
Wijwaterpotjes	58
Wijze van offeren	38
Windstreek-hoeders	42
Wisnoe	18, 24, 26, 30, 42
Wisnoeïsme	26
Witte aap	66
Witte gans	42
Witte lampions	50
Wiwaha	54
Woekoe-kalender	36
Wong Djaba	48, 56
Wonggaja Gede	22, 24, 74
Woonerf (vorstelijk)	50

YAMA	30
IJzersmeden	48

ZALVEN (bij tandenvijlen)	54
Zeegod	30, 42
Zeven Heiligen	34
Zeven Hellen	34
Zilverwerk	68
Zonnegod	18, 24, 26, 28, 50
Zonneheer	30
Zonneoffers	42
Zonnestelsel	22
Zuiveringseed	26
Zuiveringsfeest	38
Zwarte geit	42
Zwarte nacht	42

Vishnu	25, 27, 33, 47
Vishnuïsme	27

WADAH	57, 59
Wantilan	45, 79
Water-Board	25
Water castle	81
Water clock	45
Watchers	21, 29
Wayang Kulit	57, 65, 67
Wayang Wong	65, 67
White goose	45
Wighna	29
Wiwaha	57
Wong Djaba	49, 59
Wongaya Gede	21, 25, 77
Wood (sacred)	11
Wood Spirits	11
World dance	21
World Serpent	17
World Snake	35
Wuku	37

YAMA	33
Year	33

